

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Katedra právních dějin

Diplomová práce

Kateřina Dufková

Zdeněk Mlynář na jeho působení na Československé akademii věd

Zdenek Mlynar and his performance at the Czechoslovak Academy of Sciences

Praha 2014

Vedoucí práce: doc. JUDr. PhDr. Jakub Rákosník, Ph.D., Ph.D.

Poděkování

Chtěla bych na tomto místě poděkovat zejména vedoucímu své diplomové práce doc. JUDr. PhDr. Jakubu Rákosníkovi, Ph.D., za trpělivost, důvěru i odborné vedení a dále doc. JUDr. Petru Pithartovi, dr.h.c. za jeho ochotu podělit se s námi o své vzpomínky na Zdeňka Mlynáře i jejich společnou práci.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 1. 5. 2014

podpis

Obsah

1. Úvod	6
2. Právo a právní věda v období nástupu komunismu	10
2.1 Ústav státu a práva Československé akademie věd	15
3. Zdeněk Mlynář	18
4. Aspirantura 1956–1960.....	22
4.1 Dějiny politických ideologií	22
4.2 Diskuze na poli filosofie a teorie vědecké práce	26
4.3 Stát a socialistická demokracie	30
5. V čele Oddělené teorie státu a práva 1960–1966	36
5.1 Výzkum v oblasti státu a práva a diskuze o metodě	36
5.2 Činnost Zdeňka Mlynáře v období let 1962–1965	53
5.3 Rozvoj socialistické státnosti a problém politického řízení společnosti.....	56
6. Zdeněk Mlynář mezi vědou a politikou	70
6.1 Optimální model politického systému	71
6.2 Interdisciplinární tým.....	81
7. Poučení z krizového vývoje na Ústavu státu a práva ČSAV	87
7.1 Hodnocení činnosti Ústavu státu a práva ČSAV v krizovém období let 1968–1969.....	90
8. Závěr	96
Seznam pramenů	101
Seznam literatury	102
Přílohy.....	110
Anotace	113
Summary.....	114

Seznam zkratek

ČSAV – Československá Akademie věd

ČSČH – Československý časopis historický

ČSSR – Československá socialistická republika

KSČ – Komunistická strana Československa

KSJ – Komunistická strana Jugoslávie

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

KV KSČ – Krajský výbor Komunistické strany Československa

MÚA AV ČR – Masarykův ústav a archiv Akademie věd České republiky

PF UK – Právnická fakulta

SAV – Slovenská akadémia vied

SPK – Státní plánovací komise

ÚRO – Ústřední rada odborů

ÚSP ČSAV – Ústav státu a práva Československé Akademie věd

ÚSP SAV – Ústav státu a práva Slovenské akadémie vied

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ZO KSČ – Závodní výbory KSČ

1. Úvod

V roce 1979 popsal Pavel Tigríd situaci, která nastala v souvislosti s Chartou 77: "Kdyby mně byl někdo před dvaceti lety řekl, že se ke společnému, v podstatě politickému zápasu, spojí Jan Patočka a Jiří Hájek, že se fanatický komunista Zdeněk Mlynář otevřeně zastane hudebního undergroundu a bude se za něj bít, že Václav Havel a paní Gertruda Sekaninová-Čakrtová půjdou společně na ministerstvo spravedlnosti protestovat proti nešvarům – tak bych mu bez váhání poradil, aby zašel k psychiatrovi."¹ Autor tím chtěl ilustrovat zejména absurditu doby, ve které Charta vznikla, kdy se osoby pocházející často z naprosto odlišného kulturního prostředí, rozdílné ideové a politické orientace spojili, aby vyjádřili svůj nesouhlas se situací panující v tehdejší Československu.

Jedním z iniciátorů a prvních signatářů Charty byl i Zdeněk Mlynář, kterého Tigríd ve zmiňovaném příspěvku nazývá fanatickým komunistou. Odkazuje tak na Mlynářovo dlouholeté členství v Komunistické straně, ale i na jeho působení ve stranických strukturách a politických funkcích. Mlynář přitom na přelomu let 1976 a 1977 Chartu nejenom podepsal, ale podílel se aktivně i na jejím vytvoření a rozšiřování.² Po následné reakci režimu, kdy se prakticky ocitl v domácím vězení, přistoupil ještě v témže roce k emigraci.³

Podobný obrat od komunistického aktivisty k disidentovi a případně i emigrantovi nebyl v normalizačním Československu ojedinělý. Komunistická strana již při konsolidaci svých řad nepřistoupila k tak drastickému řešení jako v 50. letech, ovšem způsoby, kterými se vyrovnala se skupinou „revizionistů a západních oportunistů“ prosazujících se v letech 60., nebyly o nic méně razantní. Mnozí z těch, kteří se angažovali pro reformy v roce 1968 a kteří se odmítli podvolit vůli strany a ustoupit ze svých tehdejších stanovisek, byli vyloučeni z KSČ, zbaveni svých postů a mnohdy přišli i o svá původní zaměstnání. Pokud se pak dále angažovali v neformální a vlastně ilegální opozici byli režimem pronásledováni a persekvováni.

Tímto způsobem by snad bylo možné popsat i osud Zdeňka Mlynáře. Stejně jako v mnoha dalších případech však nebyla jeho cesta přímá a jakýmkoli zjednodušujícím soudem bychom se dopustili nežádoucího zkreslení. Tato práce přitom není ani pokusem o Mlynářovu biografii ani jeho hodnocení jako člověka a politika. Mým cílem bylo naopak zamyslet se nad jeho činností vědeckou, které se věnoval více než dvanáct let při svém působení na Ústavu

¹ Zdeněk MLYNÁŘ – Pavel TIGRID, *Nad rozbitým džbánkem jedné politiky* Svědectví č. 89, 1990, s. 354.

² Blanka CÍSAŘOVSKÁ – Vilém PREČAN (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Svazek 3. Přílohy*, Praha 2007, s. 1–3.

³ Milan CHURÁŇ a kol., *Kdo byl kdo v našich dějinách 20. století. I. A–M*, Praha 1998, s. 456.

státu a práva Československé akademie věd. V předkládané práci jsem se snažila postihnout, jakým způsobem se Mlynář k vědecké práci dostal, jaké bylo zaměření jeho výzkumu, případně jak se formovaly jeho myšlenky v průběhu jeho působení na této vědecké instituci. Velkou otázkou je, jak se v této době zapojoval do politického života, jaké byly okolnosti pro vznik klíčového mezioborového týmu pro studium politického systému a jak se teoretické koncepce vznikající v souvislosti s jeho činností odrazily v Mlynářem později prakticky prosazované reformní politice. Do jisté míry jsem se snažila o komplexní pohled na osobnost, která se balancovala mezi rolí právníka, vědce a teoretika a v neposlední řadě politika, který se snažil aktivně prosazovat vytvořené koncepty v reálné společenské situaci tehdejšího Československa. Ve své práci jsem zařadila Mlynáře do kontextu generace komunistické inteligence, která vstupovala do společenského života až po válce a která se stala hnací silou reformního procesu druhé poloviny 60. let.

Jako inspirační zdroje pro studium vědeckého života tohoto období mi posloužily ze soudobé historiografie především práce Vítězslava Sommera *Angažované dějepiscectví*,⁴ ve které se zabývá konstituováním stranické historiografie mezi lety 1950 a 1970, Michaela Voříška *The Reform Generation*,⁵ která komplexně zpracovává poválečný vývoj sociologie v Československu v širších souvislostech vývoje této disciplíny v zemích východního bloku, a publikace Michala Kopečka *Hledání ztraceného smyslu revoluce*,⁶ která pojednává o marxistickém revizionismu 50. let.

Základní zpracování vývoje právního systému v Československu mezi lety 1948–1989 nabízejí zejména přehledové práce a vysokoškolské učebnice právních dějin.⁷ Dílčím otázkám se věnují sborníky, které vyšly z práce na mezinárodním výzkumném projektu organizovaném Institutem Maxe Plancka ve Frankfurtu nad Mohanem, který se zaměřil na vývoj právních řádů zemí střední a východní Evropy. V roce 2002 to byl sborník sestavený Ladislavem Soukupem *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu*,⁸ v roce 2004 pak vyšel sborník z konference, která byla výsledkem projektu „Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989“ pod redakcí Karla Malého a Ladislava Soukupa, který na tento výzkum

⁴ Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011.

⁵ Michael VOŘÍŠEK, *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak sociology from a komparative perspective*, Praha 2012

⁶ Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009.

⁷ Například Jan KUKLÍK a kol, *Vývoj československého práva 1945–1989*, Praha 2011, nebo Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, Plzeň 2010.

⁸ Ladislav SOUKUP (ed.), *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002.

navazoval.⁹ V poslední době se dostalo právu a právnímu systému v období komunismu pozornosti zejména v souvislosti s vydáním obsáhlé publikace *Komunistické právo v Československu*.¹⁰ Sborník, který s podtitulem *Kapitoly z dějin bezpráví* vydalo v roce 2009 Nakladatelství Masarykovy univerzity v Brně, byl napsán jako soubor studií, tedy ne jako kolektivní monografie, ovšem s pevně danou vnitřní strukturou. Ta pokrývá právní teorii v období socialismu, vývoj jednotlivých právních odvětví, ale také analýzu praxe a činnosti institucí práva a právních profesí a samostatnou kapitolu tvoří vzpomínky aktérů a účastníků. Cílem autorů byla určitá sebereflexe a zhodnocení práva za vlády Komunistické strany, které u nás do této doby chybělo a které je nezbytné z důvodu výrazné kontinuity „obsahové, myšlenkové i personální“. Součástí této publikace jsou i příspěvky k vývoji právní vědy v tomto období.

Hlavním vědeckým periodikem v oblasti práva zůstával ve sledovaném období časopis *Právnický*. Jeho historie sahá až do roku 1861, od roku 1864 jej vydávala Jednota právnická, v 50. letech pak byla jeho redakce přenesena na Ministerstvo spravedlnosti a posléze na Ústav státu a práva ČSAV. V následující době tak zůstal spolu s dalšími periodiky vydávanými Ústavem základním zdrojem informací pro právní vědy.¹¹ Právě v tomto časopisu publikoval Mlynář své vědecké práce. Tyto články, doplněné o jeho monografie a o rozsáhlejší studie ve *Filosofickém časopise* případně některých dalších periodikách, tvořily středobod mé práce.

Mlynář psal aktivně také články do denního tisku a časopisů určených především pro širší veřejnost. Celkovou bibliografii jeho prací, pokud existuje, se mi objevit nepodařilo, pouze jeho vlastní soupis publikací vytvořený v roce 1962, který je uložen v Mlynářově osobní složce v Archivu Akademie věd.¹² Kromě své časové omezenosti a účelu ovšem není ani tento seznam úplný, Mlynář uvádí citace pouze rozsáhlejších prací a některých vybraných článků a existenci dalších zmiňuje pouze okrajově. Pro jejich množství a obtížnou dohledatelnost jsem pro účely této práce od jejich zpracování ustoupila. Ve výsledku tak dochází k rekonstrukci Mlynářových myšlenek a názorů určených především akademické obci a odborné veřejnosti než širšímu okruhu čtenářů. K vědeckému působení Zdeňka Mlynáře na Československé akademii věd jsem čerpala především z pramenů fondu Ústavu státu a práva uložených v Archivu akademie věd.

⁹ Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1948*, Praha 2004.

¹⁰ Michal BOBEK – Pavel MOLEK – Vojtěch ŠIMÍČEK (eds.), *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009.

¹¹ <http://www.ilaw.cas.cz/index.php?page=61> (31. 3. 2014).

¹² MUA AV ČR, Fond: Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č. 110.

Mlynář sám přistoupil v pozdějších letech ke zpracování sledovaného období, částečně v biografické práci *Mráz přichází z Kremlu*,¹³ a dále pak v publikaci *Pokus o reformu v Československu*.¹⁴ V její první části rozebírá teoretická východiska plánované politické reformy, na kterou navazuje analýza průběhu Pražského jara. Přes jejich místy apologetické vyznění představují obě práce významný pramen nejen k Mlynářově osobě a jeho vlastnímu působení vědeckému a politickému, ale také dějinám Československa 50. a 60. let.

¹³ Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, Köln 1978.

¹⁴ TÝŽ, *Československý pokus o reformu 1968. Analýza jeho teorie a praxe*, Köhl 1975.

2. Právo a právní věda v období nástupu komunismu

Po nástupu komunistické strany k moci začala být důsledně prosazována marxisticko-leninská ideologie, marxismus se stal jedinou oficiálně přípustnou vědeckou teorií a v jeho kategoriích začalo být promyšleno kromě dalšího i právo a jeho funkce ve společnosti. Zajištění odpovídajícího výkladu demokratického a do té doby platného právního řádu bylo dosaženo čistkami mezi úředníky, soudci, prokurátory, ale také vědeckými pracovníky. Velkou rychlostí pak režim zajistil v rámci tak zvané právníké dvouletky do roku 1950 přestavbu a s ní spojenou unifikaci právního řádu, který měl nyní navazovat na nově přijatou Ústavu 9. května.¹⁵ V kontextu tohoto vývoje se zásadně proměnila i československá právní věda. Zejména v návaznosti na personální změny na nejdůležitějších vědeckých pracovištích a na sílící politický tlak se začala formovat právní věda socialistická.¹⁶

Ta se sice oficiálně opírala o marxismus, ve skutečnosti z něj ovšem čerpala jen velice málo. Marxistická teorie se věnovala právu pouze okrajově a to zejména v závislosti na nauce o státu.¹⁷ Na základě Marxova učení později rozpracovaného dalšími teoretiky, měl v komunismu zaniknout stát a s ním i právo jako „státem sankcionovaný systém norem lidského chování“.¹⁸ Právo bylo v marxistické teorii považováno za součást nadstavby a tedy odvozeno od ekonomických procesů. Jako takové pak vyjadřovalo právo vůli vládnoucí třídy povýšenou na zákon a bylo stejně jako stát prostředkem jedné třídy k útlaku třídy druhé. V určitém historickém momentu pak utlačovaná dělnická třída svrhne revoluční cestou tento stát a nastolí krátké období diktatury proletariátu, skrze kterou pak dojde k ustavení beztřídní společnosti. V této fázi vývoje pak už nebude jedna třída ovládat druhou a právo nahradí

¹⁵ Karel MALÝ, *K teorii a praxi socialistického zákonodárství*, Ladislav Soukup (ed.), Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990, Praha 2002, s. 46–47. Právníká dvouletka byla hodnocena jako nástup ke splnění úkolu daného IX. Sjezdem KSČ: „vyvrátit a rozbít buržoazní právníkou pavědu a vytvořit novou právní vědu lidové demokracie na základě marxismu-leninismu.“ Karolina ADAMOVÁ, *Vývoj právní vědy v českých zemích v letech 1945–1989*, in: Ladislav Soukup (ed.), Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990, Praha 2002, s. 53.

¹⁶ Rozdíl mezi pojmy socialistická právní věda a komunistická teorie práva vysvětluje Jiří Příbáň: „Pojem socialistické právní vědy si vytvořila komunistická ideologie za účelem politické kontroly právní vědy a následné možnosti popisu a legitimizace změn, probíhajících v totalitním systému pozitivního práva.“ Pojmu komunistické teorie práva se potom „běžně užívá jako vnějšího popisného a analytického pojmu, jež není tolik zatížen propagandistickým významem“. Jiří PŘIBÁŇ, *Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948–89*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1948*, Praha 2004, s. 60–61.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 62.

¹⁸ Jiří PŘIBÁŇ, *Na strážci jednoty světa: Marxismus a právní teorie*, in: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 46.

samospráva v zájmu celé společnosti: „Společenské mravy uvědomělého občanstva v tomto procesu přebírají donucovací a organizační funkci státu“.¹⁹

Ucelená teorie práva v Marxově učení chybí a právní věda tak mohla čerpat pouze z roztržštěných poznámek, navíc převážně kritických než konstruktivních. Nakonec ovšem v zemích, kde byla komunisty uchopena moc, získala poněkud odlišný nicméně velmi specifický účel. Vládnoucí komunistická moc neměla v úmyslu podporovat kritické myšlení, možnost svobodného vědeckého bádání byla potlačena a úkolem právní vědy se stalo vytvoření určitého dogmatu, skrze které by bylo možné vysvětlit a legitimizovat probíhající procesy a nastolení totalitní kontroly. Právo tak mělo na jedné straně implementovat ideologii do právního řádu země, ale zároveň muselo pružně reagovat na změny a aktuální potřeby politické moci, tyto změny upravit a tím jejich existenci ospravedlnit.²⁰

Pavel Maršálek spojuje ve své periodizaci vývoj poválečné československé právní vědy s vývojem politickým. Období mezi lety 1945–1948 tak charakterizuje jako krátké období poválečné obnovy a vytváření základů lidově demokratického státu, dobu let 1948–1960 označuje za dobu výstavby lidově-demokratického režimu a sovětizace práva a po něm následovalo období let 1960–1969, které bylo charakteristické částečným uvolňováním a deideologizací právní vědy. Od roku 1969 nastoupila doba normalizace, charakteristická potlačením obrodného procesu a další vlnou personálních čistek, které se nevyhnuly ani oblasti právní vědy. „Normalizovaný“ stav potom doznal určitých změn až v 80. letech ve spojitosti s nástupem Gorbačova v Sovětském svazu.²¹

Bezprostředně po válce byly obnoveny vysoké školy a zejména z nich vyšla snaha navázat na předválečné vědecké bádání. Důraz byl kladen na obnovení republiky, ovšem už v tuto chvíli se objevovaly první rozpory o její budoucí charakter mezi zastánci tradiční pluralitní demokracie a těmi, kdo postupně přikláněli k pojetí státní moci typickému pro stalinský model socialistické státnosti.²² Období bezprostředně následující po únoru 1948 bylo obdobím již zmíněných personálních změn. Režim si tímto způsobem zajišťoval přítomnost oddaných stoupenců na vědeckých pracovištích a o svoje pozice tak přišli všichni nekomunističtí nebo neloajální právní vědci. Po následných prověrkách na vysokých školách

¹⁹ *Tamtéž*, s. 45. Dále například Zdeněk KÜHN, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, in: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 63–65.

²⁰ J. PŘIBÁŇ, *Komunistická teorie státu a práva*, s. 62–63.

²¹ Pavel MARŠÁLEK, *Proměna české právní vědy 1945–1989*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1948*, Praha 2004, s. 31–32, stejné dělení i K. ADAMOVÁ, *Vývoj právní vědy v českých zemích*, s. 51.

²² K. ADAMOVÁ, *Vývoj právní vědy v českých zemích*, s. 51–52.

bylo vyloučeno také značné množství studentů.²³ Brněnská právnická fakulta byla pro svou dlouhou tradici právního normativismu, označeného za nebezpečný a vědecky škodlivý výtvar buržoazního myšlení, čistkami v řadách profesorského sboru postižena nejvíce a nakonec v roce 1950 zrušena.²⁴

V této době se právní věda dostala rychle pod vliv ideologie a začaly se v ní prosazovat sovětské vzory. Předmět studia se rozšířil i na studium státu a namísto pojmů právní věda a státověda se podle ruského vzoru začalo používat označení věda o státu a právu.²⁵ Stát byl pojímán čistě instrumentálně jako nástroj k potlačení nepřátel nového režimu, právo bylo považováno za výraz vůle dělnické třídy, což vedlo k přehnanému dogmatismu a formalismu.²⁶ Do popředí se dostal pojem socialistické zákonnosti ve své revoluční podobě, v jejímž kontextu mělo být právo v první řadě nástrojem k potlačení třídního nepřítel. Pokud by ovšem k tomuto účelu právní předpisy nedostačovaly, bylo možné je i překročit. Změny oproti takovému pojímání pojmu práva i zákonnosti se začaly postupně proměňovat až v souvislosti s kritikou kultu osobnosti.²⁷

Reakce na Stalinovu smrt ani na XX. sjezd KSSS v roce 1956 v Československu však nenabyla rozměrů srovnatelných s Polskem nebo Maďarskem. Po roce 1953 se sice začaly objevovat kritiky dogmatismu ve vědě, ale opravdové uvolnění přinesla až léta šedesátá. Po Chruščovově tajném referátu o kultu osobnosti se projeví i v Československu snahy o destalinizaci, které byly patrně nejvýrazněji vyjádřeny na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů v dubnu 1956.²⁸ Zejména mladší generace komunistické inteligence byla zasažena odhalením zločinů stalinského období a cítila potřebu se s podobným otřesem svého přesvědčení kriticky vyrovnat. Vladimír Kusín jmenuje právě odkrývání pozadí politických procesů jako jeden z hlavních faktorů, který vedl k novému promyšlení komunistické právní teorie.²⁹

Tyto tendence však byly rychle potlačeny kritikou reformismu, která nastoupila ve druhé polovině roku 1956 a zejména potom v roce 1957. Reakce špiček Komunistické strany Československa na Chruščovův projev byla spíše opatrná, ačkoli nebylo možné jej zcela ignorovat. Vedení komunistické strany v čele s Antonínem Novotným bylo také spojeno

²³ P. MARŠÁLEK, *Proměna české právní vědy*, s. 39.

²⁴ J. PŘIBÁŇ, *Komunistická teorie státu a práva*, s. 63–64. Obnovena byla až vládním nařízením v roce 1969. K. ADAMOVIČ, *Vývoj právní vědy v českých zemích*, s. 55.

²⁵ K. ADAMOVIČ, *Vývoj právní vědy v českých zemích*, s. 59.

²⁶ P. MARŠÁLEK, *Proměna české právní vědy*, s. 31–32.

²⁷ Pavel MARŠÁLEK, *Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie*, in: Jan Kuklík a kol., *Vývoj československého práva*, s. 418.

²⁸ M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 293–294.

²⁹ Vladimír V. KUSIN, *The Intellectual Origins of the Prague Spring. The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956–1967*, Cambridge 1971, s. 30.

s předchozím obdobím a muselo se tak přizpůsobit nové situaci na jedné straně, a zároveň se snažilo udržet si svou pozici na straně druhé. Spouštěčím momentem pro reakci na obrodný proces byly nepokoje v Polsku a Maďarsku. Reformismus se dostal v rétorice strany po bok kritizovaného dogmatismu a posléze byl označen za pravou hrozbu a jeho představitelé potlačováni.³⁰

Přestože byly obrodné snahy v padesátých letech v tomto ohledu neúspěšné, rok 1956 byl významný zejména z důvodu určitého probuzení intelektuálů v řadách komunistů. V říjnu roku 1961 zazněla na XXII. sjezdu KSSS obnovená kritika Stalinismu, přičemž právní teorie dokázala opět velmi rychle zareagovat na aktuální politické okolnosti. Mělo dojít k odstranění zbytků kultu osobnosti, což bylo umožněno i zmírněním dosavadních útoků proti revizionismu ze strany politické moci.³¹ Začala se ve větší míře objevovat kritika dogmatismu a formalismu v právní teorii a dalších „deformací“ spojených s obdobím stalinismu.³² Navíc došlo k posílení autonomie právní vědy, jejíž představitelé také přistoupili k určité sebereflexi a pokusili se o vyrovnání s předchozím obdobím.³³

V roce 1960 byla přijata nová ústava, ve které bylo deklarováno vybudování socialismu v Československu, a v souvislosti s ní se objevily snahy o rekonstrukci hlavních právních odvětví, která by více odpovídala východiskům nové socialistické ústavy.³⁴ V návaznosti na toto proklamované vítězství socialismu v Československu a na kritiku předešlého období se začaly v právní vědě prosazovat nové tendence. Více se soustředila na tradiční právní nauku a otevřela se i příznivým vlivům ze zahraničí, zejména ze západu, které byly do té doby opomíjeny.³⁵ Dochází k určitému příklonu k právnímu realismu, začal být kladen důraz na empirický výzkum a potom na metody jeho zpracování.³⁶ Do popředí zájmu se dostala sociologie práva, především skrze sociologickou metodologii, která čerpala inspiraci zejména z prací Adama Podgóreckého a Františka Šamalíka.³⁷ Právo bylo stále

³⁰ *Tamtéž*, s. 21–23; M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 293–295.

³¹ Antonín KOSTLÁN, *Věda v Československu v letech 1953–1963: zamyšlení nad současným stavem bádání a jeho možnostmi*, in.: Hana Barvíková (red.), *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999), Praha 2000, s. 583.

³² Šlo například o tezi o neustálém zosťování třídního boje, přílišný důraz na mocenské a násilné funkce státu, ale také o mechanické přebírání sovětských vzorů, často nevhodných pro československé prostředí, a zejména pak stalinská praxe porušování zákonnosti. P. MARŠÁLEK, *Proměna české právní vědy*, s. 47.

³³ Komplexní rozbor stavu právní vědy ve vztahu ke kritice kultu osobnosti vyšel z řad pracovníků Ústavu státu a práva ČSAV: *Překonání důsledků kultu osobnosti a dogmatismu ve vědě o státu a právu*, Právník roč. 102, č. 8, 1963, s. 621–633. V tomto příspěvku byl také naznačen směr, kterým by se podle autorů měla právní věda v následujícím období ubírat.

³⁴ Jan KUKLÍK, *Ústavní vývoj*, in: Jan Kuklík a kol., *Vývoj československého práva*, s. 208–211.

³⁵ TÝŽ, *Proměna české právní vědy*, s. 47.

³⁶ Kolektiv autorů, *Překonání důsledků kultu osobnosti a dogmatismu ve vědě o státu a právu*, s. 623–624.

³⁷ V roce 1966 byl uspořádán seminář v Liblicích, v rámci kterého byla diskutována právě nutnost užití sociologických metod v teorii práva. Jiří PŘIBÁŇ, *Sociologie práva*, Praha 1996, s. 109.

častěji reflektováno jako výsledek procesů působících v sociální realitě, namísto jeho redukce na pouhou vůli třídy, a byl více kladen důraz na jeho nezávislost.³⁸ V oblasti vědeckého bádání bylo možné pozorovat utváření více rozdílných názorových proudů, ačkoli bylo stále ještě nezbytné, aby se tak dělo, slovy Jiřího Přibáně, „v přísně regulované a nadále ideologickými rituály legitimizované formě“.³⁹

Specifické podmínky a okolnosti samotného vzniku a průběhu reformního hnutí popisuje jeden z aktérů Zdeněk Jičínský, svoje vlastní hodnocení pak doplňuje o analýzu východoevropského revizionismu z pera Leszka Kolakowského.⁴⁰ Ten reflektuje několik aspektů, které se částečně shodují s podobnými proudy v dalších zemích východního boku, ovšem částečně jsou typické pro československou reformu. Zásadní bylo podle obou autorů již zmíněné vysoké zastoupení inteligence v komunistických řadách. Ta svojí aktivitou překračovala meze teoretického výzkumu a snažila se promyšlené závěry přenášet i do praxe. Tito intelektuálové pak fungovali ve straně a pro stranu, a ačkoli se dívali kriticky a snažili se pracovat zejména na jejím ozdravení a reformování. Typická pro ně byla jejich erudovanost v komunistické ideologii a marxismu a používání marxistické terminologie. Revizionisté se odvolávali na klasiky marxismu, se kterými porovnávali současný stav a z jejich učení vycházeli i ve svých návrzích na případné změny. Ty se pak více či méně shodovaly s požadavky celé společnosti, což jim zajistilo z její strany vysokou míru podpory.⁴¹

Zásadním tématem v právní teorii zůstala otázka zákonnosti. Ta měla být oprostěna od politického nahlížení a naopak se rozšířit i na normotvorbu. K zajištění svobody a právní jistoty občanů a dodržování zákonů i ze strany státu mělo dojít k zavedení správního a ústavního soudnictví.⁴² Objevovala se ovšem i jiná témata, v mnoha případech do té doby tabuizovaná. Do diskuzí se dostala ochrana lidských práv a svobod a vůbec postavení občana v socialistické společnosti,⁴³ začalo se mluvit o možnosti určitého stupně pluralitního politického systému a v návaznosti na to byla promyšlena role strany a limity uplatňování její vedoucí úlohy.⁴⁴

Tento proces demokratizace byl ovšem ukončen příchodem vojsk Varšavské smlouvy a nástupem normalizace. V právní vědě a zejména pak v aplikaci práva se prosadil formalismus a zákonný pozitivismus. Přes rozpor mezi stranickou rétorikou, která byla

³⁸ J. PŘIBÁŇ, *Komunistická teorie státu a práva*, s. 68.

³⁹ *Tamtéž*, s. 69.

⁴⁰ Autor odkazuje na Kolakowského knihu *Die Hauptströmungen des Marxismus, Entstehung, Entwicklung, Zerfall*. Zdeněk JIČÍNSKÝ, *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*, Praha 1992, s. 75.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 75–76.

⁴² P. MARŠÁLEK, *Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie*, s. 419.

⁴³ Kolektiv autorů, *Překonání důsledků kultu osobnosti a dogmatismu ve vědě o státu a právu*, s. 627.

⁴⁴ K. ADAMOVÁ, *Vývoj právní vědy v českých zemích*, s. 54.

striktně anti-formalistická, bylo právo identifikováno pouze se zákonem, navíc zbaveným relevantních hodnot a principů.⁴⁵ Stejně jako soudcům, tak i právním vědcům, přitom výhradní zaměření na normy zákona poskytovalo alespoň částečně možnost udržet si určitý stupeň morální integrity ve vztahu k socialistickému režimu.⁴⁶

2.1 Ústav státu a práva Československé akademie věd

Vědecké bádání představuje specifickou oblast, která je ovlivňována až překvapivým množstvím vnějších okolností. Již před značnou dobou opustili sociologové vědy koncept takzvaného „hrdinského modelu vědy“, totiž představu vědy objektivní a nestranné. Dalším krokem se tak stala snaha postihnout principy fungování vědy, její vnitřní pravidla i roli podnětů přicházejících zvenčí. Asi nejzásadnější na poli studia vědy byla teorie o střídání paradigmat z pera Thomase S. Kuhna. Představa o obdobích stability vědeckého zkoumání v rámci určitého paradigmatu, které je potom prostřednictvím takzvané „vědecké revoluce“ vystřídáno paradigmatem novým, měla zásadní vliv pro další zkoumání vědy. V rámci nově se zformovaných „sociálních studií vědy“, jak na ně v souhrnu odkazuje například Vítězslav Sommer při svém studiu stranické historiografie, začali sociologové pohlížet na vědu jako na sociální konstrukt a zkoumat procesy, které jej utvářejí. Od volby témat až po prezentaci výsledků zkoumají faktory, které mají schopnost tyto výsledky ovlivnit.⁴⁷

Právní věda snad více než kterákoli jiná ze společenských věd byla vždy oborem obzvláště propojeným s politickou mocí a předmět jejího zájmu byl silněji závislý na aktuální společenské situaci. Aktivně se podílí na legislativní i jiné činnosti státních orgánů, čímž se mezi nimi a teoretickými pracovišti, ale i mezi jednotlivými osobami na těchto institucích působícími vytváří specifické vazby. Právní vědci tak mají více možností proniknout do mocenských struktur a na rozdíl od jiných vědních oborů se aktivně podílet na prosazování určitých teoretických koncepcí v praxi. To se projevilo i v československém reformním hnutí, kdy se právní vědci nejsilněji pokoušeli o reformu zevnitř fungujících struktur systému.⁴⁸

V Československu byla právní věda pěstována především na právnických fakultách. Po zrušení brněnské právnické fakulty zůstala vůdčími pracovišti na Karlově univerzitě v Praze a Komenského univerzitě v Bratislavě, ačkoli právo se vyučovalo i na dalších školách, například na Vysoké škole politické Ústředního výboru Komunistické strany

⁴⁵ Z. KÜHN, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, s. 61–62, 75.

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 77, 90.

⁴⁷ V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 25–33.

⁴⁸ Z. JIČÍNSKÝ, *Právní myšlení v 60. letech*, s. 77.

Československa. Dílčí výzkum k právním otázkám probíhal i na specializovaných pracovištích Ministerstva spravedlnosti a Ministerstva vnitra. K těmto institucím přibyla v roce 1955 další, totiž nově vzniklý Ústav státu a práva Československé akademie věd.⁴⁹

Akademie samotná byla zřízena roku 1952 podle sovětského vzoru, jejím ústředním orgánem bylo prezidium a jeho pomocnými orgány pak oddělení věd.⁵⁰ Podle vyjádření v základních dokumentech byla jejím smyslem a účelem „centralizace vědeckého bádání na základě dialektického materialismu.“⁵¹ Nově ustavené instituci byly buď podřízeny již existující vědecká pracoviště, nebo byly zakládány nové ústavy, případně kabinetů nebo laboratoře, podle velikosti a ústředními orgány uznané společenské váhy. Akademii tvořila oddělení, například společenské vědy patřily pod III. oddělení, a jednotlivé vědní obory pak byly organizovány v sekcích, které byly až později přetvořeny na vědecká kolegia.⁵²

Ústav státu a práva byl zřízen na začátku roku 1955 jako součást VII. sekce ČSAV, kam patřila ještě ekonomie a později filozofie.⁵³ Zpočátku byly pro oblast práva ustaveny tři kabinetů, jejichž zaměření odpovídalo spíše osobním zájmům členů Akademie než reálným potřebám. V roce 1953 tak vznikl Kabinet dějin státu a práva v Československu, jehož vedením byl pověřen Václav Vaněček, a Kabinet mezinárodního práva v čele s Jaroslavem Žourkem. V roce 1954 potom přibyl Kabinet sovětského práva pod vedením Vladimíra Procházky.⁵⁴ Již od roku 1954 se jednalo o začlenění těchto tří kabinetů do plánovaného Ústavu státu a práva. K tomu nakonec došlo až v roce 1956, kdy všechna čtyři existující pracoviště utvořila nově pojmenovaný Ústav práva, a ředitelem byl namísto Ivana Bystřiny jmenován Viktor Knapp.⁵⁵ Sloučená pracoviště potom fungovala dál jako jednotlivá oddělení Ústavu práva. Postupem času se počet oddělení zvyšoval spolu s rozšiřováním předmětu studia a v rámci jednotlivých oddělení byly dále zřizovány úžeji zaměřené komise.⁵⁶

Vědecká práce byla organizována v dlouhodobých plánech. Na základě vládního usnesení ze dne 22. listopadu 1956 o úkolech vědy byla vytvořena směrnice pro vypracování II. pětiletého plánu ve vědě a výzkumu. Československé akademii věd bylo uloženo vypracování plánu výzkumu pro nejbližších deset až patnáct let, přičemž nejdříve měl vzniknout plán nejdůležitějších vědecko-výzkumných prací do roku 1960. Samo vládní

⁴⁹ K. ADAMOVÁ, *Vývoj právní vědy v českých zemích*, s. 55–56.

⁵⁰ *Tamtéž*, s. 55.

⁵¹ Stanley B. WINTERS, *Science and Politics. The rise and Fall of the Czechoslovak Academy of Sciences*, *Bohemia* 35, č. 2, 1994, s. 281.

⁵² Viktor KNAPP, *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*, Praha 1998, s. 139, 142.

⁵³ Josef BLAHOŠLAV, *30 let Ústavu státu a práva ČSAV*, *Právník* roč. 124, č. 4, 1985, s. 115.

⁵⁴ V. KNAPP, *Proměny času*, s. 139–140.

⁵⁵ Na Ústav státu a práva byl přejmenován opět na začátku roku 1961.

⁵⁶ J. BLAHOŠLAV, *30 let Ústavu státu a práva ČSAV*, s. 115.

usnesení věnovalo zvláštní pozornost přírodním a technickým vědám a v jejich rámci se pak zaměřovalo na otázky „velkého hospodářského významu,“ ovšem počítalo i se vznikem plánu pro společenskovední obory. Na základě této směrnice vznikl v rámci VII. sekce patnáctiletý plán hlavních směrů výzkumu ve společenských vědách. V roce 1963 pak byl státní plán upraven a vytvořen takzvaný sedmiletý plán rozvoje společenských věd na období 1964–1970. Změna politiky Ústavu po roce 1968 si opět vyžádal přizpůsobení plánu, konkrétně od roku 1970.⁵⁷ Kromě těchto „státních“ plánů vypracovával sám Ústav plány na pětiletá období, které poté rozpracovával do podrobnějších plánů ročních. Vědecké výsledky byly předkládány prezidiu ČSAV ve formě každoročních zpráv.⁵⁸

Ústav státu a práva převzal po svém zřízení redakci časopisu *Právník*, ke kterému se přidala ještě další čtyři periodika. Od roku 1955 vydávané *Právněhistorické studie* a *Studie z mezinárodního práva*, roku 1957 potom časopis *Stát a právo* a *Časopis pro mezinárodní právo*.⁵⁹ Kromě vědeckého výzkumu zastával Ústav důležitou roli pedagogickou. Na pracovišti byla zajišťována jak interní, tak i externí aspirantura a Ústav byl oprávněn propůjčovat vědecké hodnosti, tedy tituly kandidáta a doktora věd. Mnozí z pracovníků Ústavu také aktivně působili na vzdělávacích institucích.⁶⁰ V neposlední řadě spolupracoval Ústav se stranickými i státními orgány, pro které vypracovával nejrůznější podkladové materiály, podílel se na legislativní práci nebo předkládal vyjádření a stanoviska ke konkrétním právním otázkám.⁶¹ V šedesátých letech to potom byl právě Ústav státu a práva, který se stal jedním z center reformního hnutí předcházejícího pražskému jaru.

⁵⁷ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 118.

⁵⁸ Plány vědecké práce jsou uloženy tamtéž, Inv. č.: 118 a 119; výroční zprávy a zprávy o plnění úkolů pak pod Inv. č.: 123.

⁵⁹ K. ADAMOVÁ, *Vývoj právní vědy v českých zemích*, s. 55.

⁶⁰ Jiří KLABOUCH, *Vědecká výchova v Ústavu státu a práva ČSAV 1955–1958*, *Právník* 124, č. 4, 1985, s. 156–161.

⁶¹ Milan ČIČ, *Ústavu státu a práva Československé akademie věd jubiluje*, *Právník* 124, č. 4, 1985, s. 121.

3. Zdeněk Mlynář

Zdeněk Mlynář se narodil 22. června 1930 ve Vysokém Mýtě.⁶² Mlynářův otec sloužil jako důstojník v československé armádě, přičemž v době protektorátu byl pensionován. Matka zůstávala v domácnosti, kromě syna měli také dceru Vlastu. Do roku 1939 žila rodina na Slovensku v obci Krupina, odkud se odstěhovali do Peček u Kolína a roku 1940 do Prahy. V Praze vystudoval Mlynář v letech 1941–1949 gymnázium.⁶³ Od roku 1946 pracoval otec u Státní národní bezpečnosti, kde byl koncem téhož roku jmenován zemským velitelem na Moravě. V říjnu 1948 utrpěl při dopravní nehodě ve službě smrtelné zranění, na jehož následky v říjnu téhož roku zemřel.⁶⁴

Oba Mlynářovi rodiče vstoupili do komunistické strany v květnu roku 1945. Zatímco otec působil u národní bezpečnosti, Mlynářova matka prošla řadou stranických i veřejných funkcí a nakonec pracovala jako ředitelka domova důchodců v Praze. Mlynář sám se angažoval od 1945 ve Svazu české mládeže a v březnu 1946 byl přijat za člena komunistické strany. Před únorem 1948 pracoval v okresní a později krajské komisi mládeže KSČ v Praze, po únoru byl poslán pracovat do tehdejšího speciálního kádrového oddělení krajského výboru KSČ v Praze, kde působil až do května 1949. V létě téhož roku se vrátil k práci v mládežnickém hnutí a od srpna byl zaměstnán jako tajemník pro školy KV ČSM v Praze.⁶⁵

Na svoji žádost a na doporučení KV KSČ v Praze odjel Mlynář posléze studovat do Sovětského svazu a v letech 1950–1955 vystudoval právnickou fakultu Moskevské univerzity. Svoje motivace pro vstup do strany, stejně jako zážitky z doby studia v Moskvě, popisuje v úvodu své biograficky laděné knihy *Mráz přichází z Kremle*. Mlynář patřil ke generaci mladých komunistů, které sám charakterizuje jako „generaci předčasně

⁶² Český biografický slovník uvádí Mlynářovo původní jméno Zdeněk Müller, které měl užívat do roku 1945. Viz Josef TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník XX. století. II. díl K-P, Praha 1999*, s. 396.

⁶³ Mlynář ve svém vlastním životopisu uvádí, že zahájil studium v roce 1941 na gymnáziu v Praze na Žižkově, maturoval potom v roce 1949 na reálném gymnáziu v Ječné ulici. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

⁶⁴ Tamtéž. Autoři publikace o českých vědcích v exilu uvádí zatčení Mlynářova otce v roce 1951. Odkazují se přitom na dopis Mlynáře komisi ÚV KSČ z jara tohoto roku, který byl použit v rámci štvavé kampaně proti Mlynářovi v reakci na jeho aktivity spojené s Chartou 77. Tento dopis byl Mlynářem skutečně odeslán v době, kdy byli ve straně hledáni „třídní nepřátelé a agenti imperialismu.“ Týkal se případu údajných agentů Marie Švermové a Otty Šlinga a mimo jiné v něm autor formuloval pochybnosti o aktivitách svého otce, Huberta Mlynáře, který měl být se Šlingem v kontaktu. Tato zpráva se však týkala období 1947–1948, přičemž v době odeslání dopisu v roce 1951 byl Mlynářův otec již po smrti. K okolnostem jeho sepsání i dalšího osudu se Mlynář vyjadřuje ve fejetonu *O udavačství, vydírání a jiných motivech nadcházejícího jara*, který byl uveřejněn až v roce 1992. Soňa ŠTRBÁŇOVÁ – Antonín KOSTLÁN (red.), *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*, Praha 2011, s. 177; Zdeněk MLYNÁŘ, *Socialistou na volné noze*, Praha 1992, s. 76–77.

⁶⁵ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

zpolitizovanou“.⁶⁶ Byli to lidé, kterým bylo na konci války kolem dvaceti let, a kteří byli silně formováni válečnou zkušeností. Komunistickou ideologii přebírali v její „primitivně radikální“ podobě spontánně, protože jim nabízela možnost vymezení se vůči minulosti a zároveň příležitost budovat spravedlivější společnost pro budoucnost. Z podobných úvah vycházela i napříč společností rozšířená idealizace Sovětského svazu.⁶⁷

Z budovatelsky naladěného Československa odjížděl Mlynář roku 1950 jako nadějný mladý komunista do Moskvy. Přes nadstandardní podmínky, kterých se dostávalo zahraničním studentům, tak měl jedinečnou příležitost se seznámit s realitou tehdejšího Sovětského svazu. Za svého pobytu se musel vyrovnat jednak s přítomnou materiální zaostalostí a nedostatkem, ale za mnohem zásadnější pro přehodnocování svojí „komunistické víry“ považoval zejména určitou ideologickou vyprahlost a apatii vzhledem k systému, se kterou se setkával nejen mezi svými spolužáky. Zároveň ovšem strávil v Moskvě období, kdy v Československu probíhaly nejtěžší politické procesy, a minimálně způsob, kterým byla budoucí stranická elita v Moskvě ušetřena čistek, pomohl jeho loajalitu komunistické straně zachovat.⁶⁸

Jako student právnické fakulty měl Mlynář možnost poznat nejen socialistickou právní teorii, ale i praktické fungování sovětského práva, které mělo být pro Československo v té době vzorem. Jak sám později hodnotí, základem studia na právnické fakultě byla výchova kvalifikovaných byrokratů, „právnických specialistů,“ lidí, „kteří vědí, co v kterém případě moc předepisuje, jak nařizuje jednat a jak jednat zakazuje, kteří znají desítky právních předpisů a vědí, kde najít další předpisy které neznají.“⁶⁹ Za nejdůležitější, co si ze svého studia odnesl, označil Mlynář poznání sovětského byrokratického systému a jeho fungování, s čímž se pak pojila i pochybnost, zda je takový systém použitelný jinde, například právě v Československu. Reflexe samotného pojetí práva v socialistické teorii a schopnost kritického pohledu přišla až s další praxí a studiem, nicméně se moskevská zkušenost odrazila i v Mlynářově pozdější vědecké práci.⁷⁰

Po svém návratu z Moskvy byl Mlynář umístěn u generální prokuratury, kde poměrně rychle postupoval. Po krátkém působení na okresní a krajské prokuratuře byl povýšen do

⁶⁶ Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, Köln, 1978, s. 5.

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 6–12.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 13–23.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 25.

⁷⁰ „Teprve až později jsem pochopil, že celé mé studium na právnické fakultě v Moskvě mělo jen velmi málo společného s pochopením práva a jeho významu pro lidskou společnost. Stalinská právní nauka nemá totiž pro posouzení otázky, co je a co není právo, jiné kritérium než tautologickou úvahu právního pozitivismu: Právo je to, co stát za právo vyhlásí.“ *Tamtéž*, s. 24.

funkce vedoucího odboru pro všeobecný dozor generální prokuratury.⁷¹ Na této pozici Mlynáře zastihly ohlasy XX. sjezdu KSSS, kritika stalinismu a debaty o odpovědnosti za politické procesy první poloviny padesátých let. Zřejmě částečně pod dojmem těchto diskuzí začal Mlynář i jednat ve své funkci. Sám ve svých vzpomínkách vyjmenovává jen několik případů, ve kterých konkrétně narazil na odpor ze strany nadřízených, případně opatrnost ze strany kolegů. Zmiňuje jednak svou snahu prosadit přísnější dodržování právních norem na svém úseku, ale například i konkrétní pokus o prošetření takzvané akce B,⁷² nebo vystoupení proti tehdejšímu ministru vnitra Rudolfu Barákovi v případě protiprávního propuštění jednoho jeho zaměstnance.⁷³

V druhé polovině roku 1956 se tak už vedlo jednání o Mlynářově převedení z prokuratury na teoretické pracoviště. Ačkoli ten uvádí ve svém životopise i později ve vlastních vzpomínkách, že o převedení na Ústav práva sám požádal, bylo toto rozhodnutí zřejmě určitým kompromisem mezi Mlynářem samotným a jeho nadřízenými na prokuratuře. On sám vzpomíná, že po zmíněném incidentu s ministrem Barákem se dokonce někteří vyjadřovali pro jeho vyloučení ze strany, nakonec však byl ušetřen pro svou „nezkušenost a nepochopení třídní situace v Československu“⁷⁴ a bylo mu umožněno odejít do oblasti teorie. Režim se tímto způsobem často „zbavoval“ osob loajálních ovšem nevhodných, zejména protože se političtí představitelé domnívali, že na teoretických pracovištích nebudou nebezpeční.⁷⁵

To by naznačovaly i vzpomínky tehdejšího externího ředitele Ústavu práva Viktora Knappa. Ve svých pamětech popisuje Mlynářův příchod na Akademii věd takto: „Na generální prokuratuře pracoval mladý prokurátor Zdeněk Mlynář, který se právě vrátil ze studia v Moskvě a byl tedy předurčen k významné kariéře. Jenže to bylo nedlouho po maďarském povstání a u nás se (nakrátko) jazyky rozvázaly. Rozvázal se i jazyk mladého prokurátora Zdeňka Mlynáře, který, ač vyučen v Moskvě, začal vést řeči o svobodě, spravedlnosti, zákonnosti a vzbudil tak podezření, že by mohl být nějaký marxistický libertin. To jsem se ale dověděl později, hned povím jak.“

⁷¹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

⁷² V rámci takzvané akce B byly ve veřejném zájmu zabavovány byty a další objekty v Praze a posléze i v dalších městech údajným příslušníkům buržoazie. Kritizováno bylo samotné provedení akce, ale také fakt, že namísto rozdělení bytů mezi uchazeče z dělnické třídy je dostali vysocí straníční příslušníci nebo byly dány k dispozici státním orgánům. Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, s. 47

⁷³ *Tamtéž*, s. 46–50.

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 51.

⁷⁵ Zdeněk KRYŠTŮFEK, *Komunistické právo v Československu*, In: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 937.

Začalo to tím, že jednoho krásného dne mi řekl Bartuška, že má na prokuratuře velice schopného mládence, který by se určitě lépe než pro rutinní praxi hodil pro vědu, a zeptal se, jestli bych ho nevzal do ústavu. Trochu jsem váhal. Bartuška toho mladého prokurátora velmi doporučoval, tak jsem ho pozval. Již při prvním setkání bylo jasné, že jde o člověka mimořádného inteligentního, a tak jsem ho do ústavu vzal.⁷⁶

⁷⁶ Později byl prý Knapp dokonce upozorněn Ústředním výborem, že přijímá do Ústavu „kdejakého revizionistu, jako například nějakého Mlynáře.“ V. KNAPP, *Proměny času*, s. 185–186.

4. Aspirantura 1956–1960

Zdeněk Mlynář byl tedy převeden na místo vědeckého pracovníka Ústavu práva ČSAV k 15. říjnu 1956, o čemž bylo na základě „předběžného ústního ujednání“ Viktora Knappa a generálního prokurátora Jana Bartušky rozhodnuto již na začátku září téhož roku.⁷⁷ Ačkoli výše naznačené důvody by svědčily spíše pro jeho určitý odsun z prokuratury, důkazem pro dobrovolnost tohoto kroku mohou být například jeho návštěvy na zasedání Komise teorie státu a práva. Ta byla zřízena na Ústavu práva a jejím předsedou byl v té době profesor Radim Foustka.⁷⁸ Když se v květnu roku 1956 jednalo o dalším rozšíření této Komise, byl mezi jinými osloven právě i Zdeněk Mlynář.⁷⁹ Ten zároveň opustil prokuraturu ještě před potlačením opozice v Maďarsku, po kterém nastoupila silná vlna proti-revizionismu.⁸⁰ Mlynář později vzpomínal, že tento přesun a poměrně mírný posudek, který mu předcházela, možná zabránily těžším následkům jeho aktivit na prokuratuře a snad i vyloučení ze strany.⁸¹

4.1 Dějiny politických ideologií

Po svém příchodu na Ústav práva nastoupil Zdeněk Mlynář jako vědecký aspirant na oddělení teorie státu a státního práva.⁸² Svou kandidátskou práci vypracovával v oboru dějin politických ideologií, v rámci individuálního úkolu nazvaného „Základní problémy dějin politických teorií se zvláštním zřetelem k buržoazním teoriím“. Původně znělo téma práce „Idea demokracie v politických teoriích před vznikem marxismu“ a měla se zabývat vývojem politického myšlení, zejména pak úlohou demokratických myšlenek v tomto vývoji. Již v počáteční fázi se ovšem počítalo s konkretizací poměrně širokého tématu. V prvních letech po svém přeřazení se tak Mlynář věnoval zejména studiu a na nějakou dobu, jak uvádí ve svých pamětech, opustil aktivní politickou činnost.⁸³

⁷⁷ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

⁷⁸ Tamtéž, Inv. č.: 79.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 44, 93.

⁸¹ Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, s. 51.

⁸² Původní oddělení teorie a státního práva bylo od 1. července 1959 rozděleno a na jeho místě vzniklo oddělení teorie státu a práva a oddělení státního a správního práva. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

⁸³ Sám komentuje své nové zaměstnání: „Mohli jsem prostě začít studovat. Přesněji řečeno, mohl jsem začít a začal jsem se poprvé v životě soustavně a podle vlastního zájmu věnovat literatuře, kterou jsem nikdy předtím nestudoval a která přímo souvisela s mým hlavním životním problémem – s politikou a ideologií.“ Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, s. 55.

V tomto počátečním období se kromě práce na své disertaci účastnil Mlynář i plnění dílčích úkolů v rámci Ústavu a vlastní publikační činnosti. Stejně jako ostatní pracovníci byl Mlynář zapojen do celoustavního úkolu „Kritika revisionismu ve vědách o státu a právu“.⁸⁴ V lednu roku 1958 vyšla Mlynářova recenze knihy Radomira Lukiće *Dějiny politických a právních teorií*,⁸⁵ která byla zpracována z rozhodnutí Komise teorie státu a práva z února roku 1957. Komise byla pověřena provést kritiku jugoslávského revizionismu již v roce 1956, ovšem úkol nebylo možné adekvátně plnit zejména pro nedostatek dostupné právní literatury.⁸⁶ V následujícím roce obdržel Ústav nové tituly a na žádost jeho ředitele měla Komise provést jejich zhodnocení. Mlynář se ke knize vyjadřuje veskrze pozitivně, jako o kvalitní přehledové učebnici, která užívá metodu dialektického materialismu, a zároveň neodděluje díla autorů a jejich teorie od okolností jejich vzniku. Autorovi vyčítá zejména, že neřeší dostatečně vztah mezi filosofií a politickou teorií jednotlivých aktérů a potom vliv těchto teorií na samotnou politickou praxi a společenský vývoj.⁸⁷

V roce 1957 vyšel ve sborníku *Stát a právo* Mlynářův článek zabývající se takzvaným „spiknutím rovných“ za Velké francouzské revoluce. K francouzské revoluci přistupuje Mlynář z marxistického hlediska jako k sociálnímu konfliktu a politický program, který vytvořil Francois Noel (Gracchus) Babeuf, označuje za „první ucelený komunistický politický program,“ ve kterém se Rousseauova politická teorie spojila s masovým lidovým hnutím.⁸⁸

V této práci Mlynář formuloval svůj přístup ke studiu politických teorií, který uplatnil i ve své disertační práci. Každá politická teorie je podle něj „výsledkem působení objektivních společenských podmínek i relativně samostatnou silou“.⁸⁹ Jistou dvojakost pak hledá i ve vztahu politických idejí ke skutečnosti, kdy naproti sobě staví vztah lidského poznání k objektivní pravdě a vztah lidského myšlení ke společenské praxi. Pro pochopení významu politické teorie tak považuje za nutné jejich zkoumání ze všech těchto pohledů, „její vztah ke společenské skutečnosti, vztah společenské skutečnosti k ní i její vztah k jiným

⁸⁴ Plnění tohoto úkolu se měli kromě Mlynáře účastnit dále Ivan Bystřina, Josef Glos, Zdeněk Kryštůfek a Michal Lakatoš. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

⁸⁵ Radomir D. LUKIĆ, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Beograd 1956. Na studium srbochorvatštiny upozorňuje Mlynář ve svých pamětech. Viz Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, s. 53.

⁸⁶ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 79.

⁸⁷ Zdeněk MLYNÁŘ, *Nová učebnice dějin politických teorií*, Právník 97, č. 1, 1958, s. 81.

⁸⁸ Babeuf po pochopení sociálního rozměru revoluce přichází s radikálním požadavkem na odstranění soukromého vlastnictví. Ten nicméně nevycházel ještě ze skutečného pochopení vlastnických vztahů, nýbrž z požadavku absolutní rovnosti, ke kterému Babeuf dospěl posunutím výkladu Rousseauovy přirozenoprávní teorie. Mlynář z marxistické pozice provedl důslednou kritiku Babeufova programu, který formuloval ve svém projektu „státu rovných.“ Primitivní komunismus, ve kterém se zrcadlí zárodky rovnosti, ale ještě nepřipouští opuštění třídního principu. Zdeněk MLYNÁŘ, *Politický program „Spiknutí rovných“ v posledních letech Velké francouzské revoluce*, Stát a právo IV, 1957, s. 5.

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 32.

idejím“.⁹⁰ Mlynář hodnotí konkrétní politickou teorii striktně v kategoriích doby jejího vzniku a odmítá přeceňování vlivu podobných primitivních komunistických teorií na utváření marxismu nebo na současné politické myšlení, zejména z důvodu jejich rozdílných myšlenkových kořenů.⁹¹

Studium politických teorií ovšem zúročil Mlynář zejména jako autor první části učebnice *Z dějin západoevropských politických ideologií*, která se věnovala období renesance a reformace.⁹² Tato publikace byla připravena již na konci roku 1959, ovšem nakonec vyšla až v roce 1961.⁹³ Jak sám v předmluvě říká, nebylo jeho záměrem napsat „samostatné, z hlediska vědecké historiografie tvůrčí a nové“ zpracování dané tematiky, ale vytvořit přehlednou příručku, která by vyložila sledované období z pohledu marxistického pojetí dějin.⁹⁴ Mlynář při tvorbě učebnice vycházel z přednášek Ladislava Štolla přednesených na Vysoké škole politické a sociální v letech 1946–1949 a akademik Štoll se v roli konzultanta na publikaci také sám podílel.⁹⁵ Učebnice zahrnuje období od středověku a Augustinova pojednání *O státě božím*, přes politické myšlení krize feudalismu až do přechodu ke kapitalismu. V samostatných kapitolách se věnuje nejvýraznějším politickým myslitelům, italskému teoretikovi Niccolu Machiavellimu, francouzskému právníkovi Jeanu Bodinovi a představitelům protestantské reformace Martinu Lutherovi a Janu Kalvínovi. Zvláštní kapitola je věnována teoriím o omezení panovnické moci a „komunistický utopiím“ 16. století, mezi jejichž hlavní představitele řadil autor Thomase Mora, Thomase Campanellu nebo Thomase Münzera. Struktura, která se zaměřovala na vůdčí postavy jednotlivých teorií, byla zvolena z důvodu didaktického, za účelem větší přehlednosti a srozumitelnosti práce.⁹⁶ Zejména kapitoly o Machiavellim pak vycházely z Mlynářovy disertace.

Její původní téma bylo po dohodě s ředitelem Ústavu a po projednání na schůzi oddělení opravdu změněno na konečné *Politické učení N. Machiavelliho. Ke kritice idealistických interpretací jeho teorie*.⁹⁷ Pod tímto názvem byla práce odevzdána a projednala ji vědecká rada Ústavu na svém zasedání již 3. května 1959. Na základě tohoto jednání pak byla doporučena Státní komisi pro vědecké hodnosti spolu s požadavkem, aby Mlynář mohl složit odbornou zkoušku v Ústavu práva ČSAV před komisí jmenovanou VII. sekcí. Vědecká

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 32.

⁹¹ *Tamtéž*, s. 38.

⁹² Zdeněk MLYNÁŘ, *Z dějin západoevropských politických ideologií*, část I: renesance a reformace, Praha 1961.

⁹³ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

⁹⁴ Z. MLYNÁŘ, *Z dějin západoevropských politických ideologií*, s. 9.

⁹⁵ *Tamtéž*, úvodní poděkování.

⁹⁶ Jaroslav MAREK, *Zdeněk Mlynář: Z dějin západoevropských politických ideologií I*, Praha, 1961, ČSČH roč. 9, č. 5, 1961, s. 769.

⁹⁷ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

rada Mlynářovu práci předběžně přijala za předpokladu, že Státní komise určí Ústav práva jako místo obhajoby.⁹⁸ Ta byla nařízena v rámci Ústavu a to, po splnění zbývajících podmínek, na 27. dubna 1960.⁹⁹

Za oponenty Mlynářovy disertace byli určeni rektor Institutu společenských věd při ÚV KSČ akademik Ladislav Štoll a profesor právnické fakulty Univerzity Karlovy a ředitel Ústavu práva ČSAV profesor Viktor Knapp. Obhajoba se konala před komisí pro obhajobu prací z oboru obecné teorie a historie státu a práva a dějin politologických ideologií, jejímž předsedou byl vědecký tajemník Ústavu práva Josef Glos, dalšími členy potom Zdeněk Kryštůfek, Jiří Kejř a Jiří Klabouch.¹⁰⁰

Ústředním tématem Mlynářovy disertace byl Machiavelliho politický program, ke kterému se rozhodl přistoupit skrze kritickou analýzu „buržoazní machiavelistiky“.¹⁰¹ V konkrétním kontextu italské společnosti Mlynář zkoumal klíčové pojmy Machiavelliho teorie, přičemž se zaměřil na sociální rozměr Machiavelliho politiky. Práce byla rozdělena na dvě části, v první se Mlynář zabýval samotným Machiavelliho politickým programem, ve druhé potom filozofií a etikou v jeho díle. V závěru byla práce doplněna stručným rozborem vztahu Machiavelliho teorie k marxistickému učení. Hlavním předpokladem disertace byla nezbytnost výkladu základních kategorií Machiavelliho politiky, skrze důslednou analýzu dobového kontextu se zřetelem ke specifikům italského ekonomického vývoje a zvláštního politického vývoje italských městských států. Jen tak podle něj bylo možné odhalit „konkrétní historicko-třídní obsah nesporných základních tezí jeho politického programu“.¹⁰²

První z oponentů, Viktor Knapp hodnotil Mlynářovu práci veskrze pozitivně, zejména ocenil důslednou aplikaci marxistické metody při hodnocení Machiavelliho i jeho díla. Na druhou stranu vytknul Knapp Mlynářovi, že si udělal z Machiavelliho subjekt sympatií a v jeho obraně proti buržoaznímu hodnocení často zacházel s jeho dílem volně, se sklonem k anachronismům. K rozboru pojmů pak měl Mlynář přistupovat selektivně a některé důležité vztahy mezi nimi opomenout nebo nevysvětlit dostatečně. Z celého posudku vyplývá, že

⁹⁸ Dopis Sekretariátu Státní komise pro vědecké hodnosti Ministerstva školství a kultury ze dne 20. května 1959. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 708.

⁹⁹ Zkoušku z marxistické filosofie složil 9. dubna 1957, zkoušku z teorie státu a práva 9. dubna 1958, atestaci z dějin politických ideologií 3. července 1958 a z německého jazyka 31. března 1960. Ze zkoušky z ruského jazyka byl osvobozen rozhodnutím státní komise pro vědecké hodnosti ze dne 2. října 1959, z důvodu svého studia v Moskvě. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 708.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Teze disertační práce. Tamtéž.

¹⁰² Zdeněk KRYŠTŮFEK, *Obhajoba kandidátské práce z oboru dějin politických ideologií*, Právník 99, č. 8, 1960, s. 787.

v mnoha závěrech Knapp s Mlynářem nesouhlasil, ovšem v závěru ocenil „vědeckou způsobilost a mimořádný vědecký talent“ kandidáta a navrhnul udělení vědecké hodnosti.¹⁰³

Ladislav Štoll se ve svém posudku zaměřil na širší rámec a kontext Mlynářovy práce, zejména vzhledem ke svému vlastnímu zaměření. Přestože pochválil studium historických reálií, chybělo mu u Mlynáře širší zařazení Machiavelliho nejen do kontextu Itálie, ale souvislostí v rámci celého evropského 15. století. Na druhé straně ocenil šíři nemarxistické literatury, se kterou se Mlynář seznámil a ve své práci analyzoval. Kladně hodnotil moment, kdy Mlynář vykládá Machiavelliho učení v souladu s objektivním historickým procesem, především protože „buržoazně individualistický“ přístup tuto objektivnost nezná, vykládá Machiavelliho dílo odtrženě od kontextu a má tendenci aktualizovat ideologický obsah jeho teorie. Štoll nakonec uvedl, že Mlynář má „vynikající schopnost vědecké abstrakce, je velmi široce obeznán s učením vědeckého socialismu i speciální literaturou a že má velmi živý zájem o teoreticko-ideologické problémy dneška“.¹⁰⁴ Udělení titulu kandidáta věd proto doporučil. Následovala diskuze, jejíž průběh zaznamenal pro časopis právník Zdeněk Kryštůfek, a po doplnění a nadnesení některých dalších možných otázek vzhledem k tématu se členové komise jednomyslně usnesli na udělení vědecké hodnosti kandidáta právních věd.¹⁰⁵

4.2 Diskuze na poli filosofie a teorie vědecké práce

Zdeněk Mlynář je znám především díky svému působení v reformním hnutí v šedesátých letech, obzvláště svými aktivitami v období pražského jara. K názorům a východiskům, ze kterých tato jeho činnost vycházela, se ovšem musel teprve dopracovat. V padesátých letech tak vystupoval po boku dalších budoucích reformátorů jako jeden z kritiků revizionismu a autor mnoha polemických článků.¹⁰⁶ Tento fakt se dostal na povrch zejména v sedmdesátých letech, kdy jej nejdříve využívali kritikové reformismu, a potom autoři útoků na Mlynářovu osobu v době po sepsání „Charty 77“.¹⁰⁷

¹⁰³ Oponentský posudek disertační práce, prof. DrSc. Viktor Knapp. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 708.

¹⁰⁴ Oponentský posudek disertační práce, prof. Ladislav Štoll, MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 708.

¹⁰⁵ Z. KRYŠTŮFEK, *Obhajoba kandidátské práce z oboru dějin politických ideologií*, s. 791.

¹⁰⁶ M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 300.

¹⁰⁷ Například Z. MLYNÁŘ, *Socialistou na volné noze*, s. 71–75.

Diskuze o dogmatismu a revisionismu, které probíhaly v padesátých letech, otevřely mnohá témata.¹⁰⁸ Typické bylo i to, že vědci, kteří se jich účastnili, byli většinou členové komunistické strany a stejně tak i jejich argumentace nesměřovala k zásadním změnám politického systému, ale spíše se snažila o jeho ozdravení, především navrácením se k „ideovým východiskům marxismu“.¹⁰⁹ Tímto způsobem mělo dojít k odstranění předchozích deformací, ale zároveň důrazem kladeným na odbornost a metodologickou vyspělost vědecké práce se mělo dalším podobným pochybením předejít. U Zdeňka Mlynáře pak jasně vystupují znaky a rétorické strategie, které byly pro tyto diskuze typické.

Ke kritice dogmatismu se Zdeněk Mlynář připojil roku 1958 svým článkem *O diskuzi „věčné“ a věcné*. Reagoval jím na recenzi knihy Ivana Bystřiny *Lidová demokracie* z pera profesora Foustka.¹¹⁰ V první řadě Mlynář napadá Foustkovo stanovisko, že diskuze o určitém problému má trvat až do chvíle, dokud nebude nalezeno jeho obecně přijatelné řešení. V reakci na toto tvrzení staví Mlynář proti sobě diskuzi „věčnou“ a diskuzi „věcnou“, tedy požadavek, že pokud má diskuze trvat, musí být především plodná.¹¹¹ Za takovou věčnou diskuzi označuje i tu o povaze lidové demokracie. V předkládané recenzi recenze Mlynář vyčítá Foustkovi zejména přílišné soustředění se na pojmy a vytýká mu nedostatečné podložení jeho tvrzení fakty, které naopak nachází u Bystřiny. Vyzdvihává také, v souladu s rostoucím přesvědčením, i potřebu rozšíření empirického výzkumu, „zkoumání historických okolností určitého jevu na rozdíl od bludného kruhu definic a termínů, který jeden vychází z druhého, ale navzájem se nevysvětlují ani nepřináší o sobě žádné nové informace“.¹¹²

Kromě kritiky až scholastického přístupu k používání pojmů, zrcadlí se v Mlynářově textu ještě jeden typický aspekt, a to distancování se od předchozího období. Mlynář mluví o knize, která byla vydána v roce 1957, ovšem napsána byla již před rokem 1956, tedy před kritikou kultu osobnosti.¹¹³ Hlavní rozdíl vidí zejména v metodě, na kterou by se měl, podle něj, recenzent zaměřit především. Mlynář, stejně jako většina tehdejších autorů, používá ve svém boji proti metodickým chybám citáty z Marxe nebo Lenina, jejichž slovy poukazuje na

¹⁰⁸ Oba pojmy a proklamovaný boj proti nim představovaly důležitou součást diskursu marxisticko-leninské ideologie. K obsahu a významu diskuzí o revizionismu a dogmatismu například: Michal KOPEČEK, *Obraz vnitřního nepřítele – revizionismus na stránkách Otázek míru a socialismu v letech 1958–1969*, in: Zdeněk Kárník – Michal Kopeček (edd.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. I., Praha 2003, s. 228–232.

¹⁰⁹ TÝŽ, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 309.

¹¹⁰ Zdeněk MLYNÁŘ, *O diskuzi „věčné“ a věcné. K otázkám lidové demokracie*, *Právník* 97, č. 5, 1958, 426–436.

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 426–427.

¹¹² *Tamtéž*, s. 428.

¹¹³ „Byla tedy psána v době, kdy převládala metoda práce o něco horší, než jakou vidíme u některých autorů ještě dnes. Bylo to období boje dvou koncepcí, jejichž zastánci na sebe zuřivě vrhali především citáty autorit a kladli si za cíl vytvořit co nejlepší „ucelenou a dokončenou“ koncepci.“ *Tamtéž*, s. 431.

nutnost analyzovat empiricky získaná fakta a prameny, nikoli sklouzávat k pouhému „subjektivistickému fetišismu pojmů“. ¹¹⁴ Bystřinovu práci považuje Mlynář za jakýsi přelom, kdy jsou podstatné části textu poznamenány touto nesprávnou metodologií, ale přesto obsahuje mnoho částí, kdy autor dochází závěrů skrze historický výzkum, a které předznamenávají pozitivní změnu.

Dalším proudem revizionismu, proti kterému se začaly množit kritiky na konci roku 1958, byl takzvaný pozitivistický revizionismus. Mlynář se do diskuze zapojil svou reakcí na článek Ladislava Tondla *K problému kauzální analýsy společenského jednání* uveřejněnou ve Filosofickém časopise. ¹¹⁵ Docent Karlovy univerzity a člen Akademie věd Tondl, který byl označen za hlavního představitele tohoto směru, se zabýval zejména teorií poznání, a ačkoli ve svých pracích vycházel z pozic marxismu-leninismu, reflektoval i přínos dalších filozofických teorií, hlavně novopozitivismu. Sám navíc vystoupil s kritikou, že marxistická filosofie k těmto teoriím nemá často přístup a tím se s nimi nemůže relevantně vyrovnat a často je zavrhuje pouze pro politické přesvědčení autorů. ¹¹⁶

Ve zmíněném článku se Tondl věnuje vztahu kauzality a odpovědnosti v trestním právu. Po úvodním představení deterministických a indeterministických přístupů k otázce svobody jednání a vůle jedince se zabývá vztahem mezi objektivními a subjektivními faktory jednání člověka. Ačkoli se jednoznačně klaní k marxisticky uznávanému deterministickému pojetí, poznamenává, že subjektivní složku, i když v druhořadém postavení, není možné zcela opomíjet. Kauzalita společenského jednání je jiné povahy než v přírodovědě a vychází z „charakteristiky subjektivního činitele v analytickém modelu“, jež je třeba dále konkretizovat. ¹¹⁷ S neaktivnější kritikou Tondlových názorů vystoupili Vladimír Ruml a Jindřich Srovnal, ale přidali se k nim i další autoři.

Mlynář ve své reakci poukazuje na Tondlovo marxisticky nesprávné vysvětlení konfliktu mezi svobodnou vůlí pachatele trestného činu a determinismu určité volby. Do slepé uličky se podle něj Tondl dostává, protože se problém snaží řešit marxisticky, ovšem již na začátku přijal „zcela nemarxistické východisko buržoazních právníků“, kteří spatřují hlavní problém trestního jednání pouze v jeho vztahu k normě. ¹¹⁸ Mlynář útočí na normativismus buržoazní právní teorie a na netvůrčí přístup pozitivismu pro humanitní vědy. V závěru pak Tondla označuje za revizionistu, když tvrdí, že „pracuje-li někdo jako pozitivista, ale sám sebe při tom nazývá marxistou, říkají mu marxisté pozitivistický revizionista“, a „doc. Tondl

¹¹⁴ *Tamtéž*, s. 436.

¹¹⁵ Zdeněk MLYNÁŘ, *Marxismus nebo pozitivismus?*, Filosofický časopis, roč. 7, 1959, s. 437–443.

¹¹⁶ M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 323–328.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 326–237.

¹¹⁸ Z. MLYNÁŘ, *Marxismus nebo pozitivismus?*, s. 439.

najde při dobré vůli ve svých pracích mnoho podnětů k vážnému zamyšlení nad tím, do které z těchto skupin se svou prací vlastně zařazuje“.¹¹⁹

Ve své kritice revizionismu Mlynář pokračoval i v následujícím roce, kdy se pokusil shrnout diskuze probíhající na poli filozofie po roce 1956 v souvislosti s kritikou kultu osobnosti.¹²⁰ Podnět k Mlynářovu textu dala stat' Arnošta Kolmana, který se koncem roku 1959 vyjádřil k v předchozí době silně diskutované otázce vztahu vědy a ideologie.¹²¹ Mlynář přitom nepovažoval Kolmanovy závěry za nesprávné, ale spíše matoucí a chtěl ve své práci tyto nedostatky vyplývající ze zjednodušení napravit. Klíčovou otázkou podle něj byl především vztah našich poznatků k objektivní pravdě, tedy vztah teorie a praxe. Přestože byla podstata dogmatismus hledána v odtržení teorie od praxe, mnozí teoretikové viděli podstatu dogmatismu spíše v jejich přílišném svázání. Mlynář ve svém příspěvku vysvětluje nutnost provázanosti vědeckého procesu poznání s určitou historicky konkrétní společenskou praxí, která stanovuje jeho meze v určité době.¹²² Tuto mez je pak možné překročit, pouze pokud se v praxi prosazují nové společenské síly, které je přetváří a právě touto silou měla být dělnická třída.¹²³

Motivace pro sepsání Mlynářova článku vycházela mimo jiné jeho z potřeby zhodnocení stavu teoretické práce a její pozice za socialismu. V závěru poukazuje na nutnost kritické diskuze, kdy pouze aktivním bojem proti dogmatismu a revizionismu je možné překonání starých chyb. Mlynář se pokusil o postihnutí role komunistické strany v procesu poznání socialistické společenské reality. Na základě Leninových myšlenek měla právě ona reprezentovat zájmy celého proletariátu „a záruku praktického překonání živelnosti v procesu hledání celkového zájmu dělnictva“.¹²⁴ Jak upozorňuje Michal Kopeček, postavil se tím Mlynář za názory stranického vedení o primátu politiky proti snahám o nezávislejší postavení společenských věd.

¹¹⁹ *Tamtéž*, s. 443.

¹²⁰ Zdeněk MLYNÁŘ, *Filosofie a praxe*, Nová mysl 3, 1960, s. 287–299.

¹²¹ Arnošt KOLMAN, *Filosofie a současnost. Poznámky k jedné filosofické otázce*, Literární noviny 8, č. 48, 1959, s. 9.

¹²² „Spojení vědy s ideologií je především spojení oné části poznávacího procesu, kterou v důsledku dělby práce vykonává úzká vrstva lidí, s celkovým procesem poznání, jenž probíhá v historicky určité třídní společenské praxi lidstva.“ Z. MLYNÁŘ, *Filosofie a praxe*, s. 294.

¹²³ „Spojení vědecké práce s celkovým procesem poznání světa, který se uskutečňuje praktickou revolucionizující činností tříd, jejíž samotná přetvářející praxe nemá objektivně daných mezí ve faktu nastolení její třídní nadvlády, protože směřuje k nastolení společnosti beztřídní.“ *Tamtéž*, s. 295.

¹²⁴ M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 313–314.

4.3 Stát a socialistická demokracie

Zásadní pro další směřování vědy o státu a právu byla konference o marxisticko-leninském pojetí státu organizovaná Ústavem práva ČSAV, která se uskutečnila v březnu roku 1959. Diskutovaná témata vyjadřovala ambivalenci převládající v názorech na budoucí směřování teorie o státu a právu. Zazněly proto jak útoky na jugoslávský revizionismus, tak i názory, že stát by neměl být nadále pojímán pouze jako nástroj represe.¹²⁵ Hlavní referát přednesl Vladimír Procházka a koreferát Radim Foustka, v časopisu *Právník* byl posléze uveřejněn zkrácený záznam následné diskuze.¹²⁶ Většina diskusních příspěvků se zabývala, alespoň částečně, problémem dualistické povahy státu jako organizace donucovací a organizace vládnoucí třídy, který ve svém úvodním příspěvku nadnesl Procházka.¹²⁷ V této souvislosti se Mlynář zabýval zejména otázkou násilí ve smyslu donucení, ale právě z jeho úst zazněla důrazná kritika jugoslávských revizionistů, zejména jejich názorů na plánované hospodářství a decentralizaci řízení.¹²⁸ Důraz vyslovených názorů pak nicméně donutil oba přednášející, aby se k jeho kritice vyjádřili a po terminologickém zpřesnění s ním i souhlasili.¹²⁹

Problémem státu se Mlynář zabýval i samostatně v článku *Stát v soustavě socialistické demokracie*.¹³⁰ V něm se mimo jiné vracel ke svému diskusnímu příspěvku a snažil se poukázat na otázky, které podle něj nebyly na konferenci přesvědčivě vyřešeny, zejména na

¹²⁵ KUSIN, V.: *The intellectual Origins of the Prague Spring*, s. 31.

¹²⁶ *Vědecká konference Ústavu práva ČSAV o marxisticko-leninském pojetí státu*, *Právník* 98, č. 7, 1959, s. 670–690.

¹²⁷ Diskuze se zúčastnili kromě přednášejících pracovníci Ústavu práva Michal Lakatoš, Ivan Bystřina, Jiří Boguszak, Zdeněk Mlynář, Jaromír Sedlák a Radim N. Foustka.

¹²⁸ Jugoslávští komunisté měli vyjmát oblasti, kde se právě donucení nepoužívalo nebo používalo jen málo, čímž ovšem docházelo k uvolňování ekonomických sil ve směru k buržoaznímu hospodářství. *Vědecká konference Ústavu práva ČSAV o marxisticko-leninském pojetí státu*, s. 686. K roztržce mezi Jugoslávií a Sovětským svazem došlo na konci čtyřicátých let. Tito však ustál Stalinovy snahy o změnu vedení Komunistické strany Jugoslávie a zároveň normalizoval vztahy se západem. Reformy systému nastoleného v roce 1945 se ukázaly být nutnými již na konci čtyřicátých let. Nejdříve se odehrály změny na poli ideologie, která se vracela k raným Marxovým tezím o samosprávě a odumírání státu. Tu poté následovaly reformy v hospodářství. Byl opuštěn centrálně řízený model, který byl označen za státně kapitalistický, a na místo toho přijat zákon o samosprávě a byly vytvářeny dělnické rady v podnicích, které přebíraly správu závodů. Podnikům byla poskytována jistá míra autonomie, což provázely i pokusy o určitou obnovu tržních vztahů. Po zavedení samosprávy se KSJ prohlásila za jedinou autentickou komunistickou stranu a ačkoli byly reformy prosazovány opatrně shora, měly své výsledky. V roce 1953 opustilo stranické vedení stalinský model absolutní kolektivizace a fungující družstva mohla být rozpuštěna a další reformy následovaly v období let 1953–1958. Jugoslávie se ale nechtěla zapojit do západního společenství států a po smrti Stalina začala podnikat kroky k normalizaci vztahů s východním blokem. V souvislosti s reformním hnutím roku 1956 však vznikaly v Sovětském svazu obavy o jejich podpoře Jugoslávií. V roce 1957 byla zahájena kampaň proti Jugoslávii jako nositeli revizionismu usilujícího o rozvrácení jednoty socialismu. Roku 1958 tak skončily Titovy snahy o prosazení se v sovětské sféře vlivu. Země se nadále pohybovala mezi existujícími velmocenskými uskupeními a snažila se prosadit také mezi rozvojovými zeměmi. Miroslav ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 2009, s. 495–531. K odrazu kampaně proti jugoslávskému revizionismu v Československu například M. KOPEČEK, *Obraz vnitřního nepřítele*, s. 225–253.

¹²⁹ *Vědecká konference Ústavu práva ČSAV o marxisticko-leninském pojetí státu*, s. 689.

¹³⁰ Zdeněk MLYNÁŘ, *Stát v soustavě socialistické demokracie*, Nová mysl, 1959, č. 10, s. 1072

význam státu v soustavě organizací diktatury proletariátu. Ve svém výkladu socialistické demokracie, tedy diktatury dělnické třídy, se Mlynář podle vlastních slov zaměřil na její objektivní rysy, abstrahované od „historických mezinárodních i vnitřních podmínek rozvoje socialistické demokracie v dnešních socialistických zemích“.¹³¹

Samotné jádro textu však leží až za popisem rozdílu mezi socialistickou demokracií v důsledně leninském pojetí a chápáním demokracie v buržoazní teorii, kde se Mlynář ostře vymezuje vůči revizionistickým koncepcím.¹³² Jejich jádro vidí v mylném pohledu na stát, který se v revizionistickém pohledu odklání od leninského chápání státu jako organizace mas vedených marxisticko-leninskou stranou, ale přibližují se „buržoaznímu“ pojetí státu jako formálního ochránce práva, který má být nezávislým arbitrem a organizátorem vztahů mezi lidmi.¹³³ Rozdíl tkvěl v chápání demokracie, zatímco „buržoazní“ demokracie a z ní vycházející revizionisté lpěli na formální rovnosti právní a nezávislé roli státu, který ji měl zajišťovat, socialistická demokracie stavěla na co nejširším zapojení mas a postupném nahrazení státní moci samosprávou a odumření státu jako takového. Mlynář tak v podstatě vytýká revizionistům, že pokud budou k hodnocení socialistické demokracie přistupovat z nemarxistických pozic, dojdou vždy k vnitřnímu rozporu, což formuloval již ve své kritice doc. Tondla.¹³⁴

S tématem socialistického státu byla spojena také problematika byrokratismu. Diskuzi otevřel svým článkem *Přeludy socialismu* na jaře 1957 Karel Kosík, na který v zápětí reagoval Jaromír Sedlák. Ten především poukázal na kvalitativní rozdíl mezi kapitalistickou byrokracií a významem úředního aparátu za socialismu, přestože i v něm se byrokratický styl práce uplatňuje.¹³⁵ Zásadním pro další diskuzi byl článek Jindřicha Fibicha z roku 1959.¹³⁶ Fibich odvozoval pojem byrokratismu od reálných podmínek kapitalismu a existenci byrokracie spojoval s existencí státu a jeho aparátu; pomocí byrokracie pak byla podle něj zejména prováděna třídní nadvláda. Při následné analýze období přechodu mezi kapitalismem a komunismem Fibich přiznává existenci zásadních změn, ovšem také existenci byrokratizačních tendencí státního aparátu. Na druhou stranu měla socialistická společnost

¹³¹ *Tamtéž*, s. 1075.

¹³² „Praktické výsledky, jichž bylo dosaženo v posledních letech z hlediska skutečně socialistické demokracie v SSSR i v jiných socialistických zemích, svědčí o správnosti marxisticko-leninského pojetí problému stejně výmluvně, jako svědčí tragické důsledky pokusů o realizaci revizionistických a maloburžoazních idejí na podzim roku 1956 v Maďarsku o úplném krachu těchto koncepcí.“ *Tamtéž*, s. 1081.

¹³³ *Tamtéž*, s. 1082.

¹³⁴ Mlynář kritizoval používání tohoto přístupu ke státu i ve vědeckých publikacích a vysokoškolských učebnicích, jako konkrétní příklad uvedl skriptu *Obecné teorie státu a práva* pod redakcí Radima Foustky. *Tamtéž*, s. 1086.

¹³⁵ K širším souvislostem viz M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 332.

¹³⁶ Jindřich FIBICH, *K problému byrokratismu*, *Filosofický časopis* 7, 1959, s. 27–59.

vládnout prostředky, které jí pomáhaly tyto tendence nejen pochopit, ale také je potlačit. Mezi ty počítal Fibich zejména komunistickou ideologii a marxisticko-leninské metody. Existenci byrokracie v socialistickém státu tak Fibich přiznává, ovšem v jiné kvalitě než ve státě buržoazním.¹³⁷

Jedním z největších kritiků Fibichových tvrzení byl opět Zdeněk Mlynář.¹³⁸ Vzhledem k tomu, že Fibichův článek se zaměřoval zejména na teoretické uchopení studia byrokracie, soustředil se Mlynář na jeho metodologická východiska. V první řadě kritizoval jeho postup při užívání metody dialektického materialismu. Na rozdíl od Marxe Fibich nepřistupuje ke studiu byrokratismu na základě konkrétní společenské situace, které je plodem, ale snaží se vytvořit obecnou univerzálně platnou definici. Podle Mlynáře ovšem tímto postupem Fibich nereflektuje rozdílnou kvalitu mezi byrokratismem jako „společenským jevem kapitalistické společnosti a mezi byrokratickými kazy socialistického státu“.¹³⁹ Jeho vlastní definice byrokratismu stejně jako neschopnost vidět tento základní rozdíl ho limituje při dalším zkoumání a činí ho náchylným k revizionismu.

Problematická měla být Fibichova základní představa, že při nástupu socialismu v něm přežívají určité zbytky kapitalistického zřízení, mezi jinými také formy byrokratismu i s jeho negativními projevy. Mlynář následně zachycuje kvalitativní změnu, která nastala po přechodu k socialismu, a to na základě analýzy vztahu obecného a zvláštního zájmu v buržoazní a socialistické společnosti. Fibichův přístup, který tento rozdíl neakcentuje, připisuje státnímu centralismu schopnost být samotnou příčinou byrokratizačních tendencí.¹⁴⁰ Fibichovi názory pak Mlynář dává do souvislosti s jugoslávskými revizionisty, zejména Radomirem Lukićem a Radoslavem Ratkovićem, ačkoli Fibich sám se vůči nim, alespoň formálně, vymezuje.

Poslední část svého textu věnuje Mlynář Fibichovu pojetí státu, zejména v souvislosti s teorií odumírání státu za komunismu.¹⁴¹ Mlynář poukazuje na dvojí rozměr státu jako zvláštní, nad společnost postavené mocenské organizace a státu jako veřejné moci, odlišné od masy lidu. Fibich se kloní k prvnímu pojetí, ovšem právě ve smyslu zvláštní mocenské organizace měl podle Lenina stát odumírat, ačkoli donucovací moc byla dočasně přítomná, vzhledem k tomu že zatím nebyly zcela odstraněny nerovnosti mezi obyvatelstvem. Důsledkem zkomolení základních otázek teorie státu, tak měl Fibich docházet k mylným

¹³⁷ M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 333–335.

¹³⁸ Zdeněk MLYNÁŘ, *Byokratismus a „metodologické instrumenty“ J. Fibicha*, *Filosofický časopis*, roč. 7, 1959, s. 522–552.

¹³⁹ *Tamtéž*, s. 530.

¹⁴⁰ Zejména tendencí k „přeměně služebníků společnosti v její pány“. *Tamtéž*, s. 540.

¹⁴¹ *Tamtéž*, s. 543–550.

závěrům. Mlynář poukazoval směšováním „obecných zákonitostí socialistické společenské formace a historický zvláštních byrokratických jevů v práci“, které navíc Fibich podporoval pouze libovolně vybranými fakty. Kritikou metody zpochybnil Mlynář Fibichovy závěry. S Mlynářovou kritikou souhlasil například i René Rohan, který se ovšem na problém díval spíše než teoreticky optikou praktické politiky.¹⁴² Mlynář v této diskuzi figuroval především jako ideolog. Zatímco Fibich definoval byrokratismus jako jev „sociální, s hlubšími společenskými kořeny“, který nebylo možné označit za pouhý přežitek, Mlynář důrazně trval na odlišné podstatě kapitalistického a socialistického státu a z ní vyplývající kvalitativní rozdíl byrokracie. Postavil se tak plně za stranické propagandisty, ačkoli „s větší erudicí, teoretickou propracovaností“, vycházející přitom z širších souvislostí diskuzí o charakteru socialistického státu probíhajících na poli právní vědy.¹⁴³

V následujících letech se Zdeněk Mlynář ještě vracel k výkladu leninského pojetí státu a leninské cestě k socialismu, ovšem už v souvislosti s proklamovaným dosažením socialismu v Československu.¹⁴⁴ V polovině roku 1960 vyšla jeho stať *Leninovy myšlenky o překonání parlamentarismu a naše historické zkušenosti*, která akcentovala význam Leninových názorů na vývoj socialistické demokracie jako vyššího stupně demokratismu a kladla je do souvislosti s praktickou zkušeností Československa.¹⁴⁵ Kritika parlamentarismu byla ze strany teoretiků marxismu-leninismu vedena proti zásadě dělby mocí, zejména moci zákonodárné a výkonné. Mlynář ovšem upozorňoval, že obsah Leninových námitek byl širší a zahrnoval i další otázky. Průběh událostí po roce 1945 a politiku komunistické strany po jejím nástupu k moci hodnotí jako prosazování Leninských zásad co nejširší účasti lidu na rozhodování.

Mlynář se zde ještě dotýká problému revizionismu v názorech na „rozvíjení socialistické demokracie“, které se objevovaly v období kritiky kultu Stalinovi osobnosti a připomíná i stranický postoj proti těmto tendencím v letech 1956–1957.¹⁴⁶ Pro správnost zvoleného zásahu proti revizionismu měla svědčit mimo jiné i masová podpora stranického postupu, na rozdíl například od situace v Maďarsku. Mlynář se potom podrobněji věnuje změnám prosazeným začátkem roku 1960, které se týkaly národních výborů. Ty měly především umožnit větší podíl účasti masových organizací lidu na rozhodování a řízení společenského života. Podle Mlynáře tak našly v nové československé ústavě vyjádření

¹⁴² M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 335.

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 336, 348.

¹⁴⁴ J. KUKLÍK, *Ústavní vývoj*, s. 208.

¹⁴⁵ Zdeněk MLYNÁŘ, *Leninovy myšlenky o překonání parlamentarismu a naše historické zkušenosti*, *Filosofický časopis* 6, 1960, s. 843–863.

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 854.

Leninovy myšlenky, které představovaly návod k překonávání parlamentarismu.¹⁴⁷ Ústavní zakotvení národních výborů, jakožto „nejširší organizace pracujících“, však nebylo provedeno důsledně. Úprava byla příliš nekonkrétní a rozhodování zajišťovaly rady národních výborů, navíc omezeny ve svých kompetencích faktickým postavením stranických sekretariátů.¹⁴⁸ Mlynář později sám poukázal na neúspěch této úpravy národních výborů, jakožto základní složky socialistické demokracie.¹⁴⁹

Ještě v následujícím roce vyšla útlá publikace, ve které se Mlynář zabýval vývojem Československu po nástupu komunismu a prosazení socialismu.¹⁵⁰ Mlynář se v ní věnoval otázkám, které v té době nejsilněji rezonovaly ve společnosti. Šlo zejména o změny, ke kterým došlo po přijetí nové socialistické ústavy a vydání zákonů o národních výborech a o novém územním uspořádání, které byly „výrazem základních změn v ekonomice naší společnosti a v jejich třídních vztazích jako přímých výsledků vítězství socialistických výrobních vztahů v naší zemi“.¹⁵¹ V první části Mlynář reflektoval rozdíly mezi buržoazní a socialistickou demokracií, které popisoval na vývoji v Československu jako zemi se silnou parlamentaristickou tradicí. V této části v mnohém navazuje na předchozí studie, když dokládá, že nového stádia demokracie je možné dosáhnout pouze negací stádia předchozího.

Následující část se věnovala systémům politické organizace společnosti. Mlynář opět staví do protikladu systém buržoazního parlamentarismu a socialismu, jako faktické demokracie pro pracující. V první řadě vysvětluje, proč není možné použít ustavený parlamentní systém v nově budované socialistické společnosti, načež konkrétně přistupuje ke kritice některých jeho aspektů, například dělby moci nebo systému vládní a opoziční strany. Zvláštní pozornost patřila národním výborům a jejich roli v období 1945–1948. Třetí část se soustředila na vedoucí úlohu marxisticko-leninské strany, kterou Mlynář považoval za „základní podmínku rozvíjení demokracie pro masy pracujících“.¹⁵² Právě tuto část knihy hodnotil ve své recenzi Josef Glos jako „teoreticky značně průkopnickou“, přičemž ocenil Mlynářovu dobrou znalost klasiků marxismu-leninismu. Glos dokonce považoval tuto část

¹⁴⁷ „Zakotvení vedoucí úlohy strany v nové ústavě, ústavně vyjádřená soustava státních orgánů, překonávající důsledně zásady dělby moci a jiné prvky parlamentarismu, ústavní zakotvení mocenského významu a společenské funkce dobrovolných společenských organizací jako účastníků státní moci.“ *Tamtéž*, s. 857.

¹⁴⁸ Václav PAVLÍČEK a kol., *Ústavní právo a státověda*, II. díl Ústavní právo české republiky, Praha 2011, s. 245.

¹⁴⁹ Například Zdeněk MLYNÁŘ, *Funkce práva v naší společnosti*, Praha 1964, s. 13.

¹⁵⁰ TÝŽ, *K teorii socialistické demokracie*, Praha 1961.

¹⁵¹ Josef GLOS, *Zdeněk Mlynář, K teorii socialistické demokracie* (recenze), *Právny obzor* roč. 45, 1962, č. 5, s. 307.

¹⁵² Z. MLYNÁŘ, *K teorii socialistické demokracie*, s. 63.

nejen za kvalitní základ pro pochopení tohoto problému, ale i za dobrý základ pro následnou, například propagandistickou činnost.¹⁵³

Čtvrtá kapitola se zabývá otázkou demokratického centralismu v souvislosti s prohlubováním účasti pracujících v řízení společenského života.¹⁵⁴ V centru zájmu stály opět národní výbory jako klíčové instituce, skrze které se tato zásada realizovala. V této části se věnuje Mlynář například i zmíněnému problému byrokratismu.

V páté kapitole je pozornost věnována prvkům komunistické společenské samosprávy v rámci vývoje socialistické demokracie. Mlynář shrnuje představy klasiků o přerodu socialistické státnosti v komunistickou samosprávu, „vysledovává konkrétní pohled na etapovou vývojovost forem politické organizace společnosti od buržoazního státu až po ‚plnou‘ demokracii – v procesu odumření státu“.¹⁵⁵ Na základě rozboru děl klasiků Mlynář předkládá tři podmínky prosazení komunistické společenské samosprávy, kromě objektivních ekonomických podmínek ve vztahu k uspořádání ekonomických vztahů a umožňujících obyvatelstvu účast na řízení společenského života, také dosažení potřebné úrovně společenského vědomí.¹⁵⁶ V závěru potom Mlynář zmiňuje i další problémy, kterým se sám podrobněji nevěnoval, zejména problematiku rozvoje socialistické demokracie ve vztahu k řízení hospodářského života, vývoj různých článků státního aparátu vzhledem k růstu komunistické samosprávy, nebo vztah mezi společností a jejími jednotlivými členy.¹⁵⁷

Mlynářova publikace není rozsáhlá, ovšem pokrývá poměrně široký rozsah témat. Značnou zkratkovitost a stručné vysvětlení mnoha složitých problémů, což často problematizuje jejich pochopení čtenářem, vyčítá knize i Glos. Na druhou stranu oceňuje jeho precizně podložené argumentace a to jak znalostí klasické literatury, tak i kvalitního faktografického přehledu.¹⁵⁸ U mnoha prací vznikajících v této době je poměrně obtížné reflektovat stupeň originálního řešení v poměru k tomu, nakolik autor pouze následoval diktát a opakoval stejné myšlenky ovlivněné ideologií.¹⁵⁹ U Zdeňka Mlynáře se také ve velké míře objevují závěry následující linii prosazovanou komunistickou stranou. Jak ovšem naznačil i Michal Kopeček, projevil Mlynář v tomto směru značnou erudici i v konfrontaci s kritizovanými revizionisty.¹⁶⁰

¹⁵³ J. GLOS, *Zdeněk Mlynář, K teorii socialistické demokracie*, s. 308.

¹⁵⁴ Z. MLYNÁŘ, *K teorii socialistické demokracie*, s. 101.

¹⁵⁵ J. GLOS, *Zdeněk Mlynář, K teorii socialistické demokracie*, s. 309.

¹⁵⁶ Z. MLYNÁŘ, *K teorii socialistické demokracie*, s. 156–157.

¹⁵⁷ *Tamtéž*, s. 202–206.

¹⁵⁸ J. GLOS, *Zdeněk Mlynář, K teorii socialistické demokracie*, s. 310.

¹⁵⁹ J. PŘIBÁŇ, *Na stráži jednoty světa: Marxismus a právní teorie*, s. 57.

¹⁶⁰ M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 337.

5. V čele Oddělení teorie státu a práva 1960–1966

Ještě před obhajobou své disertace, 31. března 1960, byl Zdeněk Mlynář jmenován vedoucím Oddělení teorie státu a práva. S tímto jmenováním se pojil i platový příplatek 250 Kčs, o kterých se zvýšil Mlynářův původní příjem 1800 Kčs.¹⁶¹ Po úspěšné obhajobě a obdržení titulu kandidáta věd byl Mlynář jako vědecký pracovník přeřazen do vyšší platové třídy IIb, přičemž, kromě zmíněného příplatku pro vedoucího oddělení, získal nárok na ohodnocení 2300 Kčs.¹⁶² V březnu téhož roku byl Mlynář mimo jiné jmenován členem vědecké rady Ústavu práva ČSAV.¹⁶³

5.1 Výzkum v oblasti státu a práva a diskuze o metodě

Jak naznačili autoři zabývající se filosofií nebo stranickou historiografií, nesla se věda druhé poloviny 50. let ve znamení snahy po zvědečtění práce. Kritika stalinského období se ubírala zejména vůči nedostatkům v metodologii, mělo dojít k vytvoření skutečné vědy, která by odpovídala požadavkům kladeným na ni při budování vyšších fází socialismu.¹⁶⁴ Podobné tendence lze sledovat i v právní vědě. Ačkoli šlo v první řadě o diskuze neformální, v rámci jednotlivých pracovišť, na konci padesátých let se dostaly i do výročních zpráv týkajících se plnění stanovených plánů. Na počátku roku 1960 tak mohlo vedení Ústavu zhodnotit, že se ve „snaze maximálně přispět na ideologické frontě k úspěšnému uskutečňování linie dovršení socialismu a další cesty naší společnosti vpřed“ Ústav „vypořádal s některými dřívějšími nedostatky své práce, zejména z hlediska její ideové čistoty a vědecké kvality“.¹⁶⁵

Přes značnou obecnost a spíše proklamativní vyznění těchto hodnocení, lze v následných rozborech vlastní činnosti pozorovat určitý posun oproti předchozímu období. Kromě stále klíčového boje proti projevům buržoazní ideologie a revizionismu, se tak odrazila v práci vědecké instituce větší snaha zaměřit se na témata, která se ukázala být zásadní pro první fázi „budování socialismu“. Pozornost se obrátila na nové problémy ekonomicko-politického rozvoje společenských vztahů a jejich odraz v legislativě. Větší důraz se kladl na metodologické postupy a spolupráci v rámci Akademie, zejména

¹⁶¹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 69.

¹⁶² Tamtéž, Inv. č.: 101.

¹⁶³ Tamtéž, Inv. č.: 110.

¹⁶⁴ V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 155; M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 297–300.

¹⁶⁵ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

s ekonomickým, filosofickým a historickým ústavem, ale i s dalšími vědeckými pracovišti v Československu i v zahraničí. Zachována a prohloubena měla být spolupráce vědeckých pracovníků s praxí, zejména pak jejich účast na normotvorbě a na plnění úkolů aparátu strany.¹⁶⁶

V rámci dlouhodobého plánu byly v roce 1959 stanoveny hlavní směry bádání, v rámci VII. sekce ČSAV, společně pro filosofii, politickou ekonomii a vědy o státu a právu. Ty se měly řídit primárně tendencemi vyplývajícími z dosavadního společenského vývoje a z usnesení XI. sjezdu KSC a XXI. sjezdu KSSS, které jako hlavní úkoly předkládalo vítězství socialistických výrobních vztahů i v zemědělství a zejména likvidaci zbytků antagonistických tříd. V tomto směru šlo o pokus o zachycení dosavadního vývoje ve společenských vědách od roku 1956 a naznačení směrů, kterými by se měla věda ubírat v dalším období.

Tento plán stanovil tři hlavní úkoly: výzkum zákonitostí rozvoje socialistické společnosti v období dovršení socialismu a přechodu ke komunismu, výzkum problematiky současných buržoazních států a nakonec studium základních otázek marxistické filozofie se zvláštním zřetelem k dialektice jako metodě společenských věd. Jednotlivé cíle pak byly rozpracovány do pěti komplexních úkolů, které měly být řešeny na jednotlivých Ústavech patřících pod VII. sekci. Tyto komplexní úkoly byly uspořádány podle kategorií odpovídajících marxistické teorii na úkol zaměřující se na vedoucí úlohu strany a marxismu-leninismu, dále pak na úkoly zkoumající otázky základny, tedy výrobních sil a vztahů, politickou a právní nadstavbu, ideologickou nadstavbu a mezinárodní vztahy.¹⁶⁷ Ústav práva se měl různou měrou podílet na většině představných úkolů, nicméně z podstaty jeho zaměření mu připadl hlavní podíl na komplexu týkajícího se právní a politické nadstavby a v souvislosti s činností mezinárodních organizací i s komplexem mezinárodních vztahů.

Období padesátých let přineslo i některé organizační změny, které ovlivnily činnosti Ústavu. V reakci na diferenciaci úkolů došlo na začátku července roku 1959 k rozdělení Oddělení teorie a státního práva na dvě nová pracoviště, na Oddělení obecné teorie státu a práva a Oddělení státního a správního práva. Aby nicméně nedocházelo k tříštění „ideového vedení“ byl zároveň vytvořen sektor obecné teorie státního a správního práva pod vedením akademika Vladimíra Procházky. V témže roce byla také nově ustavena vědecká rada Ústavu práva. Změna vyvstala z požadavku na reprezentativnější zastoupení pracovníků Ústavu na vedení, čímž mělo být dosaženo například kvalitnější plánování vědeckovýzkumné práce.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Tamtéž, Inv. č.: 118.

¹⁶⁸ Tamtéž, Inv. č.: 123.

Ke dni 1. dubna 1961 provedl Ústav státu a práva ČSAV reorganizaci svých vědeckých oddělení, „aby byly vytvořeny co nejlepší předpoklady ke komplexnímu zpracovávání úkolů v jednotlivých organizačních útvarech Ústavu“.¹⁶⁹ Oddělení tak nebyla konstituována v závislosti na dělení právních odvětví, ale vzhledem ke komplexnosti prováděného výzkumu. Vytvořeno tak bylo šest vědeckých oddělení, obecné teorie státu a práva, státní výstavby, hospodářské výstavby, justičních oborů, mezinárodního práva a oddělení dějin státu a práva na území ČSSR.

Do nové dekády vstupovala československá právní věda s vědomím vítězství socialismu formálně vyjádřené v nově přijaté socialistické ústavě, která deklarovala i vedoucí úlohu Komunistické strany Československa.¹⁷⁰ V roce 1961 slavila KSČ výročí čtyřiceti let od svého založení, ke kterému byla usprádaná v první řadě vědecká konference na právnické fakultě Univerzity Karlovy a posléze Ústavem státu a práva ČSAV slavnostní zasedání rozšířené vědecké rady. Zatímco konference právnické fakulty věnovala pozornost spíše obecně právu a státu za socialismu, pracovníci Akademie věd se zaměřili konkrétně na vedoucí úlohu strany.¹⁷¹

Na zasedání vědecké rady vystoupil se svým příspěvkem i Zdeněk Mlynář, který mluvil o straně i o státu jako specifických organizacích. Stát označil za nejmasovější organizaci, která v sobě organizuje celou společnost, zatímco komunistická strana představuje organizaci takzvaného předvoje mas, tedy těch nejaktivnějších členů socialistické společnosti, připravených hledat v konfliktech celospolečenské zájmy a potřeby, v souladu s poznáním obecných zákonitostí na základě vědecké marxisticko-leninské teorie.¹⁷² Dále pak mluvil

¹⁶⁹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

¹⁷⁰ Ústava Československé socialistické republiky 100/1960 Sb. Čl. 4 „Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejvzdělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.“

¹⁷¹ Na půdě právnické fakulty se Vladimír Procházka věnoval „boji KSČ za socialistický stát a právo“ a Pavel Levit přednesl referát „K otázkám výstavby socialistického státu a státního řízení národního hospodářství“, na ÚSP vystoupil Zdeněk Mlynář s příspěvkem „Vedoucí úloha strany a některé otázky politické organizace socialistické společnosti“ a Václav Kvasnička s textem „Vedoucí úloha KSČ a věda o státu a právu při tvorbě práva v ČSSR.“ Viz Vladimír DELONG, *Zpráva o vědecké konferenci ke 40. výročí KSČ konané na právnické fakultě Karlovy university v Praze dne 18. 5. 1961*, Právník 100, č. 8, 1961, s. 712–715; *Slavnostní zasedání rozšířené vědecké rady Ústavu státu a práva ČSAV pořádané ke 40. výročí založení Komunistické strany Československa dne 25. Května 1961*, Právník 100, č. 8, 1961, s. 716–724.

¹⁷² *Slavnostní zasedání rozšířené vědecké rady Ústavu státu a práva ČSAV*, s. 717; podrobněji se Mlynář věnoval vedoucímu postavení strany v samostatné studii. Viz Zdeněk MLYNÁŘ, *Vedoucí úloha strany v rozvoji socialistické státnosti*, Právník 100, č. 5, 1961, s. 390–392, a byl také autorem propagandistické publikace *Rozšiřování socialistické demokracie a zákonitost růstu a upevňování vedoucí úlohy strany – základní podmínka vyspělé socialistické společnosti*, Praha 1961, kterou vydalo Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ. Tento spis měl sloužit jako pomůcka lektorům a dalším stranickým pracovníkům. Po úvodním přiblížení role strany v socialistické revoluci se zaměřil na vysvětlení demokratičnosti socialistického politického zřízení s vedoucí úlohou komunistické strany a předložil argumenty proti jeho označení za totalitní. Osvětlil hlavně dva momenty socialistické demokracie, a to právě zvyšování účasti pracujících na řízení hospodářství a správě státu a dalším posilování vedoucí úlohy strany, což se mělo stát zárukou uplatnění celospolečenských zájmů.

zejména o roli strany v postupném růstu prvků komunistické samosprávy a také o měnícím se chápání práva, které v socialismu získává více organizační charakter. Také další účastníci se věnovali především proměně práva a státnosti za socialismu, zejména v souvislosti s proměnou vztahů v hospodářství. Vzhledem k názorové výměně, která proběhla v závěru zasedání, nebyl postoj právní vědy k novým podmínkám proklamovaného socialismu ještě vyřešen.¹⁷³

Stejným výročím byla zaštitěna také obecněji koncipovaná konference „O teoretických problémech výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd“ konaná v Liblicích ve dnech 26. – 29. dubna 1961. Konferenci uspořádal Filosofický ústav ČSAV v součinnosti s celou řadou dalších pracovišť a zúčastnilo se jí na 150 vědeckých a pedagogických pracovníků nejrůznějšího zaměření z Československa i ze zahraničí. Účelem konference bylo především přispět k „výměně názorů a ujednocení teoretických stanovisek na řadu závažných a aktuálních otázek rozvinuté socialistické výstavby“.¹⁷⁴ Klíčovým dokumentem byl referát vypracovaný kolektivem autorů pod vedením Miloše Kalába *K problémům výstavby socialismu a komunismu*, který také otevřel celé jednání. Příspěvek adresoval otázky, které se staly ústředními pro celé následující období, tedy vztah první a druhé fáze komunismu, charakteristiku socialismu a cestu ke komunismu.¹⁷⁵

Další jednání probíhala v jednotlivých sekcích. Ty byly vždy uvedeny hlavními referáty, na které navazovali další přednášející a od kterých se odvíjela následná diskuze. První sekce se pokusila uchopit problém socialistické revoluce v „soudobé epoše“, ve druhé sekci byla diskutována třídní struktura v přechodném období a utváření nových společenských vztahů, třetí sekce věnovala pozornost otázce řízení společnosti a poslední, čtvrtá sekce revoluci kulturní. Referáty i jednotlivé diskusní příspěvky vyšly v rozsáhlé publikaci,¹⁷⁶ která měla představovat základ dalšího komplexního bádání na poli společenských věd. Konference se konala několik měsíců před zásadním XXII. sjezdem KSSS, a ačkoli sborník vyšel až po něm, zveřejněné příspěvky nebyly jeho závěrům přizpůsobeny. Hlavní význam práce tak spočíval především v posunu směrem ke komplexnímu zkoumání a budování spolupráce mezi vědeckými pracovišti.

¹⁷³ *Slavnostní zasedání rozšířené vědecké rady Ústavu státu a práva ČSAV*, s. 720–724.

¹⁷⁴ Jiří HOUŠKA (ed.), *Základní teoretické otázky výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd: materiály konference o teoretických problémech výstavby socialismu a komunismu konané v Liblicích ve dnech 26. až 29. dubna 1961*, Praha 1962, s. 7.

¹⁷⁵ Výše citovaná publikace shrnuje kromě referátů samotných také upravené diskusní a polemické příspěvky účastníků. K hlavnímu referátu se mimo jiné vyjádřil i Zdeněk Mlynář *Poznámky k hlavnímu referátu a některým teoretickým koncepcím D. Slejšky*, s. 300–303.

¹⁷⁶ Viz. J. HOUŠKA (ed.), *Základní teoretické otázky výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd*.

Zdeněk Mlynář se konference nejen účastnil a několikrát vystoupil v rámci diskuze, ovšem především přednesl hlavní referát v rámci třetí sekce, s názvem *Předpoklady celospolečenského řízení v systému politické organizace společnosti za socialismu a výstavby komunismu*. Mlynář se zde zaměřil na otázky politické organizace společnosti za socialismu v souvislosti s prohlubováním účasti pracujících na tomto řízení.¹⁷⁷ Ve svém příspěvku se vymezil vůči revizionistickému nahlížení na proces řízení i vůči „teoretikům buržoazní sociologie“, což mu ovšem nebránilo, aby ocenil některé „pocitivé a seriózní buržoazní vědce z oboru empirické sociologie“.¹⁷⁸ Pro své vlastní koncepce však hledal záštitu především v Marxových teoretických analýzách řízení výrobní činnosti, které předložil na několika místech *Kapitálu*.

Mlynář uvažoval, že i za socialismu je nadále proces řízení spjat s řešením určitých rozporů, ačkoli se oproti kapitalismu proměnila jejich povaha. Přiznal, že ve fázi socialismu není řízení ještě zcela podmíněno zákonitostmi výrobního procesu, „nýbrž je zároveň udržováním a upevňováním určité třídní sociální struktury, je řešením neantagonistických zájmových rozporů“.¹⁷⁹ Podle Mlynáře bylo možné takové plně nepolitické řízení, které bude vedeno jen tím nejracionalnějším využitím možností lidské činnosti, až ve vyšší fázi komunismu, kdy bude dosaženo takové úrovně jednoty zájmů mezi lidmi, která umožní plně samosprávné řízení. Do té doby bylo politické řízení vztahů mezi lidmi nutné k udržování faktické rovnosti mezi lidmi. Na dalších stránkách se Mlynář pokusil předložit některé problémy, kterým bylo třeba na cestě k této vyšší fázi komunismu čelit, především překonávání netřídních, neantagonistických rozporů ve společnosti a roli práva a politického řízení při tomto přechodu.

Rok 1961 a především říjnový XXII. sjezd KSSS však v mnohém ovlivnili další směřování socialistické právní vědy. Sjezd odstartoval druhou vlnu kritiky osobnosti J. V. Stalina, s čímž se pojila i určitá liberalizace ve vědecké práci.¹⁸⁰ Dne 7. prosince 1961 uspořádala právnická fakulta UK společně s Ústavem práva ČSAV vědecké zasedání věnované právě výsledkům XXII. sjezdu KSSS. Hlavním referentem byl akademik Vladimír Procházka, který se ve svém příspěvku shrnul výsledky sjezdu a zaměřil se na jeho důsledky

¹⁷⁷ Zdeněk MLYNÁŘ, *Předpoklady celospolečenského řízení v systému politické organizace společnosti za socialismu a výstavby komunismu*, In: Jiří Houška (ed.), *Základní teoretické otázky výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd. Materiály konference o teoretických problémech výstavby socialismu a komunismu v Liblicích ve dnech 26. až 29. Dubna 1961*, Praha 1962, s. 503.

¹⁷⁸ Šlo především o Charlese W. Millse a jeho knihu *The Power Elite*. *Tamtéž*, s. 506–507. C. Wright MILLS, *Mocenská elita*, Praha 1966.

¹⁷⁹ *Tamtéž*, s. 511.

¹⁸⁰ A. KOSTLÁN, *Věda v Československu v letech 1953–1963*, s. 583.

pro nauku o státu a právu.¹⁸¹ Mluvil zejména o současné politické situaci za existence dvou světových soustav, kapitalistické a socialistické, a jejich dalším vývoji v souvislosti s probíhajícím národněosvobozeneckým hnutím v bývalých koloniích. Procházka vyslovil nutnost boje za čistotu marxistické vědy, která měla být stále ještě značně ovlivněna buržoazními právními koncepcemi. Na závěr referátu pak zformuloval teze, které vyplývaly z programu sjezdu, a ty předložil k následné diskuzi.¹⁸² Program KSSS byl socialistickými zeměmi považován za natolik klíčový dokument, že měl být přijat za jejich vlastní program.

Hlavním tématem následné debaty byl vliv kultu osobnosti na metody vědecké práce, zejména moment, kdy teorie ztrácela potřebný předstih před praxí. Zaznívaly výzvy k hodnocení práva a právních norem v širších souvislostech a k jejich komplexnímu zkoumání za pomoci i dalších společenských věd, ale také používání moderní techniky a kybernetiky ve výzkumu. Právní věda pak měla rozšířit předmět svého zkoumání i o další oblasti, zahrnout i nově vznikající společenské vztahy, kterým zatím nevěnovala pozornost, například oblast uspokojování kulturních a hmotných potřeb.

Vystoupení Zdeňka Mlynáře předznamenalo do jisté míry i jeho vlastní vědecký vývoj. Přihlásil se k závěrům sjezdu KSSS, které podle něj potvrdily správnost cesty, kterou se rozvíjela socialistická státnost i v Československu. Především se ovšem zaměřil na podněty, které program přinesl co do metod a způsobů vědecké práce. Za problematické označil opět nedostatečné sepletí teorie s praxí, nebo dokonce vyhýbání se „ožehavým“ problémům, které praxe přináší.¹⁸³ Reflekoval strach, kterým byla prodchnuta právní věda v souvislosti s prosazováním nových řešení, a zdůraznil nutnost vyvíjet aktivitu směrem k politickým orgánům při provádění nezbytných změn.¹⁸⁴ Teorie pak měla důsledně a kriticky zkoumat dopad zavádění byť správných opatření do praxe, způsobu jejich uvedení v souvislosti s reálným stavem a možným dopadům. Vyzdvihнул dále některá témata, která představený program otevřel, zejména problematiku fungování a role státního aparátu, vztah jednotlivce a společnosti, případně občana a státu. S tím souvisely i další otázky, jako

¹⁸¹ *Vědecké zasedání věnované výsledkům XXII. sjezdu KSSS*, Právník 101, č. 5, 1962, s. 432–434.

¹⁸² Procházka vyjmenoval osmnáct bodů, které považoval za klíčové závěry příslušného sjezdu, mezi jinými například že diktatura dělnické třídy přestává být nezbytnou dříve, než odumírá stát, který se stal všelidovým státem a zůstane až do samotného vítězství komunismu, nebo že je možné v dané situaci dosáhnout socialistické cesty i pokojnou cestou. *Vědecké zasedání věnované výsledkům XXII. sjezdu KSSS*, s. 434.

¹⁸³ „Teorie dovede vždy dodatečně zdůvodnit správnost dobrých opatření strany, ale je tu málo smělosti při vidění dopředu.“ *Tamtéž*, s. 438.

¹⁸⁴ Změnu politické atmosféry po roce 1962 spojenou s bojem proti dogmatismu a následkům kultu osobnosti reflektoval Karel Kaplan. „Napětí mezi politickým vedením a pracovníky společenských věd vystřídaly sblížení a možnost spolupráce. [Boj proti dogmatismu] otevřel dveře novému myšlení a posunul hranice kritiky minulosti.“ Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968. II. reforma trvale nemocné ekonomiky*, Brno 2000, s. 273.

například boj proti zneužívání moci, porušování zákonnosti, svévolné jednání vůči občanům a podobně.¹⁸⁵

Mimo právní otázky předložil Mlynář i nutnost politologického zkoumání. Jako důležitý obecně teoretický problém uvedl otázku o politickém a nepolitickém charakteru společenských funkcí. Výzkum měl teoreticky zpracovat problematiku politického hlediska v řízení života společnosti, zkoumat politiku ve společnosti bez antagonistických tříd, bez diktatury jedné třídy.¹⁸⁶ Mlynář mimo jiné reagoval i na poznámku hlavního přednášejícího k roli státu ve výstavbě socialismu a komunismu. Vymezil se vůči sporům o formulaci teze o „státu jako hlavním nástroji budování socialismu“, která byla zastávána na konci padesátých let. Chtěl poukázat hlavně na obsah teoretických prací tohoto období a vyhnout se scholastickým diskuzím o označení. K Mlynářovu pojetí státu však zazněly kritické hlasy. Ne poprvé vyjádřil své pochybnosti děkan právnické fakulty Oldřich Průša, kterého podpořil například také Jiří Boguszak. Podle nich zaměňoval Mlynář ve svých pracích tezi o státu jako o „hlavním nástroji socialistické výstavby“ s tezí o státu jako „hlavní řídicí síle v rozvoji systému socialistické demokracie“, a tím vlastně stavěl stát proti vedoucí úloze strany.¹⁸⁷

Přes jistou tendenci k nesouladu v hodnocení předchozího zkoumání, přinesl XXII. sjezd především řadu podnětů. Také pod jeho dojmem bylo prosinci 1961 politickým byrem ÚV KSČ přijato několik usnesení, která se věnovala významu vědy a techniky pro rozvoj společnosti. Na jejich základě byla například zřízena Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky, ale provedena byla i další opatření organizačního rázu, především reorganizace Československé akademie věd. Změny byly schváleny valným shromážděním a provedeny prezidiem s účinností od 1. ledna 1962. K tomuto datu byla namísto dosavadních sekcí zřízena vědecká kolegia, která měla jednak zajistit hlubší specializaci, ale také umožnit větší kooperaci mezi jednotlivými pracovišti. Akademie věd měla zaujmout faktickou pozici koordinátora a metodického řídicího nad celým základním výzkumem v zemi. V nové organizaci se měl projevit také větší vliv vědeckých pracovníků na rozhodování zásadních vědeckých a ideových problémů, měla se posílit samostatnost oddělení a zároveň centralizace prezidia v zásadních otázkách.¹⁸⁸ Základní jednotkou měly být nadále vědecké ústavy a pracoviště, ovšem kromě základního výzkumu se posílila jejich role koordinačních, metodických a výchovných středisek práce v daném vědním oboru.

¹⁸⁵ *Vědecké zasedání věnované výsledkům XXII. sjezdu KSSS*, s. 438.

¹⁸⁶ *Tamtéž*.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, s. 442.

¹⁸⁸ K. SVOBODA, *O nové organizaci Československé akademie věd*, *Právník* 101, č. 5, 1962, s. 422–425.

Vědecká kolegia byla vytvořena jako „základní celostátní ideové a vědecké orgány akademie v jednotlivých vědních oborech“.¹⁸⁹ Vypracovávala za příslušné vědní obory podklady pro celostátní plán perspektivního vývoje a následně prováděla kontrolu výzkumu vzhledem k orgánům ČSAV, ale i mimo ně. Na rozdíl od sekcí tak byli členové kolegií jmenováni i z institucí stojících mimo Akademii věd. Nad kolegií byla vytvořena tři oddělení, matematicko-fyzikálních a technických věd, chemických a biologických věd a společenských věd, která zajišťovala prostor pro užší kooperaci jednotlivých oborů v jejich rámci. Do oddělení společenských věd, jehož vedoucím se stal akademik Ladislav Štoll, náležela kolegia historie, filosofie, ekonomie, vědy o státu a právu, vědy o umění, jazykovědy a pedagogiky a psychologie. Kolegium pro vědu o státu a právu zahájilo činnost 25. ledna 1962.¹⁹⁰ Klíčové dokumenty pro budoucí fungování kolegia představovalo usnesení ÚV KSČ o společenských vědách ze 4. července 1961 a *Zpráva o stavu a úkolech vědy o státu a právu*, která byla schválena politickým byrem ÚV KSČ z 30. ledna 1962.¹⁹¹

V souvislosti s debatami o proměně předmětu vědy o státu a právu za socialismu uspořádalo oddělení obecné teorie státu a práva ÚSP ČSAV pod vedením Zdeňka Mlynáře 12. února 1962 diskuzi věnovanou právě tomuto tématu.¹⁹² Autor hlavního referátu Karel Bertelmann reflektoval „prohlubující se organizátorskou a výchovnou roli“ práva.¹⁹³ S tím se pojil i přenos určitých funkcí práva na nestátní organizace, které se tak dostaly do pole zkoumání vědy o státu a právu. Bertelmann vymezil předmět studia jako „učleněnou soustavu organizátorských vztahů při rozvíjení a upevňování socialistické státnosti, uskutečňujících, rozvádějících a konkretizujících třídně politické úkoly a cíle budování komunismu“.¹⁹⁴ Diskutující se potom zaměřili na vymezení pojmu organizátorských vztahů, které přednášející ve svém příspěvku konkrétněji neřešil, další připomínky se týkaly otázek zmiňovaného ubývání práva a jeho nahrazování vztahy jiné kvality. Vzhledem k předmětu vědy zazněla ještě další témata, kterými by se měla věda o státu a právu zabývat, například proces přerůstání diktatury proletariátu ve všelidový stát a s tím spojená proměna socialistické

¹⁸⁹ *Tamtéž*, s. 423.

¹⁹⁰ V roce 1961 byli do kolegia jmenováni za předsedu V. Knapp, a dále generální prokurátor J. Bartuška, K. Bertelmann, R. Bystrický, F. Štajgr, A. Průša, V. Vaněček a P. Levit za PF UK, P. Colotka a L. Schubert za PF Univerzity v Bratislavě, hlavní arbitr J. Dohnal, za Vysokou školu stranickou Z. Jičínský, vedoucí kabinetu právních věd SAV L. Košťá, první náměstek ministra spravedlnosti J. Litera, vedoucí pracovně právního oddělení ÚRO V. Mařík, vědecký pracovník ÚSP ČSAV Z. Mlynář a K. Ondris, vedoucí studijního oddělení Ústředního úřadu pro věci NV, *Tamtéž*, s. 425.

¹⁹¹ *Zpráva o stavu a hlavních úkolech vědy o státu a právu*, *Právník* 101, č. 5, 1962, s. 344–356.

¹⁹² MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 70.

¹⁹³ *Diskuse o předmětu socialistické vědy o státu a právu*, *Právník* 101, č. 6, 1962, s. 530.

¹⁹⁴ *Tamtéž*.

státnosti v komunistickou společenskou samosprávu, nebo otázky vytvoření jednotné vědy o řízení.

Mnohé z otázek nadnesených samotnými vědeckými pracovníky v předchozích diskuzích reflektovala i zmíněná *Zpráva o stavu a úkolech vědy o státu a právu*. Zdeněk Jičínský poukázal na významnou roli Zdeňka Mlynáře při formování návrhu tohoto usnesení a „ovlivňování a stimulování tohoto směru právně teoretického myšlení vůbec“.¹⁹⁵ Tyto své myšlenky formuloval také jako autor úvodníku ke zprávě otištěném v časopise právník.¹⁹⁶ Nedostatečná pozornost věnovaná novým jevům spojeným s dosažením socialismu, izolovanost výzkumu, který se dostatečně neopírá o komplexní zkoumání praxe nebo fakt, že teorie nemá před praxí dostatečný předstih. *Zpráva* stručně shrnuje vývoj po roce 1948, kladně hodnotí sovětské vzory, ovšem kriticky se vyjadřuje k jejich ne vždy zcela úspěšnému přenosu do podmínek Československa. Zmiňuje určitý posun ve vědě, který nastal po XX. sjezdu KSSS, ale rozvoj opravdu tvůrčí vědecké práce spojuje až s přípravou nové ústavy. Jako jednu z nejzásadnějších slabin vědy o státu a právu vidí neuspokojivý stav kádrů, které vzhledem k nedostatečné politické úrovni i marxistické teoretické přípravě nejsou s to zvládnout náročnější úkoly, nebo se jim vyhýbají. Nedostatek centrálního vedení avizovaného *Zprávou* již byl v jisté míře vyřešen reorganizací Akademie věd.¹⁹⁷ *Zpráva* obecně vytyčuje jako hlavní předmět společenských věd „studium a teoretické zobecnování praxe socialistické a komunistické výstavby, hlavních zákonitostí rozvoje socialismu a jeho přerůstání v komunismus“.¹⁹⁸

Zásadní význam mělo otevření témat, která do té doby byla spíše přehlížena. Otázku upevňování socialistické zákonnosti spojuje *Zpráva* s všestranným rozvojem svobody osobnosti a práv občanů. Kromě promyšlení způsobů širšího zapojení lidu do procesu tvorby a uplatňování právních norem se tak měla právní věda zabývat postupy proti zneužívání moci nebo porušování práv a přehlížení oprávněných zájmů občanů. Za jeden z důležitých úkolů vědy o státu a právu byla určena její činnost na poli výchovy, vzdělávání a obecně zvyšování právního vědomí obyvatelstva. Předmět studia vědy o státu a právu měl být rozšířen i na neprávní normy a pravidla chování, které vznikají v procesu socialistické výstavby. Důvodem bylo vytvoření teoretického zázemí pro očekávaný přerod socialistické státnosti

¹⁹⁵ Z. JIČÍNSKÝ, *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*, s. 78.

¹⁹⁶ Zdeněk MLYNÁŘ, *Věda o státu a právu řeší nové úkoly výstavby vyspělé socialistické státnosti a socialistického práva*, *Právník* 101, č. 5, 1962, s. 333–343.

¹⁹⁷ K 1. červenci 1962 bylo na Ústavu státu a práva vedeno celkem 50 zaměstnanců, z toho 28 vědeckých pracovníků. Z těchto 28 pracovníků pak 11 bylo mladších 35 let, 22 mladších 50 let. Viz MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 103.

¹⁹⁸ *Zpráva o stavu a hlavních úkolech vědy o státu a právu*, s. 347.

v komunistickou samosprávu. V závěru *Zpráva* připomíná nezbytnost studia vývoje v celé socialistické světové soustavě i problematiku mírového soužití států různých soustav. Jako jeden z bodů se objevil i požadavek studia a kritického zkoumání nemarxistické právní vědy a ideologie.

Předložené úkoly našly své praktické vyjádření ve státním plánu vědeckovýzkumných prací na období 1961–1965, nicméně bylo nutné, aby se jim přizpůsobily i plány jednotlivých pracovišť a zejména jejich metodologie, metody a celkově organizace vědecké práce. Podpora tvůrčí diskuze, zapojení teoretických pracovníků do praxe, větší nároky na výběr a přípravu kádrů. Spolupráce s dalšími obory, především ekonomii a filosofií, zkoumání možností využití sociologického výzkumu nebo organizace kolektivů pracovníků z různých pracovišť na práci na jednotlivých problémech hlavního plánu. To vše byly návrhy směřující ke zkvalitnění vědeckého výzkumu na poli studia práva a státu.

Zpráva byla projednána také všemi odděleními Ústavu státu a práva, která v ní hledala podněty a inspiraci pro svoji další práci. Oddělení obecné teorie státu a práva pod Mlynářovým vedením předložilo návrh na vytvoření tří pracovních skupin, které se měly zaměřit na studium jednak obecných zákonitostí a požadavků vývoje soustavy politické organizace socialistické společnosti, dále pak na výzkum problematiky vědeckých metod a forem řízení v politické organizaci socialistické společnosti (zejména využití exaktních věd) a v neposlední řadě výzkum společenská úlohy práva v řízení socialistické společnosti.¹⁹⁹

V souvislosti s přípravami XII. sjezdu KSČ byla upřádnána v červnu 1962 celostátní konference pracovníků společenských věd, jejímž smyslem bylo zaměřit pozornost k hlavním společensky významným výzkumným úkolům.²⁰⁰ V rámci konference probíhalo jednání v pěti sekcích, přičemž pro vědu o státu a právu byla nejzásadnější sekce čtvrtá, věnovaná problému vývoje forem a metod řízení socialistické společnosti v ČSSR. Výhodou byla zejména přítomnost pracovníků z různých oborů, kteří dodávali diskuzi odlišnou perspektivu. Kromě nadnesení konkrétních témat k dalšímu výzkumu, se diskuze dotkla, i když jen okrajově, také možnosti užší spolupráce společenských věd s vědami exaktními, zejména kybernetikou. Účastníci se vyjadřovali i k dalšímu směřování a metodice společenských věd. Diskuze poukázala na nutnost soustavného empirického výzkumu, komplexního zkoumání a také aktivity při uplatňování teoretických poznatků v praxi.²⁰¹

¹⁹⁹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

²⁰⁰ Zdeněk MLYNÁŘ, *Některé podněty Celostátní konference pracovníků společenských věd*, Právník 101, č. 9, 1962, s. 811–816.

²⁰¹ Mlynář přednesl ve čtvrté sekci svůj referát k otázkám rysů všelidového státu. *Tamtéž*, s. 814.

XII. sjezd KSČ se uskutečnil 4. – 9. prosince 1962.²⁰² Na základě zprávy Viktora Knappa představoval sjezd „prověření správnosti plánovaných hlavních směrů výzkumu ve vědě o státu a právu“.²⁰³ Tendence, které ze závěrů sjezdu vplynuly pro vědu o státu a právu, se snažilo vyvodit vědecké kolegium pro vědu o státu a právu na svém mimořádném rozšířeném zasedání 21. února 1963, kterého se kromě jeho členů účastnili i hosté z dalších pracovišť.²⁰⁴

Viktor Knapp ve svém referátu označil zejména dva klíčové úkoly pro vědu o státu a právu. Její zapojení do práce na rozvoji vědeckého řízení společnosti a požadavek úplného překonání pozůstatků kultu osobnosti. Z toho vplynuly zejména požadavky na zvědečtění výzkumu, větší důraz kladený na metodologii a zaměření vědy na nové jevy plynoucí ze změněné situace, kterým doposud nebyl dáván dostatečný prostor. Zmíněn byl také požadavek na větší autonomii vědy, která byla doposud vnímána zejména jako „pouhý prostředek zdůvodnění praxe“. Knapp zdůraznil, že věda má „praxi sloužit, ale nelze ji zcela praxi podřizovat“.²⁰⁵

Hlavním téma pro další zkoumání, které vplynulo z jednání sjezdu, byla problematika řízení hospodářského a vůbec společenského života. Věda o státu a právu se pak měla především orientovat na politické řízení společnosti, právě pomocí státu a práva.²⁰⁶ S tímto úkolem souvisely mnohé otázky zejména jejího dalšího zaměření a organizace. Úvodník prvního čísla časopisu *Právník* v roce 1963 předznamenal citelný posun v metodologii, který nastal v daném období. Kromě nutnosti prohloubení socialistického přístupu k jevům v oblasti politické a právní nadstavby a užšímu spojení s ekonomikou a filosofií vyzýval zejména k systematictějšímu využívání přístupů kybernetiky a také sociologických metod. To nutně znamenalo oprostít se od některých přetrvávajících dosavadních přístupů.²⁰⁷ Kromě požadavku na zvědečtění metod výzkumu úvodník naznačuje také změnu v přístupu k jednotlivci, člověku a občanu, na kterého nadále nebylo možné nahlížet jen jako na „objekt

²⁰² Ještě před uskutečněním sjezdu strany v listopadu roku 1962 vytvořil Viktor Knapp jako ředitel Ústavu text nazvaný *Nástin hlavního úkolu vědy o státu a právu na dobu 1964–1970*, který měl tvořit součást sedmiletého plánu rozvoje společenských věd. Ústav pro plánování vědy ČSAV trval na návrhu i přes to, že se očekávala jeho revize na základě závěrů XII. sjezdu KSČ. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 118.

²⁰³ Tamtéž, Inv. č.: 123.

²⁰⁴ *Mimořádné rozšířené zasedání vědeckého kolegia ČSAV pro vědu o státu a právu*, *Právník* 102, č. 5, 1963, s. 416–424.

²⁰⁵ *Tamtéž*, s. 416.

²⁰⁶ *XII. Sjezd a nové úkoly vědy o státu a právu*, *Právník* 102, č. 1, 1963, s. 2.

²⁰⁷ „Vědecká práce, kterou lze označit jako sociologii politiky a sociologii práva, představuje relativně samostatnou složku ve vědě o státu a právu. Jde o to, abychom konečně důsledně začali zkoumat existující politická a právní opatření nikoli jako apriorně daná konečná a nejlepší řešení problémů, nýbrž z hlediska jejich konkrétní společenské podmíněnosti a z hlediska skutečně vědecké analýzy jejich opravdových společenských důsledků. Sociologický průzkum je tu nezbytnou metodou, jde však o jeho použití při novém, vědecky objektivním přístupu k věci.“ *Tamtéž*, s. 3.

řízení“. Zdůrazněna byla jak rovina nutného zvyšování účasti pracujících na řízení, tak nezbytnost ochrany práv a svobod občanů, jako předpokladu rozvoje socialistické demokracie vůbec.

Výsledkům sjezdu byl přizpůsoben zejména již avizovaný plán rozvoje společenských věd na období 1964–1970. Jeho zněním se zabýval poradní sbor III. oddělení ČSAV 4. března 1963. Na základě tohoto jednání byla jednotlivá kolegia požádána, aby vytvořila komplexní úkoly, jejichž plnění by se mohli účastnit pracovníci více pracovišť, případně i vědních oborů.²⁰⁸ Rada Ústavu na svých zasedáních v jarních a letních měsících pracovala na konkretizaci úkolů, které se měly stát součástí plánu a v polovině roku 1963 byly uveřejněny základní teze a vědecká obec byla vyzvána, aby se k jejich znění vyjádřila.²⁰⁹ Text předložil ve zkráceném znění celkem šest oblastí, které byly interními dokumenty podrobněji rozpracovány.²¹⁰

V prvé řadě šlo o sjezdem preferované otázky týkající se politického řízení a organizace socialistické společnosti, se zaměřením na úlohu práva v tomto řízení. Kromě metod plánovaného řízení hospodářství měl zahrnout i řízení sociální a kulturní činnosti a rozvoje forem demokracie, zejména zastupitelské a přímé. Druhým velký komplex představovala otázka právního postavení občanů. S ohledem na vstup Československa do nové etapy socialistického vývoje měla být zkoumána politická a právní úprava vztahů jedince a společnosti, otázky rozvoje práv a povinností občanů v socialistickém státě a společnosti, v jednotlivých odvětvích společenských vztahů. Třetí úkol se nazýval Rozvoj socialistické zákonnosti ČSSR, kde byl zvláštní důraz kladen na dodržování a upevňování socialistické zákonnosti i s aspektem ochrany a prohlubování práv a svobod občanů.

Další úkoly zasahovaly do sféry mezinárodních vztahů. Zahrmovaly politické, právní a ideologické aspekty soutěžení států různých společenských soustav se zaměřením na ekonomické vztahy států a zásady mírového soužití. Dále problematiku spolupráce států

²⁰⁸ Požadavek komplexního bádání na poli společenských věd, který rezonoval po XII. sjezdu lze ilustrovat na příkladu tvorby plánu na rok 1964. V polovině roku jednalo kolegium o návrhu, v rámci kterého byl předložen „samostatný hlavní úkol“: Úloha státu a práva v rozvoji společnosti a v mezinárodní spolupráci. Kolegium věd o státu a právu proti němu vzneslo námitky, protože byl označen za hlavní, nikoli komplexní, a jako jediné pracoviště pro jeho zpracovávání byl určen Ústav státu a práva ČSAV. Na základě této námitky byl hlavní úkol přetvořen na komplexní, rozdělen na šest úkolů hlavních, které pak měly zpracovávat určená hlavní pracoviště (ÚSP ČSAV, PF UK a ÚSP SAV) spolu s pracovišti spolupracujícími. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 118, 119.

²⁰⁹ *Přípravy perspektivního plánu vědy o státu a právu 1964 – 1970*, Právník 102, č. 7, 1963, s. 614–620.

²¹⁰ Ke každému dílčímu úkolu byl vypracován materiál zahrnující nejen obsažená témata, ale například i očekávané výstupy. V těchto vnitřních textech byl také věnován větší prostor organizačním záležitostem v souvislosti s navázáním spolupráce s ostatními společenskovědními pracovišti, nebo reflexi metodologie. Viz MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 118.

světové socialistické soustavy, zejména členských států a problémy vývoje státu a práva nesocialistických zemí a výzkum nemarxistických politických a právních teorií.

Oběma úkolům, které vyslovil Viktor Knapp na zasedání o výsledcích XII. sjezdu, byl věnován značný prostor na stránkách časopisu Právník. Ve druhé polovině roku 1963 periodikum otisklo materiál vytvořený Ústavem státu a práva ČSAV věnovaný boji proti zbytkům kultu osobnosti a dogmatickým tendencím ve vědě.²¹¹ Tento dokument měl za úkol zhodnotit danou „vývojovou etapu“ a konečně se vypořádat s jejím dědictvím ve prospěch dalšího rozvoje právní vědy. Vyjadřoval se zejména k problémům, které již byly v různé míře v rámci právní vědy diskutované. Shrnoval všechny neduhy stalinského období, ale i následného období boje proti revizionismu, který byl hodnocen v mnoha směrech jako účelový. Záporné jevy kultu osobnosti se měly projevovat zejména ve třech oblastech, v metodách vědecké práce, teoretických koncepcích a ve spojení právní vědy s praxí a dokument obsahoval i konkrétní návrhy na řešení přetrvávajících nedostatků.²¹²

Živá diskuze se vytvořila zejména kolem požadavku na zvědečtění metod výzkumu. Již 13. prosince 1962 uspořádala Právnická fakulta Univerzity Karlovy Vědecké zasedání k otázkám sociálního průzkumu ve vědě o státu a právu²¹³ Úvodní referát Františka Šamalíka byl pojat jako jakýsi manifest právní sociologie.²¹⁴ Šamalík představil sociologii jako jednu z možností vědeckého zkoumání společenských vztahů, jejíž role byla během období kultu osobnosti umenšena, případně bylo jejich metod užíváno nesprávně a účelově, často pouze k podpoření již předem rozhodnuté teorie. Velké množství empirického materiálu, soustředěvaného nejrůznějšími institucemi, tak zatím nebylo a nemohlo být dostatečně využito k vědeckým účelům.

Aby dostal reflexi výtek vznášených proti sociologickým metodám, se v úvodu svého referátu Šamalík kriticky vyrovnal s tzv. „empirickou sociologií“, tedy proudem západní, především americké sociologie.²¹⁵ Šamalík poté definoval marxistickou sociologii jako „vědu

²¹¹ *Překonání důsledků kultu osobnosti a dogmatismu ve vědě o státu a právu*, s. 621–633.

²¹² Vlivy kultu osobnosti a pozůstatky dogmatického přístupu k právu se řešily i samostatně v jednotlivých právních odvětvích. V dubnu roku 1963 byla například časopisem Právník uspořádána diskuze k problému zákonnosti, subjektivismu a libovůle státních orgánů v oblasti trestního práva, které se, jako člen redakce časopisu, ale i jako bývalý pracovník prokuratury zúčastnil i Zdeněk Mlynář. Viz *O zákonnosti v trestním právu a řízení*, Právník 102, č. 7, 1963, s. 583–599.

²¹³ *Vědecké zasedání k otázkám sociálního průzkumu ve vědě o státu a právu*, Právník 102, č. 3, 1963, s. 239–247.

²¹⁴ František ŠAMALÍK, *Význam sociologie pro vědu o státu a právu*, Právník 102, č. 3, 1963, s. 177–185.

²¹⁵ *Tamtéž*, s. 178 Šamalík sám vycházel hlavně z polské sociologie, což bylo podle jeho vlastních slov způsobeno zejména faktem, že kromě „buržoazních“ autorů věnovali předloženým otázkám největší pozornost. Polská sociologie také navazovala na pokrokovou tradici jmen, jakými byli Bronislaw Malinowski, Ludwik Krzywicki a další. Důvod k tomu, že sovětská právní sociologie naproti tomu zaostávala, viděl zejména v negativním působení Vyšinského. Jako hlavní inspirační zdroje uvádí Leona Petrazyckého nebo Peterise Stučku. *Vědecké zasedání k otázkám sociálního průzkumu ve vědě o státu a právu*, s. 247–248.

o zákonitostech společenského vývoje“, jako „teoretickou disciplínu, jež úzce spojuje exaktní znalost skutečnosti, empirických dat s jejich interpretací“.²¹⁶ Právě díky těmto svým vlastnostem měla mít velký význam při vědeckém řízení společnosti, což ovšem vyžadovalo zvýšení „sociologické kultury“. Šamalík kladl důraz na teoretickou přípravu, vzdělávání pracovníků, nutnost zabezpečit literaturu nezbytnou pro tuto přípravu, nezbytné bylo podle něj také založení sociologického časopisu.²¹⁷

Šamalík věnoval značnou pozornost sociologii ve vztahu ke státu a právu. Ty podle něj představují hlavní nástroje regulace a kontroly společenských vztahů, ovšem i jako takové jsou součástí širší kultury určité společnosti, jejího společenského vědomí. Autor poukázal na různá hlediska, ze kterých mohlo být právo nahlíženo, a to hledisko jazykové, sociologické a psychologické. Stalinské období bylo typické příklonem k jazykové analýze, k normativním aspektům práva a potlačením jeho dalších rozměrů. V reakci na toto jednostranné pojmání se potvrdila nutnost konfrontace litery zákona se společenskými vztahy. Sociologie práva se tak měla zaměřit na „zkoumáním těch situací, v nichž lze pozorovat činnost pomocí práva, konflikty s právem nebo různé vlivy utvářející právo, formulováním a ověřováním hypotéz o činitelích měnících právo nebo měněných právem a doporučeními o tom, jak používat práva, aby se dosáhlo předpokládaných (žádoucích) výsledků“.²¹⁸

Šamalík následně podal otevřený výčet témat, která by se podle něj měla stát hlavním zájmem právní sociologie,²¹⁹ a také sociologie politiky.²²⁰ Zdůraznil přitom, že vzhledem k tomu, že většinu jím naznačených témat tvoří otázky veřejného zájmu, musí věda reagovat na potřeby příslušných institucí a ne pouze svým teoretickým zájmům. „Sociologie práva tak ústí v právní politiku, jež se zabývá realizací společenských cílů pomocí právních norem a předvídáním společenských důsledků vyvolaných vydáním právních norem. Jejím úkolem je nalezení adekvátních právních prostředků pro dosažení cíle, který si zákonodárce stanoví, vyvarovat se v co největší míře nechtěných důsledků právní úpravy.“²²¹

²¹⁶ F. ŠAMALÍK, *Význam sociologie pro vědu o státu a právu*, s. 179.

²¹⁷ První číslo nově založeného sociologického časopisu vyšlo na začátku roku 1965. M. VOŘÍŠEK, *The Reform Generation*, s. 246.

²¹⁸ F. ŠAMALÍK, *Význam sociologie pro vědu o státu a právu*, s. 179.

²¹⁹ Tento výčet obsahoval následující témata: zprostředkování znalosti práva (ne formální zpřístupnění práva, ale jeho faktická znalost), akceptace práva (zda a v jaké míře je právo akceptováno), zkoumání různých hodnot uznávaných společností a jejich vztahu k právu, motivační a výchovná role práva (soulad mezi požadavky práva a právním vědomím), kontrolní funkce práva, zkoumání příčin porušování práva, společenské skupiny a jejich působení na jedince, právní vědomí společnosti a jednotlivých skupin, veřejné mínění, jeho vliv a formy projevu a nakonec zkoumání sfér právní a mimoprávní úpravy. *Tamtéž*, s. 181–183.

²²⁰ Sociologie politiky měla postihovat následující témata: Sociálně ekonomické předpoklady politické organizace, struktura politického centralismu v souvislosti s fungováním státních orgánů, strana jako forma společenské organizace, metody činnosti organizací, problematika veřejného řízení, účast mas v politice a postavení, úkoly a metody práce národních výborů. *Tamtéž*, s. 183.

²²¹ *Tamtéž*, s. 185.

V diskuzi následující po přednesení Šamalíkových tezí se střetly zejména názory na postavení sociologie v rámci právní vědy. Zazněla otázka o vhodnosti přenášení sociologické terminologie do vědy o státu a právu, ale také proti absolutizaci sociologického výzkumu, který nemůže vždy postihnout všechny jevy.²²² Hlavní nesoulad však panoval v názoru na samostatnost sociologie práva. Jiří Boguszak vystoupil s názorem, že empirickou sociologii nelze uznat za samostatnou vědu, ale je nutné ji chápat jako součást historického materialismu, jakožto marxistické vědy o společnosti. Stejně tak mělo být nahlíženo i na vztah empirické sociologie politiky a práva k teorii o státu a právu. Zároveň připomněl nebezpečí nekvalitních závěrů vyplývajících z nedostatečného zvládnutí sociologické metodologie. Kvalitní výzkum tak předpokládá podíl a koordinaci různých společenských věd.²²³

Zdeněk Mlynář naopak ocenil Šamalíkovu poznámku, že nestačí jen zavést sociologické metody do vědy o státu a právu, ale také přehodnotit množství základních teoretických otázek a koncepcí. Na rozdíl od Boguszaka zastával názor na samostatnost sociologie práva na teorii státu a práva i jiných vědních oborech vědy o státu a právu, zejména vzhledem k míře specializace její výzkumné práce. Teorie má za úkol syntetizovat různé obory výzkumu, kromě sociologie například i kybernetiku, ale nelze tvrdit, že „správně chápaná teorie státu a práva to vše zahrnuje“.²²⁴ S tímto názorem se ztotožnil i Josef Glos, který viděl v sociologické metodologii i určitý spojovací článek mezi jednotlivými obory právní vědy. Zástupci dalších oborů, profesor Solnař za trestní právo nebo Spáčil za právo finanční, se vyjádřili k prospěšnosti sociologických metod pro jejich práci a projevíli zájem o bližší seznámení se s touto problematikou, i s pomocí právní teorie.

V rámci diskuze byla nadnesena myšlenka o prospěšnosti zařazení sociologie do studijního programu na právnickou fakultu. Děkan sice odmítl vypsání samostatného kurzu, ale bylo rozhodnuto o zřízení kolektivu pracovníků při katedře obecné teorie státu a práva, jehož úkolem bude mimo jiné zajišťovat výuku sociologie, organizaci a metodickou přípravu sociálních průzkumů, vytvořit podmínky pro přípravu vědeckých a pedagogických pracovníků v oboru sociologie, zajistit publikaci výsledků průzkumů, navázat spolupráci s dalšími institucemi a další.²²⁵

²²² Slovy Jiří Boguszaka: „celkově však s absolutní exaktností ve společenských vědách je tomu přibližně asi obdobně jako s poznáním absolutní pravdy. *Vědecké zasedání k otázkám sociálního průzkumu ve vědě o státu a právu*, s. 240.

²²³ K diskuzím o charakteru marxistické sociologie a jejímu vztahu k historickému materialismu viz M. VOŘÍŠEK, *The Reform Generation*, s. 127–153.

²²⁴ *Vědecké zasedání k otázkám sociálního průzkumu ve vědě o státu a právu*, s. 242.

²²⁵ *Tamtéž*, s. 247.

K tématu se vrátil Michal Lakatoš v úvodníku prvního čísla časopisu Právník roku 1964.²²⁶ Poukázal na potřebu vyhnout se především dvěma extrémům, ke kterým se právní věda v minulosti uchýlovala, tedy pouhému faktografickému popisu skutečnosti bez hlubší teoretické analýzy na straně jedné, a dogmatické spekulaci opírající se o poučky a končící u rozboru pojmů na straně druhé.²²⁷ Nesouhlasil nicméně zcela s Šamalíkovou koncepcí právní sociologie, která by představovala samostatnou vědní disciplínu a nikoli pomocnou metodu při výzkumu státu a práva, a tím by se podle jeho mínění přiblížila buržoaznímu pojetí. Podle Lakatoše by se mělo přistupovat k metodě sociálního výzkumu jako prostředku pro poznání skutečnosti, prostředku k získání empirických dat pro teoretické zpracování a to ve všech oblastech vědy o státu a právu, ne jako samostatné disciplíny.²²⁸

Lakatoš se dále mluvil o konkrétní metodologii sociálního průzkumu, které podle něj nebyl zatím věnován dostatečný prostor. Kromě pozorovacích metod, které představují hlavní způsob získávání empirického materiálu, upozornil na možnosti použití matematických metod. Možnosti jejich využití, stejně jako kybernetiky, zejména k modelování společenských procesů byly zatím pouze hledány a diskutovány.

Právě možnosti kybernetiky a kybernetických metod se staly druhým velkým tématem diskuzí o metodologii. Její použitelností se začal zabývat Ota Weinberger,²²⁹ ale zejména Viktor Knapp, jehož článek *O možnosti využití kybernetických metod v právu* vyšel už na začátku roku 1963,²³⁰ a v témže roce věnoval tématu i monografické zpracování.²³¹ Na tyto práce navázali další autoři, například Vladimír Vrecion,²³² ale také Zdeněk Mlynář.

Ten se otázce kybernetických a sociologických metod věnoval v rámci plnění úkolu státního plánu na rok 1963 zaměřeného na problémy politického řízení a organizaci socialistické společnosti.²³³ K problematice se vyjádřil v článku *Některé teoretické podněty kybernetiky při analýze mechanismu státně politického řízení*, který je oproti pracím jeho kolegů spíše polemický. Mlynář se zde nezabýval konkrétními metodami, ale spíše naznačil

²²⁶ Michal LAKATOŠ, *Poznámky k otázce metod vědy o státu a právu*, Právník 103, č. 1, 1964, s. 1–10.

²²⁷ *Tamtéž*, s. 3.

²²⁸ Lakatoš se tu odkazuje zejména k diskusnímu příspěvku Jiřího Boguszaka. Viz výše.

²²⁹ Ota WEINBERGER, *K problému použití kybernetických metod v oboru práva*, Právník 102, č. 5, 1963, s. 368–381.

²³⁰ Viktor KNAPP, *O možnosti použití kybernetických metod v právu*, Právník 102, č. 1, 1963, s. 5–24.

²³¹ Recenzi na knihu napsal Zdeněk Mlynář, který zejména ocenil její praktické zaměření a vůbec fakt otevření tématu pro další diskuze. Zdeněk MLYNÁŘ, *Nová cesta vědy o státu a právu*, Právník 103, č. 3, 1964, s. 280–284.

²³² Vladimír VRECION, *O kybernetické analýze procesů řízení socialistického státu*, Právník 103, č. 2, 1964, s. 134–148; TÝŽ, *K problémům automatizace a kybernetické analýzy v právu*, Právník 103, č. 4, 1964, s. 347–357.

²³³ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 119.

potencionální směry další teoretické práce a poukázal na způsoby, kterými mohlo použití kategorií kybernetiky teorii na poli státně politického řízení ovlivnit a rozšířit.²³⁴

Mlynář nejdříve definoval, co bylo považováno za řídicí systém, a jak na něj pohlížela kybernetika.²³⁵ Ta podle něj představovala potenciál nejen k racionalizaci již existující organizační struktury řízení, ale také ke zlepšení samotného procesu dosahování cílů ve společenské praxi. Konkrétně navrhoval například využití modelování pro studium politických institucí. Vzhledem k mnoha faktorům a „rušivým vlivům“, které byly s vytvářením modelů společenských vztahů spojeny, ovšem Mlynář zdůraznil nutnost prvotního poznání jevů. Za nezbytné tak považoval postihnoutí celého společenského procesu s jeho objektivními (ekonomickými) i subjektivními (politickými) faktory, k čemuž bylo zapotřebí obohatit studium o poznatky sociologie, ekonomie, statistiky a dalších vědních oborů.²³⁶

Zásadní část Mlynářova článku se věnovala rozporu, který mohl vznikat mezi výsledky výzkumu založeného na kybernetických metodách a vlastními politickými rozhodnutími. Šlo tedy o situaci, kdy určité rozhodnutí nebylo racionální z hlediska teoretického, ovšem mělo svůj význam politický. Kybernetická analýza v tomto případě projevovala jistou jednostrannost, protože neakcentovala tuto „prioritu politických hledisek“. Mlynář v otázce rozporu hledal určitý kompromis, ovšem význam kybernetiky viděl právě v tom, že poukazovala na problematická místa politického vedení a umožňovala jejich vědecktější zkoumání. „Prakticky by to znamenalo otevřít mnoho konkrétních otázek ve sféře státní a společenské výstavby a vpustit do teorie velmi zdravé, vědecky podložené kritické pochybnosti o neměnnosti některých principů politického řízení.“²³⁷ Ačkoli tak přiznal, že společenské vědy nemohou svůj výzkum omezit pouze na kybernetickou metodu, ta se měla nutně stát součástí jejich metodologické výbavy.

²³⁴ Zdeněk MLYNÁŘ, *Některé teoretické podněty kybernetiky při analýze mechanismu státně politického řízení*, Právník 103, č. 3, 1964, s. 230–244.

²³⁵ „Řídicím systémem je lidmi vědomě vytvářený systém orgánů, institucí a jejich činnost.“ „Z hlediska kybernetiky bude asi nutné chápat pod řídicím systémem ve společnosti určitou oblast samotných společenských procesů a vztahů, které v těchto procesech mezi lidmi vznikají.“ *Tamtéž*, s. 230–231.

²³⁶ Zvláště sociologický výzkum měl, podle Mlynáře, hrát v aplikaci kybernetických metod v oblasti státu a práva rozhodující úlohu. *Tamtéž*, s. 234–235.

²³⁷ *Tamtéž*, s. 240.

5.2 Činnost Zdeňka Mlynáře v období let 1962–1965

Dne 26. března 1962 byl datován blíže nespecifikovaný posudek, který na Mlynářovu osobu vypracoval ředitel Ústavu státu a práva Viktor Knapp. Autor v něm vyzdvihl jeho „hluboké teoretické znalosti marxistické filosofie“ spojené s „velkým politickým rozhledem a vysokou politickou uvědomělostí, projevující se jak v jeho vědecké práci, tak i v jeho politické činnosti v Ústavu i mimo Ústav“.²³⁸ Kromě vedení oddělení obecné teorie státu a práva, rozšířeného na začátku roku 1963 o sektor teorie politického řízení společnosti, byl Mlynář členem vědeckého kolegia věd o státu a právu,²³⁹ ale angažoval se také politicky. Byl členem ZO KSČ, činný v propagandistické práci a účastnil se i úkolů vyšších stranických orgánů. V této souvislosti Knapp zmínil práci v několika komicích ÚV KSČ, nebo lektorskou činnost pro ÚV KSČ v rámci skupiny „Stát a právo“. Do Knappova výčtu se navíc již nedostalo působení v redakční radě časopisu Právník v letech 1962–1965 nebo popularizační práce. V roce 1962 se Mlynář stal jedním ze spoluautorů publikace *Socialistické Československo*, která vyšla v Nakladatelství politické literatury a mezi jejíž další autory patřili například Čestmír Císař, František Kautman, Karel Marek nebo Jaroslav Šedivý. V práci, která se snažila nabídnout široké veřejnosti srozumitelnou formou poměrně komplexní informace o československém socialistickém státu, byl Zdeněk Mlynář autorem oddílu *Společnost pracujících*, který zahrnoval především informace o socialistickém zřízení, a politickém systému a podílel se i na částech o komunistické straně.²⁴⁰

V polovině roku 1962 bylo Ústavem navrženo přeřazení tří vědeckých pracovníků – Zdeňka Mlynáře, Karla Bertelmana a Gejzy Mencera do vyššího kvalifikačního stupně, ovšem povýšen byl nakonec jenom Mencer. Návrh byl odmítnut prezidiem v Bertelmannově případě z důvodu nedostatečného rozsahu publikovaných prací, u Mlynáře byl shledán jednak nedostatek původních vědeckých prací, zejména po obhajobě disertace, a navíc krátký časový úsek od získání vědecké hodnosti.²⁴¹ Proti tomuto rozhodnutí vystoupil ředitel Ústavu Viktor Knapp, který se znovu obrátil na prezidium a posléze i na Ladislava Štolla jako vedoucího III. oddělení ČSAV, který měl žádosti přezkoumat. Knapp se přimluvil za oba neúspěšné kandidáty, kteří měli patřit „k nejtalentovanějším a vědecky nejproduktivnějším pracovníkům ústavu,“ navíc „politicky velmi zkušeným a vykonávajícím soustavně politickou práci“.²⁴²

²³⁸ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

²³⁹ Od roku 1962, ve funkci dále pokračoval i po roce 1964. Viz *Ustavující zasedání vědeckého kolegia věd o státu a právu*, Právník 103, č. 4, 1964, s. 383.

²⁴⁰ Kol. autorů, *Socialistické Československo*, Praha 1962, s. 67–116; 366–367.

²⁴¹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 103.

²⁴² Tamtéž.

Knapp připomněl rozsah publikační činnosti obou kandidátů i její vysokou kvalitu. Odmítnutí přeřazení odsoudil jako zásah prezidia do ústavní kádrové politiky. Oba kandidáti se přeřazení dočkali v listopadu téhož roku, spolu s Michalem Lakatošem a Jurajem Vysokajem, se zpětnou účinností k 1. září 1962.²⁴³

Jak již bylo zmíněno výše, zaměřoval se Mlynář na metodologické otázky právní vědy, zejména na využití sociologických a kybernetických metod.²⁴⁴ Pro rok 1964 byl přetvořen úkol „Problémy politického řízení a organizace společnosti a úloha práva v tomto řízení“ na úkol komplexní a Zdeněk Mlynář byl určen za jeho koordinátora.²⁴⁵ Mimo to působil Mlynář také pedagogicky. Na konci roku 1962 byl zapsán na seznam školitelů v rámci Ústavu, roku 1965 byl jmenován předsedou zkušební komise pro doktorandské zkoušky. Zároveň přednášel na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, kde roku 1963 získal vědeckou hodnost docenta.²⁴⁶ Mlynář působil na fakultě jako externí člen katedry teorie, přednášel na řádném i dálkovém studiu, z oboru dějin politických ideologií a na postgraduálních seminářích i z teorie, ve které měl po roce 1963 vést kurzy i na denním studiu. Kromě toho se podílel na vypracování učebních pomůcek z dějin politických ideologií. Zdeněk Mlynář byl spolu se svými kolegy z Ústavu státu a práva Zdeňkem Kryštůfkem a Ivanem Bystřinou členem sociologické skupiny, ustavené při katedře teorie práva na začátku roku 1963.²⁴⁷

V lednu roku 1964 byl Viktor Knapp nucen vypracovat ještě jeden posudek na Mlynáře, nyní na žádost veřejné bezpečnosti, která zahájila proti Mlynářovi řízení v trestní věci ublížení na zdraví.²⁴⁸ Oproti předchozímu Mlynářovu hodnocení přibýlo zejména množství propagandistické činnosti a aktivit v politice. Kromě pedagogické práce na Karlově univerzitě zmínil Knapp jeho spolupráci s rozhlasem a s televizí. Roku 1964 se stal Mlynář tajemníkem právní komise ÚV KSČ, byl členem politickoorganizační komise ÚV KSČ pro přípravu XIII. sjezdu KSČ a řady jiných vědeckých i politických komisí. „S. Mlynář se účastní přípravy řady důležitých státních i stranických rozhodnutí a vypracoval řadu koncepčních námětů k dalšímu vývoji naší státoprávní soustavy, které byly kladně hodnoceny

²⁴³ S přeřazením se pojilo zvýšení platu na 2700 Kčs. Tamtéž.

²⁴⁴ Jejich praktická aplikace měla být provedena například na výzkumu účasti pracujících při výkonu soudnictví. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 119.

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ Tamtéž, Inv. č.: 110.

²⁴⁷ Tamtéž, Inv. č.: 147; k fungování sociologické skupiny viz výše.

²⁴⁸ Důvod stíhání není více konkretizován, ovšem vzhledem k tomu, že byl Mlynářovi udělen trest zákazu řízení motorových vozidel, šlo patrně o ublížení na zdraví v souvislosti s dopravní nehodou. Od výkonu zbytku trestu bylo upuštěno na konci roku 1966. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

na stranické vědecké konferenci a na jiných fórech a jsou užívány v přípravě koncepčních rozhodnutí stranických orgánů v oblasti vývoje státu a socialistické demokracie.²⁴⁹

Od roku 1959 publikoval Zdeněk Mlynář ideologické a polemické články, zejména na stránkách *Rudého práva*. Význam tohoto periodika hodnotil ve své biografii: *Rudé právo* četli především ti, kteří se politice věnovali a pohybovali se v ní, a zároveň fungovalo jako jakýsi validátor správnosti názorů v něm uveřejněných. Zaměřením svých příspěvků a svými názory si Mlynář vytvořil určitou startovní pozici pro další politickou kariéru.²⁵⁰ Jako autor „teoreticko-ideologických“ úvah začal být Mlynář zván k práci v různých pracovních komisích, které měly za úkol připravovat podklady pro stranický aparát a stranické orgány. Vzhledem ke svému zaměření, pracoval v oblasti stranické ideologie, zejména v souvislosti s otázkami státu, práva, společenských organizací a vůbec celého politického systému.²⁵¹

Jak již bylo řečeno, od roku 1964 zastával Mlynář pozici tajemník právní komise.²⁵² Ta byla jednou z komisí ÚV KSČ, které ustavilo vedení strany v šedesátých letech jako své poradní orgány.²⁵³ Státní aparát přistupoval k vytváření takových skupin stále častěji. Komisím předsedali tajemníci ÚV KSČ, v případě právní komise jím byl Vladimír Koucký, členy tvořily vedoucí funkcionáři aparátu na daném úseku, ministři a šéfové ústředních státních orgánů a v neposlední řadě pracovníci vědeckých institucí a vysokých škol. Působením v těchto komisích, jejichž výstupy byly často předávány ke schválení rovnou politbyru, bylo posilováno postavení stranické inteligence, která tak dostala šanci alespoň nepřímo ovlivňovat stranická rozhodnutí. Zdeněk Jičínský uvádí, že podklady předložené právní komisi byly posuzovány poměrně otevřeně a kriticky, což ovšem také vedlo k jejímu obcházení, pokud existovala obava, že by se mohla vyjádřit proti schválení určitého záměru.²⁵⁴

Mlynářovo následné hodnocení práce těchto skupin a komisí není jednoznačné. Vědečtí pracovníci, kteří v nich působili, sice měli možnost prosadit některé změny, ovšem zároveň se potýkali i s vlivem praktické politiky, pod tlakem které byli často nuceni revidovat

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ „Přes stránky ‚Rudého práva‘ jsem tedy vstoupil do svatyně politické moci tehdejšího Československa, do okruhu politických, stranických aparátů. Neměl jsem dlouho žádnou oficiální funkci, ale získal jsem tam určitý vliv.“ Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremly*, s. 68.

²⁵¹ „Nebyl jsem až do roku 1968 zaměstnancem stranického aparátu, mým zaměstnáním byla nadále práce v Akademii věd. Ale moje skutečná činnost se v šedesátých letech stále více přesunovala do sféry stranického aparátu.“ *Tamtéž*, s. 72

²⁵² Okolnosti založení této komise uvádí Z. JIČÍNSKÝ, *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*, s. 92.

²⁵³ Kromě komise právní vznikla ještě komise ekonomická, ideologická, pro zemědělství a pro otázky mládeže. Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremly*, s. 78.

²⁵⁴ Z. JIČÍNSKÝ, *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*, s. 93.

a usměrňovat své názory a podřizovat se reálné možnosti jejich prosazení.²⁵⁵ V rámci práce ve stranickém aparátu Mlynář dále přednášel na nejrůznějších schůzích a školeních, podílel se na vydávání brožur a materiálů pro interní potřebu strany i státních orgánů.

5.3 Rozvoj socialistické státnosti a problém politického řízení společnosti

Zdeněk Mlynář se v první polovině 60. let aktivně podílel na formování směru rozvoje právní vědy, jak je konečně patrné i z jeho aktivit zmíněných výše. Ještě v roce 1961 lze sledovat kontinuitu s předchozími pracemi, ačkoli přizpůsobenou nové situaci proklamovaného dosažení socialismu. V první polovině roku 1961 rozvíjel Mlynář některé své úvahy o vedoucí úloze strany a socialistické státnosti, kterými navazoval na knihu *K teorii socialistické demokracie*.

Tématu vedoucí úlohy strany se Mlynář věnoval již v rámci zmiňovaného slavnostního zasedání vědecké rady Ústavu státu a práva ČSAV, a své myšlenky následně rozvedl ve studii, která vyšla v časopise *Právník* v polovině roku 1961.²⁵⁶ V prvé řadě se snažil vyrovnat se s jedním z nejsilnějších argumentů proti takovému politickému uspořádání, totiž s kritikou jeho nedemokratičnosti. Klíčovým pro něj bylo pojetí socialistické demokracie v protikladu k demokracii kapitalistické, která je typická pluralitou politických stran. Socialistická demokracie měly být vyšší vývojovou fází demokracie, v rámci které se měla role občanů rozšířit z pouhého aktu volby svých zástupců do parlamentu na vlastní, aktivní zapojení co největšího počtu obyvatel do řízení společnosti, které mělo postupně přerůst v komunistickou samosprávu. Tento rozdíl byl obecně považován za zásadní. Pokud totiž byla vedoucí úloha komunistické strany posuzována pouze skrze „předpoklady buržoazní demokracie“, v hodnocení její demokratičnosti nemohla neobstát.²⁵⁷

Význam komunistické strany viděl Mlynář především v hledání a uplatňování celospolečenského zájmu, koordinaci a vedení politického řízení. V rámci své vedoucí úlohy měla stimulovat aktivitu demokratického systému, na základě vědeckého poznání základních zákonů společenského vývoje.²⁵⁸ Přestože byl již překonán třídní rozpor ve společnosti, ta byla i nadále rozdělována rozpory neantagonistickými, a právě ty měla strana pomáhat překonávat. Měla usměrňovat živelnost dějinného procesu tak, aby „zásadní, podstatné

²⁵⁵ Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, s. 81.

²⁵⁶ TÝŽ, *Vedoucí úloha strany v rozvoji socialistické státnosti*, s. 385–401.

²⁵⁷ *Tamtéž*, s. 399.

²⁵⁸ *Tamtéž*, s. 392.

potřeby dělnické třídy a všech pracujících“ nebyly „podřizovány nějakým dílčím, skupinovým, menšinovým zájmům a potřebám“.²⁵⁹

Předpokladem naplnění takovéto role strany bylo její úzké spojení s „nejširšími masami obyvatelstva“. Jejich co největší zapojení do procesu řízení společnosti bylo klíčovým prostředkem k uskutečnění socialistické demokracie a podmínkou uplatňování „zásadního, celospolečenského zájmu společnosti bez vykořisťovatelů, bez antagonistických tříd.“²⁶⁰ Vlastní realizace tohoto požadavku se však stala jedním z témat obnoveného útoku na jugoslávský model samosprávy, do kterého se zapojil i Zdeněk Mlynář. Způsob, jakým byly v Jugoslávii přenášeny funkce státu na dobrovolné masové organizace, označil ve svém článku za „zvláštní formu objektivně nesprávného předbírání společenského vývoje“ a risk pro celospolečenský zájem.²⁶¹ Nemělo jít pouze o rozšiřování účasti mas, ale o prohlubování této účasti v socialistických společenských poměrech, za dodržení „nezbytných socialistických forem“. Mezi těmi figurovala na prvním místě vedoucí úloha strany a potom uplatnění demokratického centralismu. „V socialistické společnosti, která je ještě rozdělována neantagonistickými rozpory, nemůže být uvědomělé poznávání a uplatňování zásadního, celkového zájmu této společnosti zajištěno prostě ‚přímou účastí‘ veškeré masy obyvatelstva, masy, která je právě rozdělována těmito neantagonistickými rozpory.“²⁶² Z tohoto hlediska mělo být zapojení obyvatel na řízení prostřednictvím dobrovolných organizací pouze školou komunismu, nikoli jeho projevem. Prosazení úplné komunistické samosprávy pak Mlynář spojoval nejen s jistou mírou společenského uvědomění, ale také s dosažením určité materiální a ekonomické úrovně.²⁶³

Problém socialistické státnosti a její přeměny v komunistickou samosprávu, stejně jako otázky politického řízení společnosti, zůstaly v centru Mlynářovy pozornosti i v následujícím období. Šlo v podstatě už o témata politologická spíše než právní, ovšem jak naznačuje například Petr Pithart, byla to právní věda, která v té době nahrazovala institucionálně neukotvenou politickou teorii. A právě skrze diskuze o socialistické demokracii a socialistickém státu začaly podle Pitharta pronikat do teorie politiky „některé kacířské myšlenky“²⁶⁴ a samotný Ústav státu a práva se pak stal centrem ustavující se politologie.²⁶⁵ Mlynář se věnoval těmto tématům na teoretické úrovni zpočátku jako ideolog,

²⁵⁹ *Tamtéž.*

²⁶⁰ Zdeněk MLYNÁŘ, *K rozvoji socialistické státnosti v komunistickou samosprávu*, *Otázky marxistické filozofie* 16, 1961, č. 1, s. 18.

²⁶¹ *Tamtéž*, s. 25.

²⁶² *Tamtéž*, s. 27.

²⁶³ *Tamtéž*, s. 28.

²⁶⁴ Petr PITHART, *Osmášedesátý*, Praha 1990, s. 46.

²⁶⁵ V. V. KUSIN, *The Intellectual Origins of the Prague Spring*, s. 106.

ovšem postupně začal konfrontovat teoretické a ideologické aspekty s reálnou situací v Československu. Dveře k novému přístupu otevřel třetí program Komunistické strany Sovětského svazu, který byl vyhlášen v roce 1961.²⁶⁶ Ten proklamoval dosažení socialismu, překonání antagonistických tříd, ale především předložil konkrétní úkoly, které měly vést k dosažení vyšší fáze komunismu.²⁶⁷

Zásadním pojmem, který program přinesl a který se stal ústředním i v pracích Zdeňka Mlynáře, byl všelidový stát. Vytvoření pojmu bylo reakcí na praktickou zkušenost z předchozího vývoje socialistických států.²⁶⁸ Došlo k přehodnocení teze o diktatuře proletariátu jako přechodném období mezi kapitalismem a komunismem, podle které měl s jejím koncem přijít také konec státu jako takového. Diktatura proletariátu podle nově představené koncepce zajistila plné vítězství první fáze komunismu – socialismu, čímž naplnila svou dějinnou úlohu a nadále již nebyla její existence nutná. Odumírá proto dříve než stát, který se stává státem všelidovým. Pojem všelidového státu označoval reálnou společenskou změnu, tedy posun od státu jakožto „proletariátu organizovaného v panující třídě“ ke státu jako organizovaného pracujícího lidu vůbec.²⁶⁹ Všelidový stát charakterizovaly především tři skutečnosti: došlo k odstranění vykořisťovatelských tříd a nebylo tedy v tomto smyslu koho potlačovat, i nadále byl rozvíjen charakter státu jako organizace politické moci a zároveň bezprostřední organizace mas všeho obyvatelstva a obsahem činnosti státu se stalo uplatňování celospolečenských, všelidových zájmů a potřeb všech pracujících.²⁷⁰

Koncepce všelidového státu byla postavena na předpokladu, že v socialistické společnosti již byly překonány třídní rozpory. Nadále sice připouštěla existenci vedle sebe existujících tříd (dělnictva a rolnictva) a rozdílných vrstev ve společnosti, které ovšem byly v zásadních směrech v rovném postavení a nemohly tudíž vykořisťovat jedna druhou.²⁷¹ Zároveň předpokládala neustálé sblížování těchto tříd a vrstev co do životní a kulturní úrovně, vzdělanosti nebo politicko-právního postavení ve společenském životě, čímž měla být nadále prohlubována ideová, morální a politická jednota socialistického společenství lidí. Úkolem státu bylo nadále uplatňovat zájmy nejen třídy dělnické, ale všeho obyvatelstva, a také

²⁶⁶ Программа Коммунистической партии Советского союза, v plném znění k nalezení na internetové adrese: http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/III_program_KPSS.htm. (10. 3. 2014) *Hlavní myšlenky a význam nového programu KSSS: teze referátu*. Praha 1961.

²⁶⁷ Zdeněk MLYNÁŘ, *Perspektivy socialistické státnosti. K programu KSSS*, Právník 100, č. 10, 1961, s. 835.

²⁶⁸ TÝŽ, *Všelidový stát – leninský pojem*, Nová mysl 11, 1963, s. 1372–1381

²⁶⁹ TÝŽ, *Perspektivy socialistické státnosti*, s. 838.

²⁷⁰ *Tamtéž*, s. 841.

²⁷¹ Později Mlynář napsal, že moment destrukce starých třídních vztahů a převedení do soustavy nových společenských vztahů nemělo mít charakter vnějšího násilí proti společnosti, nýbrž dobrovolného přechodu, kdy dřívější vztahy byly cíleně znevýhodňovány a omezovány v ekonomickém, politickém, sociálním i ideologickém aspektu oproti vztahům, které byly pro stát žádoucí. Zdeněk MLYNÁŘ, *Minulost a budoucnost naší státnosti*, Právník 104, č. 5, 1965, s. 397–398.

komunistická strana měla být stranou všeho lidu.²⁷² Zároveň ovšem přiznání určitého společenského rozvrstvení předpokládalo existenci neantagonistických rozporů, k jejichž řešení byl stát nadále povolán. Tyto rozpory vycházely například právě z přetrvávající existence dvou socialistických tříd, z nerovnosti mezi jednotlivými sociálními skupinami, v důsledku dělby práce nebo rozdílů daných dalšími specifiky. Ještě nebylo možné je překonat bez státní moci a politika se stala hlavním prostředkem řešení konfliktů mezi celospolečenskými a dílčími zvláštními zájmy a potřebami lidí.

Otázka vítězství socialistických společenských vztahů ovšem nebyla přijata zcela. Za projev revizionismu byl pojem všelidového státu označen například čínskými komunisty nebo komunisty v Albánii v čele s Enverem Hodžou.²⁷³ Podle jejich kritik měla být diktatura proletariátu jakožto přechodné období zachována až do úplného vítězství komunismu, protože dokud trvá stát, má ze své podstaty třídní charakter. V rámci polemiky s touto kritikou vyzdvihl Mlynář zejména tři momenty. Přílišné zaměření na potlačování antagonistických tříd podle něj ubližoval dalšímu rozvoji socialismu a nových socialistických vztahů. Po vítězství socialismu se přitom měla stát klíčovou socialistická jednota obyvatelstva a potlačovací funkce státu ve smyslu potlačování jedné třídy druhou měla ustoupit do pozadí. Argumenty kritiků programu navíc podle Mlynáře zakrývaly pouhý fakt, že udržení diktatury proletariátu jim umožňovalo pokračovat v boji proti takzvaným škůdcům socialismu. Mlynář zároveň podpořil svá tvrzení poukazy na Lenina, který sám odmítal klasifikovat fáze přechodu ke komunismu ještě za kapitalismu, tedy v době, kdy nebylo možné další vývoj předvídat.²⁷⁴

Další otázkou, kterou se Číňané nezabývali a která se stala klíčovou pro nový sovětský program, byl rozvoj materiálně-technické základny. Program velmi konkrétně stanovil cíle a způsoby, jak „dohnat a předejít“ v rozvoji výrobních sil nejvyspělejší kapitalistické země. Nová politika kladla ekonomické úkoly a cíle na první místo a vědecké řízení se mělo stát prostředkem k jejich dosažení. Konečně právě lpění na pokračování diktatury proletariátu bylo označeno za jednu z chyb stalinismu, který se neohlížel na fakticitu vztahů a společenských podmínek, ale na ideologii.²⁷⁵

Mlynář se ve svých dalších pracích zaměřil v první řadě na rozvoj socialistické státnosti, tedy procesu, který měl vést k přerůstání socialistických společenských vztahů v komunistické. V souvislosti s tím pak na roli státu a práva v tomto procesu, kdy ještě nebyl

²⁷² Z. MLYNÁŘ, *Všelidový stát – leninský pojem*, s. 1378.

²⁷³ *Tamtéž*, s. 1372.

²⁷⁴ *Tamtéž*, s. 1377.

²⁷⁵ Z. MLYNÁŘ, *Funkce práva v naší společnosti*, s. 6–8.

možný jejich zánik, ale byla žádoucí jejich přeměna a do jisté míry i omezení. Přes požadavek rozšiřování účasti obyvatelstva na řízení společnosti přisuzoval Mlynář značný význam státu, obsah jehož činnosti bylo podle něj nutné „soustavněji než dosud teoreticky zpracovat“.²⁷⁶ Za hlavní stránky jeho hospodářsko-organizační funkce označil uplatňování celospolečenských zájmů politicko-mocenskými prostředky, dále všestrannější rozbor zájmů lidí při hledání tohoto zájmu a v neposlední řadě prosazování vědeckého řízení rozvoje výrobních sil společnosti.

Za klíčový prvek rozvoje socialistické státnosti bylo považováno prosazování stále větší účasti občanů na řízení státu, což předpokládalo přeměnu některých politických funkcí na funkce nepolitické a přenesení některých funkcí státu na orgány společenské samosprávy.²⁷⁷ Předpoklady a představy o zapojení mas do řízení společnosti existující na počátku šedesátých let se brzy setkaly s ochladnutím při střetu s reálnou situací. To se týkalo především národních výborů, do kterých byly vkládány největší naděje. Zatímco ještě v roce 1961 psal Mlynář o národních výborech jako nejdůležitějším prostředku nové politiky směřující k přechýlení v komunistickou samosprávu,²⁷⁸ blíž se k polovině šedesátých let dospěl v hodnocení jejich činnosti ke značnému skepticizmu.

Už v roce 1962 bylo fungování národních výborů podrobena kritice. Stranické hodnocení jim vytklo, že nevyužívají plně své pravomoci, projevují nedostatečnou odpovědnost k celospolečenským potřebám a jejich práce je poznamenána projevy formalismu a přílišné administrace.²⁷⁹ Roku 1964 poukázal Mlynář na fakt, že reorganizace národních výborů z roku 1960 nebyla provedena v podobě, v jaké byla zamýšlena. Národní výbory byly koncipovány jako „základní článek zastupitelské soustavy, který řídí značnou část národního hospodářství, který má základní pravomoc rozhodovat s konečnou platností o řízení místního hospodářství, který v podstatě řídí zemědělství“, podle čehož byla také volena jejich forma.²⁸⁰ „Celá koncepce jejich funkce z roku 1960 byla založena na tom, že jsme si představovali, že zastupitelské orgány budou takovými ‚podnikateli‘ na svém území, budou místní hospodářství v co největším rozsahu direktivně řídit“ a v tomto rozsahu bude vyňato z centrálního řízení.²⁸¹ Tato koncepce však byla brzy narušena, ať již faktickými hospodářskými problémy, zvláštní situací v zemědělství nebo zásahy centrální moci.

²⁷⁶ TÝŽ, *Perspektivy socialistické státnosti*, s. 846.

²⁷⁷ *Tamtéž*, s. 838–839.

²⁷⁸ Z. MLYNÁŘ, *Vedoucí úloha strany v rozvoji socialistické státnosti*, s. 387.

²⁷⁹ TÝŽ, *Socialistická demokracie a problémy řízení*, *Nová mysl* 9, 1962, s. 1048.

²⁸⁰ TÝŽ, *Funkce práva v naší společnosti*, s. 13.

²⁸¹ TÝŽ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státnosti*, Záznam přednášky ze semináře "Základní problémy vývoje ČSSR", Praha 1965, s. 22.

„Ukázalo se však také, že nelze jenom těmi principy řešit otázku rozvoje socialistické demokracie a rozvoje zastupitelských sborů.“²⁸²

V roce 1962 bylo v souvislosti s tříštěním zájmů ve společnosti na místě zmínit důležitost demokratického centralismu, který měl nejen zajistit nezbytnou jednotu mezi „stálým rozvojem aktivity a iniciativy mas a mezi účinným centrálním, plánovitým řízením“.²⁸³ Klíčovou roli tu hrála opět vedoucí úloha komunistické strany, jejímž úkolem bylo „prohlubovat politické uvědomění u mas“ a dosahovat tak „vyššího stupně uvědomělé jednoty lidí“, vystupovat proti nadřazování individuálních potřeb nad zájmy celé společnosti a prohlubováním rysů všelidové socialistické demokracie vést společnost „vpřed, ke komunismu“.²⁸⁴ Hledání jednoty zájmů všech pracujících, jakožto atributu socialistické demokracie bylo jednou ze zásadních otázek šedesátých let. Požadavek na vědecké řízení společnosti v sobě ukrýval nutnost překonání živelnosti politiky, která se nadále neměla uchýlovat k subjektivismu nebo nadřazování omezených a rezortních zájmů nad zájmy celospolečenskými.

Jak již bylo řečeno, přinesl všelidový stát novou kvalitu rozporů ve společnosti, jejichž řešení již nemohlo být nalezeno v pouhém diktátorském uplatňování zájmů jedné třídy. Tak i politický systém se musel nutně proměnit a diktatura jedné třídy měla být nahrazena hledáním a prosazováním co nejúčinnějšího využití objektivních možností společnosti. Do roku 1964 se pak citelně posunulo také Mlynářovo vnímání úlohy společenských organizací v tvorbě státní politiky, což se projevilo nejsilněji v jeho nejzásadnější práci *Stát a člověk*. Vladimír Kusín poukazuje na skutečnost, že už v této době, tedy před sociologickými výzkumy stratifikace socialistické společnosti probíhajícími v následujících letech, chápal Zdeněk Mlynář společnost jako souhrn určitých sociálních skupin.²⁸⁵ Zároveň tak ve své práci přistupuje opatrněji k všeobecně přijímanému požadavku na přenos některých pravomocí státu na zájmové organizace, což v souladu s oficiální politikou prosazoval ještě na konci padesátých a začátku šedesátých let.²⁸⁶ Tyto organizace vznikaly k prosazování určitých zvláštních zájmů jejich členů a jako takové by měly být od státu odděleny.²⁸⁷

Mlynář v tomto kontextu užil sociologického termínu „skupiny nátlaku“. Ačkoli uznal, že může přejímáním některých funkcí státních orgánů stoupat jejich vliv na společenský

²⁸² *Tamtéž*, s. 14.

²⁸³ Z. MLYNÁŘ, *Socialistická demokracie a problémy řízení*, s. 1048.

²⁸⁴ *Tamtéž*, s. 1053.

²⁸⁵ V. V. KUSÍN, *The intellectual origins of the Prague spring*, s. 103.

²⁸⁶ „My jsme v jistých obdobích propadali dost jednostranné představě, že vývoj společenských organizací je převážně v tzv. předávání státních funkcí. Ale každá hůl má dva konce – a tento proces také.“ Z. MLYNÁŘ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státnosti*, s. 21.

²⁸⁷ V. V. KUSÍN, *The intellectual origins of the Prague spring*, s. 107

život, z druhé strany to ohrožovalo jejich primární funkce, tedy prosazování těchto zvláštních zájmů.²⁸⁸ Nevzdal se ovšem ani tehdy teze o vedoucí úloze komunistické strany a vyhýbal se otázce, zda je možné tento tlak v systému jedné strany vůbec vytvářet. V těchto úvahách však nebyl osamocen. Stejným směrem uvažoval například Věnek Šilhán nebo Ota Šik.²⁸⁹

Mlynář poukazoval na to, že všechno, co přichází shora, nelze automaticky chápat jako celospolečenský zájem. Stejně problematické pro něj bylo jednostranné nadřazování určitého řešení nad dílčími zájmy, jako snahy slepě prosazovat pouze je. Ustanovení celospolečenského zájmu bylo třeba dosáhnout způsobem demokratického konfliktu těchto různých snah. Nebylo podle něj možné přehlížet konkrétní problémy s tím, že nejde o celospolečenský zájem, a právě proto bylo nutné připustit určitý nátlak přímo z dílčích skupin. Společenské organizace se tak měly podílet na prosazování některých těchto dílčích zájmů, a vynucování dodržování přijatých řešení mělo zůstat v pravomocích státního aparátu. Pokud by se některé způsoby prosazování dílčích zájmů dostaly do rozporu s ekonomickými potřebami, zastával Mlynář názor, že mělo dojít spíše k omezení některých mocensko-administrativních pravomocí společenských organizací.²⁹⁰

Na to, aby dílčí zájmy nerozvrátily celospolečenský zájem, měla dohlížet komunistická strana a politické vedení, a využívat přitom měli prostředky státu. Ne ovšem jako v době kultu, kdy byla přenášena odpovědnost některých státních orgánů na stranické orgány, a pro prosazení určitých řešení bylo nezbytné získat pozhřebání stranického orgánu. Strana si, psal Mlynář, musí získat dobrovolnou podporu, nejen straníků, ale také nestranické části obyvatelstva, jinak nemůže obstát. To, co bylo formulováno jako celospolečenský zájem, mělo být nějakým způsobem reálně prověřeno a podrobeno demokratické kritice.

Vyšší nároky na hledání celospolečenského zájmu si tak vyžádaly také proměnu politiky a politického boje. Zatímco v parlamentní demokracii docházelo k uplatňování různých třídních sociálních, politických a jiných zájmů různých skupin, zastoupených politickými stranami v rámci konfliktu právě na půdě parlamentu, vzhledem ke změně kvality rozporů v socialistické společnosti již nebyla pluralita stran nutná. Úkolem politických zastupitelských sborů není nadále dávat prostor třídnímu konfliktu, ale „správně určovat obecný celospolečenský zájem“.²⁹¹

Problematickou se ovšem mohla stát v tomto pojetí demokracie odbornost, která se stala nezbytnou i žádoucí v systému založeném na dělbě práce. Zastupitelské orgány řeší

²⁸⁸ Zdeněk MLYNÁŘ, *Stát a člověk. Úvahy o politickém řízení za socialismu*, Praha 1964, s. 60–61.

²⁸⁹ V. V. KUSIN, *The intellectual origins of the Prague spring*, s. 110.

²⁹⁰ Z. MLYNÁŘ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státnosti*, s. 20–23.

²⁹¹ TÝŽ, *Funkce práva v naší společnosti*, s. 16–17.

často otázky, které vyžadují určitou míru odbornosti, kterou ovšem jejich členové ne vždy mají. Mlynář v té chvíli přichází s určitým návrhem na řešení, jak zkombinovat demokratičnost zastupitelských orgánů s požadavkem odbornosti. Jako příklad si přitom vzal jugoslávský systém, který představila ústava z roku 1963. Podle ní je vytvářen celosvazový orgán skládající se z pěti komor, hospodářské, sociální, zdravotní, kulturní, politicko-správní a jedné všeobecně politické komory. Tyto komory pak měly být voleny podle jednotlivých sfér práce a stejně tak i rozhodovaly o otázkách, které patřily do jejich sféry zaměření. Mlynář považoval představený systém za přinejmenším inspirativní, a zatímco ještě na začátku šedesátých let vůči jugoslávským odchylkám tvrdě vystupoval, v roce 1964 byl ochoten o jejich systému vážně uvažovat.²⁹² Změnu postoje vysvětlil: „Není třeba hledat vždy jen správnost nebo nesprávnost určitých teoretických a ideologických názorů. Mnohdy je to otázka jiných objektivních podmínek, v nichž Jugoslávie existuje. Jugoslávie měla řadou věcí ztížený vývoj. Na druhé straně to nevážalo hledání určitých nových forem řízení a tyto podmínky umožnily, že v něčem se setkáváme s experimenty pro nás nikoli běžnými a velmi poučnými.“²⁹³

V průběhu první poloviny šedesátých let se proměnil také Mlynářův pohled na právo samotné, stejně jako pohled na vztah práva k jednotlivci. V komentáři k třetímu programu sovětských komunistů mluvil o právu jako o mocensko-politickém nástroji k donucování lidí v situaci, kdy společenské poměry ještě nepřipouštěly, aby taková pravidla dodržovali všichni dobrovolně.²⁹⁴ V tomto směru vycházel z teze o odumírání práva, kdy donucení státní mocí mělo být nahrazeno faktickým donucením silou veřejného mínění a silou morální. Úkolem práva bylo vyrovnávat nerovnost mezi lidmi, a až taková nerovnost zmizí, právo by nahradily normy, které by nebylo nutné vynucovat státní mocí, a k jejich dodržování by stačila pouze síla morální autority. Tento stav byl nicméně spojen až s další vývojovou etapou a v době, kdy tohoto stavu ještě nebylo dosaženo, zůstávalo právo významným nástrojem řízení společenského života a jedním z prostředků k dosahování nutného souladu „mezi jednáním jednotlivců i společenských skupin a potřebami celé společnosti pracujících“.²⁹⁵

Ještě v roce 1962 se Mlynář pokusil na příkladě pracovněprávních vztahů představit posun v chápání některých institutů v socialistickém právu, ale také chyby, kterých se právní

²⁹² „V každém případě by však bylo nesprávné, jestliže se v dřívějších létech za oprávněných ideologickými spory o formulace některých jugoslávských autorů například o obecném problému odumírání státu ztrácel rozbor zkušeností reálné praxe jugoslávského systému tzv. společenské samosprávy. V některých mých statích z let 1959–1961 a rovněž v publikaci ‚K teorii socialistické demokracie‘ (SNPL 1961) se také projevil takovýto nesprávný přístup k věci.“ Z. MLYNÁŘ, *Stát a člověk*, s. 149.

²⁹³ TÝŽ, *Funkce práva v naší společnosti*, s. 21.

²⁹⁴ Z. MLYNÁŘ, *Perspektivy socialistické státnosti*, s. 848.

²⁹⁵ *Tamtéž*, s. 849.

věda dopouštěla, pokud se snažila představit socialistické právo pouze v protikladu k právu kapitalistickému. Mlynář poukázal na to, že se měnil především obsah těchto právních vztahů, což ovšem nemuselo nutně znamenat absolutní negaci předchozí úpravy. Zatímco v kapitalistické právní teorii byl pracovněprávní vztah vztahem soukromoprávním, smluvním, mezi dvěma rovnými subjekty, socialistická teorie měla tendenci nadřazovat zaměstnavatele, tedy stát, nad zaměstnance. Mlynář kritizoval především nedostatečnou reflexi ekonomických a společenských vztahů a souvislostí v právní teorii, která se zaměřovala pouze na právní rozměr a tíhla tak k nežádoucímu normativismu.²⁹⁶

V úvodníku prvního čísla časopisu *Socialistická zákonnost* z roku 1965 Mlynář předložil několik úvah o dalším směřování právní vědy.²⁹⁷ Věnoval se zejména roli práva v soustavě plánovitého řízení národního hospodářství, která měla být představena v roce 1966.²⁹⁸ Právní systém měl nové zásady řízení zabezpečit a formálně zakotvit, což kladlo zvýšené nároky na stabilitu a větší společenskou účinnost právního řádu. Mělo dojít ke změnám v postavení státních orgánů v řízení hospodářství, v právním postavení podniků a jejich vzájemných vztahů, čemuž bylo nutné přizpůsobit i teoretické bádání.

Dosavadní problematický postoj k právu byl podle Mlynáře dán zejména tím, že v předcházejícím období mělo především úlohu mocenské formy, což vedlo k právnímu nihilismu.²⁹⁹ Právo v minulosti nehrálo dostatečně roli stabilizátoru společenských poměrů v socialismu, bylo poníženo na úroveň pouhé ekonomické direktivy, což naopak vedlo k přeceňování těchto ekonomických prostředků, jež nabyly právní formy. Administrativní systém, který tak vznikl, bránil v uplatňování objektivních potřeb socialistické výroby.³⁰⁰ Mlynář ve svých pracích kritizoval předchozí právní vývoj silně ovlivněný teorií Andreje Vyšinského, která říká, že právo je státem stanovenou, vyjádřenou vůlí dělnické třídy. Jeho pojetí práva příliš zdůrazňovalo subjektivní a volně-mocenskou stránku a jen málo vycházela z toho, že tato vůle je podmíněna objektivními potřebami a společenskými vztahy. Právo je výrazem a regulátorem společenských vztahů, existuje tedy jako něco objektivního a

²⁹⁶ Zdeněk MLYNÁŘ, *K teoretickému pojetí pracovněprávního poměru*, Právník 101, č. 6, 1962, s. 453–464.

²⁹⁷ TÝŽ, *K některým novým úkolům našeho práva*, Socialistická zákonnost roč. 13, č. 1, 1965, s. 1–6.

²⁹⁸ Reforma, v jejímž čele stála teoretická skupina vedená Otou Šikem, reagovala na neuspokojivý vývoj Československé ekonomiky. Přenášela značnou část odpovědnosti na podniky, předpokládala prosazení určitých tržních prvků v řízení hospodářství, dobově nazývaných zbožně-peněžními vztahy, a pružnějšího vývoje cen. Realizace reformy však narážela na mnohé, především politické překážky. Novou naději na prosazení klíčových změn představoval vývoj v roce 1968, ovšem i ten byl přerušen nástupem normalizační politiky. Podrobněji například: K. KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968*, s. 270–306; Jitka VONDROVÁ (ed.), *Ekonomická reforma 1965-1969*, Praha 2010, s. 8–16.

²⁹⁹ „Úlohu práva nelze hledat v tom, že propůjčuje mocenskou formu kterékoli ekonomické direktivě, ale v tom, že vytváří rámec těch vztahů, které se musí mocensky chránit a na jejichž základě pak nastává volný pohyb ekonomických sil.“ TÝŽ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státnosti*, s. 30.

³⁰⁰ Touto problematikou se v polovině šedesátých let začala zabývat ekonomie. Viz např. Ota ŠIK, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, Praha 1964.

nelze je zaměňovat pouze za něco, co se usneslo.³⁰¹ Zároveň pouhý popis právních pojmů nebyl dostatečný pro pochopení jeho společenských funkcí.³⁰²

Účelem práva bylo utvořit určitý závazný rámec pro zákonitý, přirozený a svým způsobem volný pohyb společenských sil, které jsou socialistické a socialismus tvoří.³⁰³ Nestačilo jen odstranit stav, který umožňoval užívání fyzického násilí a nezákonných metod. Nezbytné bylo všeobecné zkvalitnění práce v samotné oblasti uplatňování právních norem v rámci justice, prokuratury, soudů a bezpečnosti. Nový přístup si vyžadovala zejména oblast hospodářská. Za stalinismu panovala představa, že lze nařízeními určovat vývoj hospodářství. Že stačí pouze stanovit si požadovaný výsledek a mocensky k němu společnost nasměrovat. To pak mimo jiné vedlo i k situaci, kdy jakákoli kritika byla potlačena s ohledem na to, že pokud kdo nesouhlasí s nastavenou linií, je proti vývoji, stranické politice a tudíž je nepřítel zřízení. Plánovat mocenskými prostředky rozvoj ekonomiky však bylo shledáno nemožným a ekonomické faktory plánovitého řízení neměly být napříště podceňovány. Podniky měly být řízeny ekonomicky, ne administrativně.

Mlynář nebyl jediným, kdo tímto směrem uvažoval. Právo, jeho vztah k řízení a jeho role v podmínkách postupujících ekonomických reforem, bylo předmětem živých diskuzí na poli právní vědy. Například ještě v listopadu 1964 uspořádalo vědecké kolegium ČSAV pro vědy o státu a právu rozšířené zasedání, kde sice Mlynář nevystoupil, ovšem názory jeho kolegů se v mnohém shodovali s jeho vlastními.³⁰⁴ Hlavním tématem zasedání byla otázka, jakým způsobem by právní věda měla reagovat na změny v hospodářství. Účastníci shodně volali po posílení společenské funkce práva, které se mělo z pouhého administrativního nástroje stát opravdovým rovným měřítkem. Právo mělo hrát roli rámce, ve kterém se budou subjekty moci iniciativně pohybovat, regulátoru společenského pohybu, který usměrňuje jednání člověka a k jeho omezení přistupuje pouze v celospolečenském zájmu. Právo bylo podle účastníků zasedání vždy úzce vázáno na politický systém i ekonomiku, a probíhající změny v ekonomice vyžadovaly nutně i změny v politickém řízení, a tudíž i v právu, které je upravuje. Nová situace kladla vyšší nároky na tvorbu práva, na jeho aplikaci a také na právní vědu, ve které dosud „nejsilněji přežívají předsudky a koncepce období kultu osobnosti“, kde

³⁰¹ Z. MLYNÁŘ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státnosti*, s. 30; TÝŽ, *Stát a člověk*, s. 75.

³⁰² Mlynářova definice práva jako určité formy samotných lidských vztahů byla později kritizována a označena za „povrchní a nedomyšlenou“ v rámci kampaně proti jeho osobnosti na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Viktor Knapp konkrétně poukazuje na Mlynářovu inspiraci lotyšským právním teoretikem Petérisem Stučkou. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 046.

³⁰³ Z. MLYNÁŘ, *Funkce práva v naší společnosti*, s. 29.

³⁰⁴ Eduard KORUNKA, *O společenské funkci práva*, *Právník* 104, č. 2, 1965, s. 264–278.

stále ještě vládne „stará pozitivistická metoda a její nahrazení metodou sociologickou je zatím spíše jen předmětem diskuzí“.³⁰⁵

Roku 1964 vyšla Mlynářova patrně nejdůležitější práce z tohoto období, kniha *Stát a člověk*.³⁰⁶ Svému autorovi přinesla nejen ocenění ČSAV,³⁰⁷ ale vymezil se jejím prostřednictvím vůči svým předchozím pracím a zejména si zajistil pevnou pozici mezi reformně laděnými komunisty. Lze v ní sledovat posun, který Mlynář ve svých názorech od konce 50. let učinil.³⁰⁸ Mlynář začíná výkladem vývoje státoprávních teorií, od osvícenské teorie přirozených práv až po marxisticko-leninskou státoprávní teorii. Tu potom postavil proti reálně existujícím socialistickým systémům v Československu a v Sovětském svazu. Ve druhé části své práce se zaměřil na problém uskutečnění socialistické demokracie v moderní společnosti, která vyžaduje vysokou míru expertního řízení. Byla to tedy stejná témata, kterými se zabíral i dříve, ovšem oproti jeho předchozím pracím znamenala určitý posun.

V první řadě postoupil Mlynář o krok dále v kritice Stalinova kultu. Poukázal zejména na to, jak byly odvoláním na pozůstatky stalinismu často vysvětlovány reálné problémy ve společnosti, místo toho, aby byly hledány jejich skutečné příčiny. Mlynář píše: „Příčinou není sám Stalin a jeho chyby i zločiny. Je nutno vysvětlit, proč byly vůbec možné ty rysy kultu, jež vedly k deformaci leninské koncepce politického mechanismu socialistické společnosti.“³⁰⁹ Poukazuje pak na okolnosti utváření politické organizace Sovětského svazu, jeho geopolitické podmínky, ale i negativní důsledky kolektivizace a industrializace. Systém, který se pod Stalinovým vedením v SSSR etabloval, byl posléze importován do dalších socialistických zemí, kde často neodpovídal tamějším podmínkám ani potřebám. Kritizoval ovšem i způsob, jakým se socialistické státy vyrovnávaly s dědictvím stalinismu, tedy proklamovaným návratem k Leninovým koncepcím, ovšem bez důsledné reflexe historické podmíněnosti těchto prací.³¹⁰

³⁰⁵ *Tamtéž*, s. 270.

³⁰⁶ Z. MLYNÁŘ, *Stát a člověk*.

³⁰⁷ Na udělení ceny ČSAV za práci *Stát a člověk* byl Zdeněk Mlynář navržen v září roku 1966. Návrh podalo Oddělení teorie státu a práva, k čemuž se Mlynář z blíže nespecifikovaných důvodů vyjádřil negativně, ale byl navržen také individuálně, Karlem Bertlemannem. Oba návrhy byly předloženy řediteli Ústavu a jím poté k projednání kolegiu věd o státu a právu, na jehož základě bylo Mlynářovi ocenění také uděleno. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 106.

³⁰⁸ V. V. KUSIN, *The Intellectual Origins of the Prague Spring*, s.

³⁰⁹ Z. MLYNÁŘ, *Stát a člověk*, s. 48. Viktor Knapp v hodnocení práce z počátku sedmdesátých let píše, že se „dopouští přexponované kritiky kultu osobnosti, ztotožňující deformace, projevující se v tomto období, s politickým systémem v SSSR a jiných socialistických zemích.“ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

³¹⁰ „Mezi publikace, jež trpí takovou omezeností v přístupu k problému, počítám i svou práci *K teorii socialistické demokracie*.“ „Prosím proto čtenáře, aby názory, jež jsou v této knížce jinak a nově vyjádřeny,

Významným a často vzpomínaným aspektem knihy byl důraz na postavení konkrétního člověka a jeho vztah ke státu.³¹¹ Mlynář si stále nemyslel, že ideálem socialismu by měl být člověk-občan, tedy nositel rovných, přirozených práv, ale „člověk sám sobě neodcizovaný, vládce skutečných rovných možností pro stálý rozvoj své tvůrčí, aktivní lidské podstaty“.³¹² Člověk-občan pro něj představoval pouze nižší úroveň emancipace, ale jeho pozice byla stále posunem oproti předchozí fázi, kdy byl člověk vystaven subjektivní politické a státní moci. Socialismus potom měl znamenat počátek procesu překonání státu jako člověku odcizené a vnitřně nepřátelské síly.

Zdeněk Mlynář rozvedl ve své práci také svůj pohled na právo, na roli společenských zájmových organizací i další otázky, z nichž některé již byly zmíněny výše. Mlynářova kniha nesla ještě jeden výrazný rys, totiž jeho poměrně široký přehled o pracích západní sociologie. Její závěry sice nepřijímal zcela a podroboval je kritice z marxistického hlediska, ovšem již nevystupoval nepřátelsky. Její koncepty pro něj představovaly přinejmenším podněty, ačkoli pokud shledával v socialistické společnosti podobné tendence, připisoval jim odlišnou kvalitu. Mlynář tak věnoval velký prostor teorii elit Italů Gaetana Mosca a Vilfreda Pareta i jejím modifikacím z pera amerických sociologů Charlese Millse, Harolda Laswella a Abrahama Kaplana. V souvislosti s otázkou řízení ve společnosti odkazoval na teorii manažerské revoluce a manažerské třídy, mezi jejíž představitele patřili například americký politolog James Burnham, teoretik managementu a ekonom Peter Ferdinand Drucker nebo německý psycholog a sociolog Erich Fromm. Reflektoval i problematiku industriální společnosti v soudobém kapitalismu a teorie o koncentraci kapitálu právníka Adolfa Berleho a ekonomů Gardinera Meanse. Z českých autorů potom ovlivnily Mlynáře práce Františka Šamalíka a Oty Šika.

Mlynář již dříve naznačil, že existovaly dva směry, kterými bylo možné se ubírat na cestě ke komunismu. První označil jako směr „stalinský“ nebo „dogmatický“, který předpokládal pokračování diktatury proletariátu až do dosažení komunismu. Stalinova představa rozvoje výrobních sil byla redukována na kvantitativní hledisko, byl zanedbáván problém vědecko-technické revoluce stejně jako kvalitativních stránek rozvoje výrobních sil a subjektivisticky voleny ukazatele, jejichž splnění nebylo schopno vytvořit základnu pro komunismus.³¹³ Od tohoto směřování se zásadně odvrátil zmiňovaný třetí program KSSS. Socialismus již nebylo možné nadále rozvíjet jen dalším prosazováním socialistických

považoval za pokus o nápravu toho, co dnes ve své dřívější práci hodnotím jako jednostrannost a omyl.“ Z. MLYNÁŘ, *Stát a člověk*, s. 55.

³¹¹ Například viz Vladimír MIKULE, *Vzpomínka na Zdeňka Mlynáře*, *Právní praxe* 45, č. 7–8, 1997, s. 511–512.

³¹² Z. MLYNÁŘ, *Stát a člověk*, s. 18.

³¹³ TÝŽ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státnosti*, s. 5–6.

společenských vztahů, protože už všechno obyvatelstvo bylo v těchto vztazích postaveno. Klíčovým tématem se tak stalo vytvoření materiálně-technické základny umožňující přechod ke komunismu a program sovětských komunistů pro to stanovil konkrétní cíle na období dalších dvaceti let. „Vychází z představy, že poté, co je vybudován socialismus a rozšířil se na celou společnost, mohou komunistické společenské vztahy vyrůst jedině a výlučně na základě vytvoření nové, již komunistické materiálně-technické základny.“³¹⁴

V souvislosti s prosazováním ekonomických faktorů do řízení hospodářství promýšlel Mlynář také další témata, jakými byla například aktivizace obyvatelstva, disciplína nebo úprava majetkoprávní odpovědnosti na řízení a směřování podniků. Podněty hledal i v západní sociologii, která po odstranění nevhodné ideologie mohla být přínosná i pro socialismus. Mlynář odkazoval například na teorii „human relations“, která pracovala s přesvědčením každého zaměstnance, že jeho osobní zájmy jsou spjaty s osudem podniku. Jejich osobní, hmotná zainteresovanost vytvořená vhodným souborem opatření a benefitů, upevňovala vztah pracovníků ke konkrétnímu podniku, ale mohla mít také pozitivní vliv na rozvoj socialistické demokracie stejně jako disciplíny. Doposud preferovaný systém administrativně-direktivní byl totiž sám jedním z významných činitelů citelného oslabování společenské disciplíny práce a trestní, ale i jiné mocenské sankce nemohly být jedinými prostředky nápravy. Na příkladě pracovní morálky a motivace k vlastnímu zapojení do řízení Mlynář znovu otevřel otázky hledání objektivního zájmu většiny. Předložil nutnost hlubšího pochopení jevů na základě jejich analýzy sociologické, ekonomické i politické, jako předpoklad nalezení a určení celospolečenského zájmu. Zároveň tvrdil, že je třeba v určité chvíli přestat analyzovat a začít jednat a společenská praxe pak musí být prověřována a podrobena kritice.³¹⁵

Jak již bylo zmíněno výše, socialistická demokracie předpokládala zapojení co největšího počtu lidí do procesu řízení. Reálná praxe se naopak potýkala s problémem společenské pasivity a konzumentského přístupu ke společenskému dění. Částečně to bylo dáno zkušeností ze stalinského období, ale existovaly i další důvody. Jednou z překážek při uskutečňování ideálu socialistické demokracie byla například také nutnost společenské dělby práce. Stále větší podíl specializované práce a požadavek odborného řízení vedly k tomu, že rozhodnutí, které mohlo reálně ovlivnit velké množství lidí, činila jenom malá část společnosti, která tyto odborné znalosti měla.³¹⁶ Zdeněk Mlynář, pro něhož byla politika životní vášní, se snažil na rovině publicistické, literární a popularizační proti vzrůstající apatii

³¹⁴ *Tamtéž*, s. 7.

³¹⁵ Zdeněk MLYNÁŘ, *Demokracie a disciplína*, Nová mysl 7, 1964, s. 777–785.

³¹⁶ TÝŽ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státosti*, s. 17.

ve společnosti bojovat. „Politická aktivita je tedy v dnešní socialistické společnosti především určitou stránkou normální činnosti každého člověka, a to především v oboru jeho vlastní práce.“³¹⁷ Měníci se přístup inteligence i politických špiček k politice jako prostoru, kde má být hledán společenský zájem pomocí střetávání zájmů dílčích, který by měl být otevřen kritice a reflexi, připravoval cestu k Pražskému jaru. Autoři těchto prací, a mezi nimi i Zdeněk Mlynář, však uvažovali o tomto posunu vždy v rámci jedné, komunistické strany, která bude směřovat „ke komunistické a ne nějaké jiné budoucnosti“.³¹⁸

V roce 1965 Mlynář ve svém článku *Minulost a budoucnost naší státnosti* rekapituloval vývoj první poloviny šedesátých let.³¹⁹ Článek byl vlastně shrnutím jeho vlastní názorové přeměny od přelomového roku 1961, kdy byla opuštěna konzervativní a dogmatická cesta Stalinova a pozornost se obrátila k zabezpečení všestranných a ekonomických podmínek pro budoucí přechod ke komunismu. Mlynář ještě jednou rozebral vývoj socialismu v Československu v období po roce 1945. Ještě jednou poukázal na chyby období stalinismu, které ovlivnili i právní vědu i jeho, jako jejího představitele. Reformy řízení i rostoucí zájem o politologická, ekonomická i sociologická témata a zkoumání společnosti otevřely Mlynářovy dveře k novému úkolu, reformě politického systému.

³¹⁷ TÝŽ, *Proč a jak se starat o politiku*, in: Jiří Cvekl a kol., *Hledání jistot. Úvahy o věčné otázce*, Praha 1966, s. 96.

³¹⁸ *Tamtéž*, s. 101.

³¹⁹ Z. MLYNÁŘ, *Minulost a budoucnost naší státnosti*, s. 397–412.

6. Zdeněk Mlynář mezi vědou a politikou

V období po roce 1966 Mlynář omezil své politické aktivity a více se soustředil na vědeckou práci. Ve svých pamětech vysvětlil tento krok vlastním nesouhlasem s některými represivními postupy, jež používal režim Antonína Novotného v závěrečné fázi své existence.³²⁰ Zároveň Mlynář upevňoval svoji pozici na Akademii věd. Na začátku roku 1966 bylo projednáno zařazení jeho zařazení do vyššího kvalifikačního stupně jako vedoucího vědeckého pracovníka. Mlynář v té době vedl kolektiv čítající patnáct pracovníků, z toho osm kandidátů věd. Kromě čtyř publikovaných a dvou nepublikovaných monografií, řady vědeckých studií uváděl návrh autorství asi 80 publicistických a popularizačních článků a řadu prací, které mu vyšly v zahraničí, zejména NDR a Francii. Spolu s Viktorem Knappem publikoval Mlynář ve Francii knihu *La Tchécoslovaquie* a v té době se připravoval i francouzský překlad jeho práce *Stát a člověk*. Ačkoli bylo již na prosinec 1965 naplánováno dokončení rukopisu s názvem *Politika, stát a socialismus*, na jehož základě hodlal Mlynář žádat o hodnost doktora právnických věd, práci na tomto díle zřejmě nedokončil.³²¹ I přes to byl s účinností od 1. června 1966 schválen Mlynářův přesun do vyšší skupiny.³²²

V roce 1966 působil Mlynář jako vedoucí sektoru teorie a dějin státu a práva, který byl v květnu téhož roku usnesením kolegia pro vědu o státu a právu rozdělen na oddělení teorie státu a práva a oddělení dějin státu a práva. Od 1. srpna 1966 vystřídal Mlynáře v čele oddělení Ivan Bystřina.³²³ Výsledkem Mlynářovy rezignace na jeho funkce v aparátu strany i upuštění od publicistické činnosti byl vznik mezioborového výzkumného teamu pro otázky politického systému. Mlynářovi se navíc podařilo na jaře 1968 své postavení na poli vědy posílit ještě tím, že v rámci Ústavu státu a práva bylo zřízeno oddělení pro politickou vědu, v jehož čele sám stál.³²⁴ Přestože se Mlynářova práce soustředila především na otázky politického systému, ještě v roce 1968 napsal třetí díl vysokoškolské učebnice *Základní*

³²⁰ Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremli*, s. 76.

³²¹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110. Ještě v roce 1968 je uvedena u Mlynářova jména předpokládaná změna zařazení po plánované obhajobě doktorské práce, ovšem vzhledem k událostem Pražského jara k tomu již nedošlo. Tamtéž, Inv. č. 692. Také u svého článku z roku 1966 uvádí, že jde o výňatek z chystané monografie, viz Zdeněk MLYNÁŘ, *K problematice relativní samostatnosti socialistické politiky. Příspěvek k teorii politiky*, Právník 105, č. 8, 1966, s. 657.

³²² S přesunem bylo spojeno vyšší finanční ohodnocení – 3200 Kčs. Tamtéž, Inv. č.: 103.

³²³ Tamtéž, Inv. č.: 69.

³²⁴ MÚA AV ČR, Fond: Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č. 123.

otázky soudobé teorie státu a soudobé typy státu, kde se věnoval dosud nejvyššímu vývojovému stupni, státu socialistickému.³²⁵

6.1 Optimální model politického systému

V šedesátých letech se výrazně proměnilo postavení společenských věd, což se odrazilo mimo jiné i v zapojení vědeckých pracovníků do politické práce. Výstižně shrnuje tuto přeměnu například Karel Kaplan: „[společenské vědy] pomalu překonávaly dosud jim vymezenou roli: být ornamentem režimu a jeho nekritickým oslavovatelem. Měnily se v kritické analyzátoři minulosti i současnosti a v iniciátory i stoupence společenských reforem“.³²⁶ Změny se projevovaly v metodologii práce, která již nebyla určována „ideologickými šablonami“, „ustálenými a kanonizovanými poučkami“, ale byla vedena snahou po reálné analýze skutečnosti. Obroda společenských věd se projevovala snahami o překonání dogmatismu, rozšíření svobody bádání a nezávislosti na komunistické straně, na politice i ideologii. Vědečtí pracovníci vstupovali do veřejného života jako plnohodnotný činitel a to buď skrze publicistickou práci, nebo se přímo zapojovali do nejrůznějších odborných komisí i státních institucí. Osamostatnění na stranickém ideologickém vedení bylo motivováno touhou po vědeckém, reálném poznání skutečnosti a silící odpovědnost vědce a pravdě vedla vědce k propagaci svých výzkumů i v případě, že neodpovídali zcela stranické ideologii. Komunistická strana se snažila korigovat tento proces tvorbou plánů výzkumu, ovšem ty byly většinou velmi volné a vědečtí pracovníci si nadále určovali svá témata sami. To bylo navíc podpořeno skutečností, že se v této době prosadili do vedení vědeckých institucí příznivci nového směru, kteří tuto samostatnost na svých pracovištích podporovali.³²⁷

Nutnost přehodnotit vztah strany ke společenským vědám se výrazně projevila už v letech 1963–1964. Počátek lze sledovat především s pokusy o ekonomickou reformu, jejíž nezbytnost vyvstala v souvislosti se zhroucením třetí pětiletky v roce 1963.³²⁸ Už v roce 1962 vyšlo z ÚV KSČ usnesení o zvýšení úlohy vědy a techniky na řízení hospodářství. Následně byla teoretická skupina v čele s Otou Šikem fungující na Ekonomickém ústavu ČSAV

³²⁵ Milan ČERMÁK - Zdeněk MLYNÁŘ - Eduard KUČERA, *Základní otázky teorie státu a soudobé typy státu. Část 3*. Praha 1968.

³²⁶ Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968, Společnost a moc*, Praha 2008, s. 549.

³²⁷ *Tamtéž*, s. 550–551; Vladimír V. KUSÍN, *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*, London 1972, s. 113.

³²⁸ K. KAPLAN, *Kořeny Československé reformy 1968*, s. 245.

pověřena přípravou ekonomické reformy.³²⁹ V polovině šedesátých let zažila svou renesanci také sociologie, která dlouho nebyla oficiálně uznávána jako samostatný vědní obor.³³⁰ Na Filozofickém ústavu ČSAV byl vytvořen tým pod vedením Radovana Richty který se měl věnovat vlivům technické revoluce na společnost; na Ústavu marxismu-leninismu Karlovy univerzity se pak zformoval další tým pod vedením Pavla Machonina, který se zaměřil na sociální strukturu socialistické společnosti.³³¹ Richtův tým formuloval teoretický rámec ve své zprávě pro XIII. sjezd KSČ v roce 1966, kniha vyšla pod názvem *Civilizace na rozcestí*.³³² Zprávu na sjezdu předložil i Machoninův tým, jehož závěrečné výsledky byly prezentovány v roce 1967 na konferenci v Praze. Výsledky se autorům ještě podařilo vydat v roce 1969 v publikaci *Československá společnost: Sociologická analýza sociální stratifikace*.³³³ Práce dokazuje existenci sociální stratifikace v socialistické společnosti i bez existence třídních rozporů.³³⁴

Současně stále silněji zaznívaly hlasy požadující soustavný a organizovaný politologický výzkum. Nezbytnost ustavení specializované disciplíny pro studium politických fenoménů byla poprvé představena pracovníky Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii Alexandrem Ortem, Miloslavem Hadem a Karlem Krátkým v roce 1965 v časopise *Nová mysl*, na jehož stránkách se následně rozběhla debata mezi sociology, filozofy i právníky, kteří měli pocit, že jejich odvětví nejsou pro politologické bádání dostatečně vybaveny.³³⁵ Do diskuze se zapojila celá řada badatelů, z nichž mnozí se později účastnili na reformách Pražského jara.³³⁶

Bez existence specializovaného pracoviště představoval i nadále centrum politologického výzkumu Ústav státu a práva ČSAV a v jeho středu stála právě osobnost Zdeňka Mlynáře. I pro jeho práce se stala klíčovou probíhající ekonomická reforma. Především fakt, že „nová soustava hospodářského řízení“ byla schválena a realizována jako oficiální stranická politika, přestože k ní stranické vedení přistupovalo opatrně, otevřel dveře

³²⁹ Už v roce 1962 vyšla Šikova kniha *Ekonomika, zájmy politika*, kterou následovala v roce 1964 publikace *K problematice socialistických zbožních vztahů*.

³³⁰ K organizaci sociologie v polovině 60. let především: M. VOŘÍŠEK, *The Reform Generation*, s. 237–246.

³³¹ *Tamtéž*, s. 208.

³³² Radovan RICHTA a kol., *Civilizace na rozcestí*, Praha 1966.

³³³ Pavel MACHONIN a kol., *Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace*, Bratislava 1969.

³³⁴ M. VOŘÍŠEK, *The reform generation*, s. 213–224.

³³⁵ V. V. KUSIN, *The Intellectual Origins of the Prague Spring*, s. 103.

³³⁶ Mezi diskutujícími figurovali například Petr Pithart, Lubomír Brokl, František Šamalík, Michal Lakatoš, Jaroslav Šabata, Lubomír Sochor, Jiřina Šiklová, Jaroslav Opat a další. *Tamtéž*, s. 104. K probíhající diskuzi se shrnujícím způsobem vyjádřili Miloš Kaláb, Stanislav Kučera, Alexandr Ort, Karel Ondříš a Miloš Formánek. *K perspektívám politické vědy*, *Nová mysl* 20, č. 6, 1966, s. 11–14.

reálným reformám.³³⁷ Vize transformace řízení státního hospodářství dala průchod úvahám o změně politického systému, případně jeho přizpůsobení novým podmínkám.

Mlynář sám se do diskuze o ustavení politické vědy zapojil svým článkem *K problematice relativní samostatnosti socialistické politiky*, který vyšel v časopise *Právník* v roce 1966.³³⁸ Základem podle něj bylo přiznat politice status její samostatnosti vůči ekonomice i dalším sociálním jevům. Tuto samostatnost vysvětloval jako schopnost politiky jednat po určitou dobu téměř výlučně v závislosti jen na některých, existenčně a mocensky rozhodujících zájmech a dočasně přehlížet jiné potřeby, které nemají tentýž význam.³³⁹ Tato charakteristika politiky byla běžně spojována se společností, v níž existoval třídní antagonismus, ale nebyla už jí dostatečně přiznána v socialistické realitě a to i přes to, že právě tato samostatnost umožňovala projevy subjektivismu ve společenském řízení. Mlynář se odkazoval především na Šikovy práce, na jeho rozlišení dlouhodobých a krátkodobých zájmů a upozorňoval na subjektivní a objektivní faktory tvorby těchto zájmů, jejichž rozdíly nebyly často reflektovány. Mlynář konkretizoval tento problém na aktuálně diskutovaných rozporech plynoucích jednak ze zájmu dělnické třídy na neomezeném kvalitativním rozvoji výrobních sil a zájmu dělníků na určitém způsobu odměňování za práci. Na dalších stránkách se pokusil postihnout vztah politiky a ekonomiky a přihlásil se k Šikově ekonomické analýze zbožních vztahů, kterou jeho slovy označil za jedinou možnou formu ekonomických vztahů mezi lidmi na daném stupni vývoje.³⁴⁰

Úkolem politiky bylo především prosazovat ony dlouhodobé zájmy společnosti, volit a uvádět do praxe opatření, která měla vést k dosažení takových „objektivních, podstatných a historických zájmů dělnické třídy.“ Role politické vědy se ovšem nesměla zastavit pouze na tomto závěru. Jejím úkolem bylo analyzovat politiku a způsoby, kterými provádí společenské zájmy. Ve vztahu k Marxovu dílu a jeho teorii se pak Mlynář odvolal na polského ekonoma Włodzimierze Bruse: „Pro vědeckost socialistické politiky je rozhodným kritériem vědecká marxistická analýza historické skutečnosti socialismu a nikoli důsledné setrvávání u vědeckých hypotéz tam, kde je historická skutečnost nepotvrzuje.“³⁴¹

Mlynář se zajímal i o debatu o sociální stratifikaci. Na nutnost empirického výzkumu a vědeckého poznání skutečnosti upozornil Mlynář ve sborníku prací o socialistické struktuře

³³⁷ Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, s. 83.

³³⁸ TÝŽ, *K problematice relativní samostatnosti socialistické politiky*, s. 657–672.

³³⁹ *Tamtéž*, s. 657.

³⁴⁰ *Tamtéž*, s. 667.

³⁴¹ *Tamtéž*, s. 664.

socialistické společnosti.³⁴² Spolu s Václavem Pavlíčkem vytvořil text, který měl poukázat na vztah politického systému a sociální struktury. Politickou organizaci představili jako činitele dalšího vývoje sociální struktury, jehož progresivní působení se odvíjelo od účelného využití vědeckého výzkumu. Právě proto byl nezbytný další rozvoj sociologie politiky jako odvětví bádání v oblasti sociální struktury.

Autoři dále rozvíjeli úvahy o preferovaném směřování výzkumu. Poukázali na fakt, že rozpory, které politické řízení řeší, jsou již projevem socialistické dělby práce a socialistické nerovnosti, přestože institucionálně organizační stránka soudobého systému socialistické demokracie v Československu byla formována v době jiných třídních a sociálních podmínek. Považovali proto za nutné nastavení systému pro řešení rozporů nové kvality, systému, který by bral v úvahu potřebu specializovaného řízení moderní společnosti i demokratizační tendence. Autoři opět uvedli jako příklad systém jugoslávský, který Mlynář zmiňoval již ve svých dřívějších pracích, a kterého se nevzdal ani ve svých formulacích optimálního politického systému.³⁴³

Už tady mluvili autoři o možnosti plurality demokratických stran jako teoreticky oprávněné, ovšem vzhledem k historickému vývoji a specifickým podmínkám Československa, nepovažovali tuto variantu za vhodnou. Klíčové postavení v promyšleném politickém systému tak získaly společenské organizace. Ty se měly stát jednak nástrojem reálného utváření celospolečenského zájmu a to uplatněním zvláštních přístupů a zájmů a potřeb různých skupin obyvatelstva, které se v nich organizují. V rámci nové sociální struktury neměly být nadále jakékoli stránky vnitřního rozporu kladeny mimo demokracii.³⁴⁴ Autoři se tak pokusili stručně nastínit vlastní představu o možných budoucích proměnách politického systému. Zásadním faktem pak pro ně byla nutnost dalšího vědeckého výzkumu politického řízení, ovšem s perspektivou nepolitického a nestátního, racionálně vytvářeného řízení komunistické společnosti.³⁴⁵

Na svůj rozbor relativní samostatnosti politiky navázal Mlynář úvahou o vnitřní rozpornosti mimo jiné i jím samotným dlouho a často užívaných pojmů celospolečenských zájmů a potřeb. Článek *Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti* byl již součástí širší práce zabývající se výzkumem optimálního modelu

³⁴² Zdeněk MLYNÁŘ – Václav PAVLÍČEK, *Politická organizace ve vztahu k vývoji sociální struktury socialistické společnosti*, In: Pavel Machonin a kol. (edd.), *Sociální struktura socialistické společnosti. Sociologické problémy soudobé československé společnosti*, Praha 1967, s. 642–659.

³⁴³ *Tamtéž*, s. 651.

³⁴⁴ *Tamtéž*, s. 656.

³⁴⁵ *Tamtéž*, s. 659.

politického systému v socialistické společnosti.³⁴⁶ Pojem všelidového nebo celospolečenského zájmu se objevil po krizi stalinské ideologie, aby nahradil vůli třídy, jeho vymezení však bylo problematické. Samotné označení by nabízelo vysvětlení, že jako je společnost souhrnem individuí měl by být celospolečenský zájem souhrn jejich zájmů. Mlynář ovšem poukazuje na to, že ačkoli společnost odstranila soukromokapitalistické vlastnické vztahy a třídní poměry, nebylo ještě dosaženo „negace kapitálu jako subjektu společenského pohybu“. Stupeň vývoje člověka ještě nepřekročil skutečnost dělby práce a tím spojených důsledků. Člověka i nadále určují vztahy, které stojí mimo jeho vůli, vztahy k jeho vlastním produktům. Společnost tak zůstává souhrnem těchto vztahů, nikoli jen prostým souhrnem individuí, a stejně tak společný zájem nemůže být pouhým společným zájmem všech lidí.³⁴⁷

Mlynář ve svém rozboru politického společenství vychází z raných Marxových prací. Mluví o něm jako o iluzorní lidské pospolitosti, kde v empirické skutečnosti výrobních a společenských forem je sám člověk jen abstrakcí. Abstraktnímu člověku pak odpovídá v politickém společenství občan, člověk nadaný abstraktními rysy lidské rovnosti. To byl ale znak jen iluzorní emancipace, skutečná emancipace může nastat až spolu s negací politického společenství vůbec. Proletariát nemůže z podstaty vykořisťovat práci jiné třídy, a proto mu jde o emancipaci všech lidí – komunismus. Politika však nemůže docílit této emancipace pouhou „reformou“ politiky samé, je třeba kvalitativní změny komunistické revoluce.

Takové pojetí problému politického společenství a státu ve vztahu k člověku poskytlo Mlynářovy teoretické východisko koncepce jeho optimálního modelu politického systému. V prvé řadě to byla sama rozporná funkce politického systému za socialismu, který zároveň umožňoval prosazení objektivních potřeb pohybu společenského kapitálu a zároveň připravoval podmínky pro svou vlastní negaci a pro opravdovou emancipaci člověka. Optimální systém tak musel odlišovat situace, kdy už se jednalo o člověka a kdy ještě stále o občana. Zároveň musel vzniknout systém, který by byl schopen zajistit svobodu poznání skutečnosti a reálnou možnost vlivu nového poznání na vlastní praktickou činnost politického systému.³⁴⁸

Mlynář se pokusil vyrovnat se s kritikou, že se jeho závěry opíraly převážně o „mladého“ Marxe. Šlo mu hlavně o odlišení empirie Marxovy skutečnosti a jeho kritické

³⁴⁶ Zdeněk MLYNÁŘ, *Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti*, Právník 106, č. 10, 1967, s. 928.

³⁴⁷ Mlynář odkazoval na výzkum člověka ve vědeckotechnické revoluci Radovana Richty. *Tamtéž*, s. 929–930.

³⁴⁸ Přijmout hypotézu, která řeší rozpor mezi Marxovou teorií a empirickou zkušeností. *Tamtéž*, s. 933.

teorie, „dialektické filosofické analýzy celých předchozích lidských dějin“.³⁴⁹ Proto také považoval za nutné přistupovat opatrně k Leninovým pracím. Také Lenin vycházel z určité empirické skutečnosti, na kterou aplikoval obecné poučky, ale jeho závěry se nedaly bez dalšího aplikovat na změněnou skutečnost, která se musí reflektovat opět samostatně. Na tom byl postaven Stalinův dogmatismus, který vytvořil formálně logicky skloubený souhrn pouček a tezí, absolutizoval účelově vybrané jednotlivé tendence empirické praxe první fáze revoluce, což způsobilo prohlubující se rozpor mezi těmito poučkami a praxí, která se neustále vyvíjela. Proto zabráňoval stalinismus empirickému výzkumu, protože ten mohl ohrozit jeho interpretaci marxismu.³⁵⁰

Další zkoumání socialistické společnosti tak mělo vycházet především z vlastního empirického výzkumu. „Pro optimální model politického systému v dnešní socialistické společnosti není zřejmě důvodu klást jako hlavní nepřekročitelnou mez jakoukoli institucionální formu společenství, jež byla induktivně zevšeobecněna z jiné fáze revolučního pohybu empirické skutečnosti (tj. např. Komuna nebo sověty z roku 1917). V takovém přístupu nemůže spočívat ‚záruka‘ skutečně marxistického přístupu k problému.“³⁵¹ Nové zkoumání přitom mělo hledat ve skutečnosti dnešního socialismu styčné body s kritickou teorií lidské emancipace.

Na tento svůj článek Mlynář přímo navázal statí *Poznámky o vztahu socialistické politiky a vědeckotechnické revoluce*, která vyšla na začátku roku 1968.³⁵² I v tomto případě představovaly východisko pro Mlynářovy úvahy koncepce zpracovávané Radovanem Richtou. V kvalitativních změnách přicházejících s vědeckotechnickou revolucí, hledali vědci řešení, které umožní člověku překročit meze své abstraktní existence a ve svobodném společenství se stát přímým subjektem společenského pohybu. Politický systém tak měl tento směr vědeckotechnické revoluce rozvíjet a podporovat.³⁵³

Mlynář se snažil postihnout funkce politiky, způsob jejího fungování a její účel. Dostal se tak opět k problému politické versus lidské emancipace. Politika se měla stát nástrojem kritické teorie a jako taková se podílet na jejím správném zprostředkování do světa empirické praxe. Nicméně vzhledem k tomu, že společnost byla ještě strukturou zprostředkovanou úhrnným pohybem kapitálu, byla nelidská a stejně tak i politika zůstávala nelidskou činností. V rámci politiky docházelo k prosazování zájmů, které ovšem často vycházely z podmínek

³⁴⁹ *Tamtéž*, s. 936.

³⁵⁰ *Tamtéž*, s. 939.

³⁵¹ *Tamtéž*.

³⁵² Zdeněk MLYNÁŘ, *Poznámky o vztahu socialistické politiky a vědeckotechnické revoluce*, Právník 107, č. 2, 1968, s. 81–90.

³⁵³ *Tamtéž*, s. 81.

před opravdovou lidskou emancipací a vedly tak ke konzervaci tohoto stavu. Politika by měla prosazovat dlouhodobé zájmy industriálního člověka, ač mu třeba v dané chvíli nejsou vlastní. Lidská emancipace dělnické třídy je negací její emancipace politické a politika tak musí čelit tlakům lidí žijících před touto emancipací.³⁵⁴

Tehdejší ekonomické reformy směřovaly k nasycení potřeb a zájmů člověka podmíněných jeho postavením v průmyslové civilizaci. Mlynář viděl v realizaci konzumního stádia socialismu, ke kterému reformy směřovaly, takový směr rozvoje společenského kapitálu, jímž se nutně přiblíží ke své vlastní negaci.³⁵⁵ V tomto stádiu vývoje však bylo nutné počítat s tím, že zájmy, které budou v rámci politického společenství uplatňovány, budou v souladu s tendencemi vědeckotechnické revoluce jenom potud, pokud to bude přímo podporovat rozvoj konzumního stádia průmyslové civilizace. V promyšleném optimálním modelu politického systému je tak třeba umožnit uplatnění i sociálně slabším zájmovým vlivům, stejně jako musí dojít v některých oblastech k oslabení zájmu sociálně nejsilnějšího.

Optimální model tak měl představovat platformu abstraktní politické svobody, občana, poskytující možnost vyjádření i zájmů nesouladných s oficiální politikou, jako protiklad dosavadní praxi socialismu vybudovaného na diktatuře, kde zájem silnějšího stál mimo strukturu formální rovnosti. Mlynář přiznal smysl diktatuře dělnické třídy v případě, kdy se jednalo o prosazení jednoho určitého zájmu proletariátu. Ačkoli však byl tento její dějinný úkol splněn a ona tak pozbyla smyslu, negativní následky diktatury a stalinské deformace přetrvávaly. Plánovaný systém měl nahradit stav, kdy byl přímý projev sociálních zájmů omezován tou měrou, jakou neodpovídaly momentálním potřebám společenského kapitálu, stav, který umožňoval použití politické moci pro prosazení osobních zájmů jednotlivců.

Nový systém měl jednak znamenat posun od diktatury k demokratismu, ale zároveň měl rozvíjet nejen politickou demokracii ve vztahu občan – politické společenství, ale zároveň „prolomit monopol politické emancipace“ a začít konstituovat postavení člověka sociálně určitého, ve sféře samosprávného rozhodování. „Optimální model politického systému socialistické společnosti tedy musí vyjádřit skutečnou rozpolcenost člověka (člověka abstraktního a člověka – ‚ekonomické odrůdy‘), nemystifikovat tyto dvě podoby člověka a nesměšovat je jeho postavením v politickém systému, nýbrž naopak je tímto postavením jasně vyjádřit, oddělit. Tím může nejúčinněji připravovat konečnou negaci tohoto rozpolcení,

³⁵⁴ *Tamtéž*, s. 82–83.

³⁵⁵ *Tamtéž*, s. 86.

napomáhat procesu vědeckotechnické revoluce, který je s to vytvářet možnost perspektivy empirické existence celého člověka.³⁵⁶

Mlynářovy teoretické úvahy dostaly zcela nový rozměr v událostech roku 1968. On sám vždy tíhnul k praktické politice a díky svému postavení v aparátu měl možnost podílet se aktivně na probíhajících změnách. Mlynář byl politikem pragmatickým a stejně tak přistupoval k návrhům reálných opatření. Již k probíhajícím změnám na základně Akčního programu komunistické strany, jehož byl spoluautorem, se Mlynář vyjádřil v polovině roku v časopise *Nová mysl*. Jeho článek měl spíše informativní úlohu, vysvětloval, o jaké změny se nový program pokouší a na jakých základech, proč přistoupil právě k těmto řešením a také jakým směrem by se další reformy měly ubírat.

Stejně jako to činili i další reformisté, poukázal Mlynář v úvodu svého článku na význam kulturních, historických a ekonomických faktorů, které se musely odrazit na nově utvářeném politickém systému; přesto však nemělo jít o zdokonalení systému z padesátých let, ale vytvoření nového, kvalitativně odlišného. I přes pokusy o reformy byl totiž stávající systém plně uzpůsoben k diktátorskému prosazení jediného zájmu. Ačkoli v době ustavení měl své opodstatnění a podporu většiny obyvatelstva, problém nastal tehdy, kdy potřebné zásahy do společenských struktur proběhly, ale diktátorský systém konstituovaný pro jejich prosazení stále trval. Byl tak otevřen prostor pro libovůli a deformace, ke kterým v Československu došlo, nemohly být ospravedlněny ani primárními důvody jeho vzniku.³⁵⁷

Za hlavní rysy politického systému označil Mlynář v první řadě existenci monopolního mocenského centra, které pouze formálně vytvářelo soustavu vrcholných orgánů strany, státu a některých společenských organizací, zatímco rozhodnutí byla přijímána často jen omezenou skupinou konkrétních osob nebo dokonce jednotlivci. Nejenže se tak v přijímání rozhodnutí neměla možnost dostatečně projevit různost zájmů a potřeb ve společnosti, ale nebyla dostatečně uplatňována ani vědecká analýza nebo odborný rozbor problémů. Z institucí na všech úrovních se tak stávaly pouhé nástroje výkonu centrálních direktiv bez možnosti prosazení vlastních požadavků. Systém, který nebyl schopen reagovat na aktuální potřeby společnosti, tak začal brzy stagnovat.

„Bez změny postavení člověka v politickém systému nelze změnit tento stav stejně, jako bez změny postavení lidí v ekonomických vztazích nelze vytvořit efektivně fungující a vnitřně dynamickou socialistickou ekonomiku.“³⁵⁸ Klíčovým se pak stejně jako v předchozích Mlynářových úvahách stala možnost obyvatel podílet se na politickém řízení, na tvorbě

³⁵⁶ *Tamtéž*, s. 88–89.

³⁵⁷ Zdeněk MLYNÁŘ, *K demokratické politické organizaci společnosti*, *Nová mysl* 5, 1968, s. 607–610.

³⁵⁸ *Tamtéž*, s. 614.

společného zájmu a společné potřeby. Když reformní autoři uvažovali o podobě socialismu, vystupoval u nich jako společenský řád, který je silně ovlivněn předchozím vývojem a nutně se tak odlišují různé jeho podoby. Evropský socialismus tak mohl na rozdíl od východních mutací zachovat z evropského kapitalistického vývoje potřebnou samostatnost lidského individua. Z toho pak vycházel požadavek umožnit každému projevit své zájmy, potřeby i názory, byť by odporovaly linii státu.

Tyto často složité, ač erudovaně vystavěné argumenty vedly k pokusu o vytvoření pluralitního socialistického systému, který do té doby neměl obdoby. Mlynář se ve svých odborných i publicistických pracích bránil pluralitě politických stran v Československu, ačkoli již dříve připustil teoretickou možnost takového systému.³⁵⁹ Nebylo by podle něj možné takovou sílu včlenit do již existujícího systému. Navíc kritika parlamentní demokracie nevycházela pouze z marxistického tábora, ale ze strany samotné západní politické vědy. Československá reforma měla proto hledat vlastní řešení, které by nejlépe odpovídalo jejím podmínkám. Mlynář v tomto vycházel přísně z existujících podmínek. Chtěl zachovat socialismus, neměl v úmyslu negovat předchozí dvacetiletý vývoj v Československu a jeho úvahy se ubíraly směrem postupných změn.

Řešení požadavku na platformu pro střetávání zájmů viděl v reformě Národní fronty, která měla představovat centrum tvorby celkové politické linie. Její postavení pak přirovnal ke koalici v rámci pluralitní demokracie. V takovém systému pak bylo nutné přiznat přímou účast na tvorbě státní politiky také jiným politickým subjektům než politickým stranám. Zájmové společenské organizace, tvořené podle kritérií společenské dělby práce i dalších, které nebudou mít negativní rysy politických stran a budou schopny účelněji než ony zajišťovat prosazování zájmů a potřeb obyvatel. K reflexi požadavku odbornosti řízení se pak Mlynář držel myšlenky na zřízení vícekomorového zastupitelského sboru po vzoru Jugoslávie.

Akční program a na něj navazující reformy se pak měly vyrovnat i s dalšími neduhy existujícího systému. Měla být přijata opatření proti koncentraci moci v kterémkoli článku státního mechanismu, zajištěna samostatnost státních i společenských orgánů, postavení občana mělo být vymezeno právními zárukami základních politických práv a svobod, důraz kladl také na zaručení demokratické kontroly a výběru i směny kádrů v politickém mechanismu. Zvláštní pozornost byla věnována samosprávě, ať již místní nebo pracovních

³⁵⁹ „Představa o modelu například dvou politických stran na bázi socialismu, není nejenom vyloučena, ale má svoje logické přednosti. Jako na mechanismu vládnutí není na této koncepci zřejmě nic v principu protisocialistického stejně, jako není nic protisocialistického na mechanismu tzv. dělby moci, pokud jde o vztahy zákonodárných, výkonných a soudních orgánů, o jejich vzájemné nezávislosti a vzájemnou kontrolu atd.“ *Tamtéž*, s. 616.

kolektivů. Vyžadoval změnu pohledu na národní výbory, které již neměly být koncipovány jako nejnižší článek státu, ale jak instituce vyjadřující relativní samostatnost těchto společenství v celkovém politickém společenství za socialismu. Základním úkolem bylo vymezit sféry skutečné autonomie a samosprávy komunit a vztahů, v nichž se má skrze ně vykonávat státní správa.³⁶⁰

Reformy se měly dotýkat i dalších oblastí, za neodkladnou byla považována federalizace Československa nebo změna administrativně územního členění země. Důležitá byla ovšem volba prostředků, jakými se politika k cílům vytyčeným Akčním programem chtěla dostat. Mlynář si byl vědom toho, že reformy je nutné provádět postupně a vyjádřil obavu ze silících tlaků ve společnosti, které by mohly jejich zavádění ohrozit. Hlavním úkolem politiky tak bylo usměrňovat probíhající proces. Měla vytvořit základ pro trvalejší stabilizaci nového politického systému, který se pak bude „rozvíjet zcela plynule, demokraticky a ve svém vlastním řádu, bez otřesů, krizí a politicky nebezpečných konfliktů“.³⁶¹

Zdeněk Mlynář vkládal do probíhajícího demokratizačního značné naděje, ačkoli si byl jistě vědom i nebezpečí, které s sebou změny přinášely. „Stane-li se nyní postupně programovaný vývoj socialistické demokracie u nás skutečností, končí tím definitivně éra tzv. právního nihilismu v naší politice i každodenním životě. Výstavba právního řádu se naopak nutně stane jednou z podstatných podmínek úspěchu celého demokratizačního úsilí, neboť systém politické demokracie je neodmyslitelný bez vyspělého, vysoce kultivovaného systému právních vztahů. Skončí tím éra polovičatosti, opatrnickví a nesprávných kompromisů v právní praxi i teorii, která přece jen stále trvala i v těch relativně nejlepších obdobích předchozího vývoje.“³⁶²

Mělo dojít k překonání doby, kdy bylo právo bráno pouze jako účelový prostředek politiky, kdy schopnost prosadit mnohá stanoviska i názory podléhala logice systému, kdy stranické komise přebíraly funkce jiných orgánů a nahrazovaly i samotnou veřejnou diskuzi mezi právníky. V dubnu roku 1968 Mlynář vyzdvihnul práci teorie poslední doby, té teorie, na které stavěl Akční program, ovšem zároveň ji vyzval k další práci a s ní i všechny ostatní právní profese. Mlynář volal po otevření všech tabu, která v právní vědě zůstávala. Volal po ozdravení kádrů, kdy bylo nutné přijmout odpovědnost za chyby minulosti a nastoupit novou cestu vedoucí k opětovnému zvýšení úlohy práva i vlastní společenské prestiže právnických

³⁶⁰ *Tamtéž*, s. 621.

³⁶¹ *Tamtéž*, s. 627.

³⁶² Zdeněk MLYNÁŘ, *Právo, právní věda a náš politický vývoj*, Právník 107, č. 5, 1968, s. 377.

profesí, čehož nebylo možné dosáhnout pouze změnou legislativy, ale záleželo především na kvalitě právníků samotných.³⁶³

K souboru článků, kterými Mlynář prezentoval svoji představu politického systému, patřila také studie *Ke koncepci optimálního modelu politického systému v ČSSR*. Ta však již svého vydání nedošla. O její existenci se tak dozvídáme pouze zprostředkovaně, poukazoval na ni například Viktor Knapp v hodnocení publicistické činnosti Zdeňka Mlynáře z počátku sedmdesátých let.³⁶⁴ Mlynářovy názory nepředstavovaly nějaký izolovaný ideový proud. Právě naopak, i on sám odkazoval na množství konceptů a teorií ať již ze sociologie nebo ekonomie, které spolu s jeho politologickými tezemi zapadaly do určitého myšlenkového rámce doby, kdy vznikaly pokusy o vypracování praktických možností demokratického socialismu. Mlynář sám projevil značnou aktivitu, aby jeho názory nezůstaly osamoceny. Snažil se podnítit vědeckou debatu, umožnit konfrontaci roztržitých výzkumů a setkávání vědeckých pracovníků s různými představami. Vlastní zkušenosti, kontakty i idea mezioborového výzkumu vedly k vytvoření samostatného výzkumného týmu, který se měl soustředit právě na problematiku politického systému v Československu.

6.2 Interdisciplinární tým

Interdisciplinární tým „Rozvoj politického systému v socialistické společnosti“ vznikl na základě rozhodnutí prezidia ČSAV z června 1966. Podle pozdějších zpráv bylo jeho vytvoření presidiu přímo uloženo předsednictvem ÚV KSČ při projednávání plánu vědeckého výzkumu v oblasti společenských věd na léta 1966–1970.³⁶⁵ Význam Mlynářova týmu i dalších výzkumných skupin, které se v polovině šedesátých let formovaly, byl především ve vytvoření určité „užitečné institucionalizované platformy pro překonání umělé parcelace a izolovanosti společenských věd“.³⁶⁶ Byl tak utvořen prostor pro vědecké pracovníky různých oborů, kteří mohli navzájem spolupracovat a formovat své názory na „základní problémy vývoje socialistické společnosti v ČSSR“.³⁶⁷ Také pouze v pozdějších hodnoceních a nikoli

³⁶³ *Tamtéž*, s. 378.

³⁶⁴ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

³⁶⁵ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 122.

³⁶⁶ P. PITHART, *Osmadesátý*, s. 47.

³⁶⁷ Lubomír BROKL, *Prof. Dr. Zdeněk Mlynář, CSc. (1930–1997): Mlynářův tým a jeho místo v české politické vědě*, *Politologická revue* 3, 1997, č. 2, s. 168.

na základě konkrétních pramenů je uváděno, že byl tým zřízen kolegiem dne 23. 11. 1966 a zároveň měla být ustavena desetičlenná rada týmu v čele se Zdeňkem Mlynářem.³⁶⁸

Za původce myšlenky na vytvoření podobně zaměřeného výzkumného týmu byl označen právě Mlynář, který si jej podle zprávy z roku 1972 „díky svým stykům s rozhodujícími stranickými orgány, vlastně také sám objednal“.³⁶⁹ Ačkoli je nutné přijímat příkré hodnocení týmu pocházející z doby normalizace s rezervou, na Mlynářovy rozsáhlé kontakty i jeho specifické postavení upozorňovali i bývalí členové týmu Lubomír Brokl nebo Petr Pithart.³⁷⁰ Specifické bylo nakonec i postavení týmu samotného. Náplň jeho činnosti měla již od začátku sloužit „interním stranickým účelům“, jeho výstupy neměly být zveřejňovány, pouze po předchozím projednání, a jeho konkrétní zaměření „bylo vedoucím týmu konzultováno s funkcionáři ÚV KSČ“.³⁷¹ Důležitá byla také nezávislost týmu na Ústavu státu a práva, se kterým byl spjat jen velmi volně svým rozpočtem.³⁷² Pracovníci ústavu přitom ani netvořili zásadní podíl členů týmu.³⁷³

Výzkumný úkol byl původně zamýšlen jako dlouhodobý, jehož výsledkem měla být knižní studie o optimálním vývoji politického systému v ČSSR pro nejbližší období. Druhou etapou pak měl být mezioborový základní výzkum celé řady otázek týkajících se politiky a politického systému v socialistickém společenství, ekonomickému rozvoji, problematice vědeckotechnické revoluce nebo perspektiv společenské samosprávy.³⁷⁴ Do konce roku 1968 mělo dojít k vypracování hypotézy nejvhodnějšího koncepčního modelu pro systémové úpravy v nejbližších letech. Výsledky měly tedy tvořit podkladové materiály pro stranické a

³⁶⁸ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 122. Podle hodnocení činnosti Ústavu státu a práva ČSAV za rok 1968–1969 došlo ke zřízení týmu až usnesením prezidia z 22. prosince 1966. Tamtéž, Inv. č.: 123.

³⁶⁹ Tamtéž, Inv. č.: 123.

³⁷⁰ Bohumil PEČINKA, *Dějiny se nedějí, ale dělají. Rozhovor s profesorem Lubomírem Broklem*, Revue politika 20. 5. 2008 [<http://www.revuepolitika.cz/clanky/308/dejiny-se-nedeji-ale-delaji>]. Rozhovor s Petrem Pithartem ze dne 20. 12. 2013.

³⁷¹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123. Důležitost stranické podpory reflektuje Mlynář i ve svých pamětech, kde zdůrazňuje především roli tajemníků ÚV KSČ Jiřího Hendrycha a Vladimíra Kouckého. Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, s. 93–95.

³⁷² Tento stav byl výsledkem složitého jednání, protože podle původní koncepce, akceptovaná i úřadem presidia ČSAV, měl být tým rozpočtově autonomní. I tak ovšem představoval samostatnou část rozpočtu ústavu. Tamtéž. Poměrně samostatný byl vedoucí týmu i co se týkalo výběru spolupracovníků. Jménem ústavu byl pověřen uzavíráním termínovaných pracovních smluv i smluv, jejichž předmětem bylo vykonání vědecké práce. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 90.

³⁷³ „Ze třináctičlenné rady byl mimo vedoucího pouze jeden člověk pracovníkem Ústavu státu a práva a do činnosti byl zapojen pouze nepatrný zlomek pracovníků ústavu. Z 58 zjištěných materiálů projednaných týmem byly čtyři vypracované přímo Mlynářem a pouze dalších sedm zpracováno pěti pracovníky ústavu. Samostatnost týmu navíc posiloval zájem vedoucích funkcionářů strany o jeho výzkum a zainteresovanost tehdejšího předsedy ČSAV. Toto privilegované postavení týmu zajistilo jeho šéfovi a pak i jeho zástupci, Ivanu Bystřinovi, fakticky velmi silné postavení na ústavu, díky kterému mohli rozhodujícím způsobem ovlivňovat jeho vývoj a zaměření, ale například i kádrovou politiku.“ Tamtéž, Inv. č.: 123.

³⁷⁴ Tamtéž.

státní orgány, především pro přípravu jednání XIV. Sjezdu KSČ, který se měl konat roku 1970.³⁷⁵ Jen pro rok 1967 bylo plánováno na 25 podkladových studií.³⁷⁶

Tým začal pracovat na počátku jara 1967 a jeho aktivity se soustředily na periodická odborná setkání, kde se kriticky diskutovaly předložené přípravné materiály k jednotlivým otázkám, jimiž se měl tým v perspektivě několika příštích let věnovat. Tematické vymezení činnosti týmu rozdělil Mlynář v pozdější analýze do tří základních okruhů. První zahrnoval problematiku charakteru politického řízení, kam spadaly otázky o povaze politiky v socialistické společnosti, postavení tříd v socialistickém systému, charakteristiky politického systému, konzervativní a retardační tendence institucionálních systémů (dysfunkce systému moci, byrokratismus apod.) či možnosti demokratizace. Druhý okruh témat se týkal formulace optimálního modelu perspektivního vývoje politické organizace společnosti ČSSR, kam Mlynář zařadil například otázky dělby moci, fungování státní správy, generační cirkulaci v řídicích aparátech a zvláště postavení komunistické strany jako vedoucí společenské síly. Poslední okruh se týkal komparativně-historických otázek (např. vývoj politických systémů východního bloku, politicko-institucionální struktura první a třetí republiky apod.).³⁷⁷

První etapa, jak ji Mlynář charakterizoval, byla realizována prostřednictvím pravidelných setkání, kde se na základě předem vypracovaných podkladových materiálů diskutovala vybraná dílčí témata. Mlynář uvádí, že od března 1967 do března 1968 se uskutečnilo celkem devět takových setkání,³⁷⁸ ovšem na základě archivních dokumentů lze doložit pouze šest z nich. Nelze s určitostí říci ani kolik takových materiálů pro potřeby týmu nakonec vzniklo. Zdeněk Mlynář uvádí ve své analýze 46 položek, ačkoli ještě na konci roku 1968 zmínil ve zprávě o činnosti týmu, že bylo vytvořeno dokonce na šedesát studií.³⁷⁹ Seznam materiálů mezioborového týmu zaslanych v březnu 1970 Viktorem Knappem na ÚV KSČ k rukám Jaromíra Obziny obsahuje ještě vyšší počet položek.³⁸⁰

První setkání týmu se konalo v Tupadlech ve dnech 22. – 24. března 1967 (téma: Obecné otázky charakteru politického systému v socialistické společnosti, hypotézy optimálního politického systému v ČSSR); druhé proběhlo v pražské vile Lanna ve dnech 4. a 5. května 1967 (téma: Problémy exaktních přístupů k problematice společenského systému);

³⁷⁵ Zdeněk MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968. Analýza teorie a jeho praxe*, Köln, 1975, s. 93.

³⁷⁶ *Aktuální práce kolektivu našich vědců o politickém systému v Československu*, Rudé právo 47, č. 184, 6. července 1967.

³⁷⁷ Z. MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968*, s. 93–95.

³⁷⁸ *Tamtéž*, s. 100.

³⁷⁹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

³⁸⁰ *Tamtéž*, Inv. č.: 90. Viz přílohy.

třetí setkání proběhlo v Božkově ve dnech 26. – 28. června 1967 (téma: Problematika státní správy a centrálních orgánů řízení, problémy vývoje západoevropských politických systémů). Čtvrté setkání, se konalo na Šumavě, podle Lubomíra Brokla na Čeňkově pile ve dnech 11. – 13. září 1967 (téma: Sociologická problematika výzkumu politického systému, problematika teoretického pojetí zájmů a institucionalizace společenských konfliktů). Toto setkání označil za klíčové Petr Pithart, podle něj měl totiž právě zde Mlynář poprvé připustit nezbytnost politického pluralismu pro pokračující demokratizační proces.³⁸¹ Poslední schůzka zmiňovaná v materiálech Ústavu státu a práva proběhla v Tupadlech od 30. října do 1. listopadu 1967 (téma: Problémy politického systému z hlediska teorie organizace a sociologie organizace a právo v systému demokracie, zejména právní záruky politických práv).³⁸²

Původně desetičlenná rada týmu byla na konci roku 1967 rozšířena na třináct členů.³⁸³ Rada týmu byla zřízena za účelem zajišťování jeho směřování, ale měla jen formální význam. Podle slov jednoho z jejích členů Jiřího Grospiče se schůzky rady týmu „odbývaly velmi krátce při soustředění týmu, měly organizační charakter“.³⁸⁴ Vliv Zdeňka Mlynáře na orientaci a fungování týmu byl klíčový a rada se pouze dozvíдалa témata dalších diskuzí. Tým neměl ani nějakým způsobem uzavřený okruh svých členů, na tematicky zaměřených setkáních se podle Mlynářových vlastních slov vystříдалo zhruba 140 vědeckých pracovníků nejrůznějšího zaměření. Ve svých pozdějších pracích mluvil Mlynář o tzv. „jádro týmu“. To tvořilo celkem asi 22 osob, byli to Mlynářovi nejbližší spolupracovníci, kteří se také účastnili většiny týmových setkání.³⁸⁵ Dochovaná prezenční listina z pěti diskusních setkání za rok 1967 nicméně ukazuje, že většina vědeckých pracovníků se zúčastnila pouze jednoho nebo dvou z týmových jednání.³⁸⁶ Výběr těchto účastníků byl pravděpodobně neformální, ovšem měli to být odborníci, „lidé, kteří k dané problematice měli kvalifikovaně co říct“.³⁸⁷

³⁸¹ Ačkoli Mlynář tento názor neprezentoval veřejně, ve svých pamětech to vysvětloval tím, že považoval za nutné postupně přetvářet existující systém totalitní diktatury k politické pluralitě tak, aby se stihly vytvořit fungující mechanismy demokratického systému. Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, s. 101.

³⁸² MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 124.

³⁸³ Zdeněk Mlynář, Karel Bertelmann, Jiří Grospič (Ústavu státu a práva ČSAV), Zdeněk Jičínský (PF UK), Miroslav Jodl, Miloš Kaláb (Sociologický ústav ČSAV), Rudolf Kocanda (Státní plánovací komise), František Kratochvíl (Vysoká škola politická ÚV KSČ), Pavel Levit (člen-korespondent ČSAV, PF UK), Pavel Peška (PF UK), Miloš Svoboda (Filozofický ústav ČSAV), František Šamalík (PF UK), Felix Vašečka (Ústav státu a práva SAV).

³⁸⁴ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 124.

³⁸⁵ Mlynář do jádra započítával kromě sebe Lubomíra Brokla, Karla Bertelmana, Jiřího Boguszaka, Ivana Bystřinu, Jindřicha Fibicha, Jiřího Grospiče, Josefa Hodice, Zdeňka Jičínského, Miroslava Jodla, Rudolfa Kocandu, Vladimíra Klokočku, Karla Kaplana, Pavla Levita, Vladimíra Mikuleho, Pavla Pešku, Petra Pitharta, Aloise Sojku, Miloše Svobodu, Františka Šamalíka, Ivu Tomsovou, Felixe Vašečku, Bedřicha Weinera. Z. MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968*, s. 103–104.

³⁸⁶ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 124.

³⁸⁷ Z. MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968*, s. 100.

Podkladové materiály byly zasílány pozvaným pracovníkům nedlouho před plánovanými setkáními a ta potom byla vedena ve formě volných diskuzí.³⁸⁸ Ty probíhaly ve velmi otevřené atmosféře, kde žádná témata nebo otázky nebyly tabu.³⁸⁹ Mlynář byl v tomto směru velmi otevřený a v žádném případě se nebránil ani kritice. Jeho záměrem bylo podnítit volnou výměnu názorů. Bylo to pravděpodobně dáno i podporou stranických funkcionářů i tehdejšího předsedy Akademie věd Františka Šorma, které se týmu i jeho vedoucímu dostávalo. To ovšem vedlo i k slabším momentům, zdaleka ne všechny příspěvky měly odpovídající kvalitu a velká většina z nich nebyla podložena odpovídajícím empirickým výzkumem, což si uvědomoval i Mlynář sám. Ve svém hodnocení z konce roku 1968 však poukázal na skutečnost, že šlo pouze o předběžné diskuze, které nebyly podrobeny kritice a verifikaci vlastním výzkumem společenské reality a jejich hodnota byla především teoreticko-metodologická.³⁹⁰ Nevyrovnanost úrovně základního výzkumu jednotlivých tematických celků, pak mohla jen stěží vést ke kvalifikované syntetizující práci.

Práce týmu byla zpočátku hodnocena velmi pozitivně. Když se 22. listopadu 1967 konalo společné zasedání vědeckých kolegií věd o státu a právu v Bratislavě, byla dosavadní práce teamu v podstatě bez námitek schválena – jen bylo doporučeno, aby se do budoucna zapojilo více slovenských odborníků. Ozvaly se však také námitky, zda koncepce výzkumu není příliš široká a zda ji vůbec ve vymezeném časovém horizontu lze zvládnout.³⁹¹ První etapa výzkumného úkolu byla uzavřena v jarních měsících roku 1968. Výsledky práce týmu byly projednány na zasedání prezidia ČSAV 14. března na základě nedochované Mlynářovy zprávy. Prezidium tehdy nejenže podpořilo pokračování politologického výzkumu v rámci týmu, ale uložilo vedení nakladatelství ACADEMIA zajistit publikaci výsledků první etapy výzkumu co nejdříve po předložení rukopisu.³⁹²

Tato fáze se však již nikdy nerealizovala. Vínou na tom měly zejména události Pražského jara. „Místo výzkumné práce se pracovníci týmu stali autory podkladů pro různé dobové politické argumenty, mnozí zaujali jiné než vědecké funkce, v politických orgánech, ve státních orgánech, v redakcích časopisů atd.“³⁹³ „V průběhu prvního pololetí [1968] byla činnost týmu stále chaotičtější a improvizovanější, názorová diferenciacie stále rostla, což

³⁸⁸ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 124.

³⁸⁹ V. MIKULE, *Vzpomínka na Zdeňka Mlynáře*, s. 511–512.

³⁹⁰ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 123.

³⁹¹ *Zpráva z 8. zasadnutia vedeckého kolégia ČSAV pre vedy o štáte a práve*, Právnik 117, č. 1, 1968, s. 174; *Spoločné zasadnutie vedeckých kolégií vied o štáte a práve ČSAV a SAV*, Právny obzor 51, 1968, s. 284–285.

³⁹² MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 124.

³⁹³ Z. MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968*, s. 97.

spolu s nezájmem Mlynáře o vedení týmu, poté co dosáhl svých politických ambicí, vedly ve druhém čtvrtletí 1968 k jeho rozpadu,“ uvedl později Jiří Grospič.³⁹⁴

³⁹⁴ MÚA AV ČR, Fond: Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č. 124.

7. Poučení z krizového vývoje na Ústavu státu a práva ČSAV

Politický vývoj první poloviny roku 1968 ukončil srpnový příchod vojsk Varšavské smlouvy. V průběhu roku 1968 se Zdeněk Mlynář stále více věnoval svému politickému angažmá na úkor výzkumné práce na Akademii věd i ve vlastním interdisciplinárním týmu. Myšlenky a koncepce, které se v jejich rámci v předchozím období zformovaly, se ovšem snažil alespoň částečně realizovat. Nejvýrazněji se odrazily při práci na programu komunistické strany, který byl jako *Akční program* schválen Ústředním výborem strany 5. dubna 1968.³⁹⁵ V dubnu roku 1968 se ze zákulisní pozice tajemníka právní komise dostal Mlynář do sekretariátu ÚV KSČ. Přitom ještě v březnu roku 1968 mu byla nabídnuta funkce generálního prokurátora, a už v době projednávání návrhu akčního programu zazněly hlasy volající po jmenování Zdeňka Mlynáře tajemníkem Ústředního výboru. Nicméně on sám tehdy považoval za vhodnější pokračovat v práci na reformě politického systému na Akademii věd, ovšem v politicky výhodné pozici člena sekretariátu a předsedy právní komise.³⁹⁶

Podle svých vlastních slov však nakonec o pozici tajemníka sám požádal a byl zvolen 1. června roku 1968. V souvislosti s tímto novým působištěm bylo nutné vyřešit Mlynářovo postavení na Akademii věd. Její předseda, František Šorm, 3. července souhlasil s řešením pracovního poměru Mlynáře v Ústavu státu a práva, šlo zejména o zachování jeho postavení externího pracovníka a vedoucího oddělení politické vědy v Ústavu. Jeho místo však mělo být zachováno, a měl mu být umožněn návrat do Ústavu po uplynutí funkčního období.³⁹⁷ Zdeněk Mlynář sám popisuje politický vývoj období Pražského jara i okolnosti jeho konce ve své biografii, teoretická východiska a jejich odraz v praktické politice posléze shrnul v publikaci *Československý pokus o reformu 1968. Analýza jeho teorie a praxe*.³⁹⁸

Své působení na ÚV KSČ Mlynář ukončil k 30. listopadu 1968 a od 1. 12. 1968 nastoupil opět do Ústavu státu a práva, na původní funkci vedoucího oddělení pro politickou vědu a vedoucího mezioborového týmu.³⁹⁹ Hned na začátku prosince předložil Mlynář návrh na řešení situace v týmovém úkolu týkajícího se rozvoje politického systému, do jehož čela se

³⁹⁵ *Akční program KSČ* „byl připravován a napsán v ‚pracovních skupinách‘, složených většinou z pracovníků vědeckých ústavů a vysokých škol. Předsednictvo ÚV KSČ ustavilo sice ‚politickou komisi‘ pro přípravu tohoto programu, které předsedal D. Kolder a jejímiž členy byli členové předsednictva, tajemníci ÚV KSČ a jiní vysocí funkcionáři, ale vlastní práce na textu akčního programu se žádný z nich nezúčastnil.“ Mlynář sám zpracoval druhou část programu: „Za rozvoj socialistické demokracie, za nový systém politického řízení společnosti.“ Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, s. 112–113.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 138–140.

³⁹⁷ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

³⁹⁸ Z. MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968*.

³⁹⁹ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 110.

vrátil, zejména v reakci na politický vývoj po 21. srpnu 1968. Zpráva obsahovala hodnocení dosavadní činnosti týmu, která se prakticky zastavila v souvislosti s angažováním mnohých pracovníků v praktické politice Pražského jara. V souvislosti s posrpnovým vývojem Mlynář zavrhnul myšlenku na dokončení a publikaci připravované práce. Vzhledem k době, kdy vznikala, nebyla schopna reflektovat zkušenosti nabyté v polednovém období. Mlynář vyjádřil potřebu další analýzy nové situace a promyšlení zejména těch teorií, které byly, alespoň částečně, v politice prakticky použity.⁴⁰⁰

Návrh Mlynářova řešení zahrnoval doporučení, aby byly publikovány výsledky práce, které již byly odevzdány do tisku.⁴⁰¹ Od vydání připravované knihy se mělo upustit a ostatní studie, které vznikaly jako podklady pro tuto práci, měly být publikovány pouze podle přání autorů. Mlynář dále ve své zprávě odmítl dosavadní způsob fungování týmu. Hromadné diskuze mezi pracovníky různých oborů nepřinášely podle něj očekávané výsledky a měly být nahrazeny menšími skupinami zaměřenými na zkoumání konkrétních problémů. Návrh počítal s rozpuštěním dosavadního týmu a se jmenováním koordinátora, který by zabezpečoval spolupráci pracovníků jednotlivých oborů i dílčích skupin, přičemž tato spolupráce měla být i nadále zajišťována kolegiem věd o státu a právu.

Ke své zprávě připojil Mlynář navíc osnovu k původně připravované práci, ale také hodnocení činnosti oddělení politické vědy v ÚSP ČSAV za rok 1968.⁴⁰² Jak již bylo zmíněno, vzniklo oddělení na jaře 1968 jako centrum mezioborového výzkumu, navazující bezprostředně na týmovou práci při mlynářově týmu „Rozvoj politického systému v socialistické společnosti“. Hlavní náplní činnosti oddělení tak byla práce na tomto úkolu, doplněné studiem dějin politické a právní teorie a nemarxistické politické a právní teorie. Co se potom týče Mlynářovy vlastní činnosti, po dobu jeho působení na pozici tajemníka ÚV KSČ nebyla pozice vedoucího oddělení obsazena, pouze prozatímně byl dosazen Jiří Klabouch. Vzhledem k navrhované modifikaci práce mezioborového týmu, nepovažoval Mlynář další činnost oddělení za účelnou a navrhoval jeho zrušení od začátku následujícího roku.⁴⁰³

Ještě v tomto návrhu ze začátku prosince Mlynář počítal se svým přeřazením do oddělení teorie práva. Změněná situace však takové řešení nedovolila a tak již 22. prosince

⁴⁰⁰ Z Mlynářovy zprávy vyplývá, že existoval rukopis monografie v rozsahu 400 stran. Byly to však, podle jeho vlastních slov, jen podklady kapitol, nikoli „organicky spjatá, myšlenkově (v některých směrech přímo i koncepčně) sjednocená vědecká práce.“ Tamtéž, Inv. č.: 123.

⁴⁰¹ Zejména zvláštní číslo sborníku *Stát a právo* a sborníku Ústavu marxismu-leninismu, k jejímž vydání nicméně nakonec pravděpodobně nedošlo. Tamtéž.

⁴⁰² Tamtéž.

⁴⁰³ Tamtéž.

podal výpověď. Mlynářův pracovní poměr byl z politických důvodů rozváznán dohodou ke konci roku 1968.⁴⁰⁴ V období od 1. srpna 1968 zanikl pracovní poměr i dalším pracovníkům Ústavu. Ze studijního pobytu ve Vídni se nevrátil Zdeněk Kryštůfek, kterému bylo již dříve nabídnuto působení na Stanfordské univerzitě v USA. V Německu zůstali Ivan Bystřina a Josef Pokštefl; Jaroslav Žourek získal místo na Univerzitě v Kingstonu v Kanadě. Z politických důvodů byl skončen pracovní poměr ještě s dalšími 4 pracovníky Ústavu. Zdeněk Mlynář byl po ukončení pracovního poměru usnesením vyššího stranického orgánu vyloučen ze strany.⁴⁰⁵

V únoru následujícího roku byl vytvořen další dokument, který se zabýval řešením situace v politologickém výzkumu, jehož autory byli Karel Bertlemann a Jiří Grospič.⁴⁰⁶ Tito pracovníci se s Mlynářem shodli především na decentralizaci politologického „Mlynářova“ týmu i na nutnosti navázat na jeho dosavadní činnost a fungující mezioborovou spolupráci. Návrh počítal i s podřízením kolegiu věd o státu a právu, konkrétně politologické komisi, za předpokladu její reorganizace. Na rozdíl od Mlynáře však navrhovali rozdělení finančních prostředků přímo mezi fungující týmy a ne vědeckým ústavům.⁴⁰⁷

Návrh byl doplněn v dubnu 1969 o stanovisko k budoucnosti oddělení politické vědy. Autoři zprávy se vyjadřovali proti likvidaci politologického výzkumu, naopak prosazovali zakotvení politologie jako samostatného vědního oboru zřízením samostatného politologického pracoviště v rámci ČSAV. Fungující oddělení politické vědy na ÚSP mělo být spojeno s oddělením teorie práva, ovšem až po zřízení zmíněného zvláštního pracoviště a po ujasnění podmínek vzájemné spolupráce. Stejně tak měla pouze dočasně působit politologická komise při kolegiu věd o státu a právu, složená z vedoucích vybraných týmů, jako hlavní koordinační centrum.⁴⁰⁸ Politologický výzkum měl být navíc prohlouben v rámci

⁴⁰⁴ Tamtéž, Inv. č.: 110.

⁴⁰⁵ Tamtéž, Inv. č.: 104. Ke konci roku 1969 byla vytvořena ústavem statistika jeho pracovníků, s přesnými čísly zaměstnanců přijatých v roce 1969. Zdá se, že se podařilo nahradit ztráty, které byly vyvolány změnou poměrů v roce 1968. Tamtéž, Inv. č.: 101.

⁴⁰⁶ Tamtéž, Inv. č.: 119.

⁴⁰⁷ Autoři jmenovali konkrétně mezioborový pracovní kolektiv „Současnost a perspektivy samosprávy“ fungující při ÚSP, pracovní skupinu pro sociologii politiky a pracovní kolektiv pro nejnovější politické dějiny, přičemž nevyklučovali zahrnutí dalších politologických výzkumných týmů do skupiny koordinované Ústavem státu a práva. Tamtéž, Inv. č.: 119.

⁴⁰⁸ Politologická komise měla zajišťovat koordinaci týmů, které do té doby centralizovaně zajišťoval tým vedený Zdeněkem Mlynářem, konkrétně mezioborového týmu „Současnost a perspektivy samosprávy“ a marxologické mezioborové skupiny pro otázky státu, práva a politiky fungujících na ÚSP; týmu pro sociologii politiky v rámci sociologického ústavu; skupiny pro otázky transformace sociálních zájmů v politickém systému pracující na Ústavu sociálně politických věd při UK; projektu výzkumu ústavně politických otázek a výzkumného týmu pro přeměny politických struktur v zemích střední a jihovýchodní Evropy (1944–49) probíhající na Ústavu dějin východní Evropy ČSAV. Nadto měla zahrnout i další projekty, projekt výzkumu tzv. světové politiky, skupinu pro výzkum elit působící na Vysoké škole politické a skupinu pro otázky volebního systému na Ústav pro politické vědy při ÚV KSČ. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 119.

fungujících komisí Ústavu státu a práva, především komise pro srovnávací právo veřejné a ústavněprávní komisi. Politologický ústav 1. července roku 1969 opravdu vzniknul, ovšem fungoval pouze do roku 1970.⁴⁰⁹

7.1 Hodnocení činnosti Ústavu státu a práva ČSAV v krizovém období let 1968–1969

Na Ústavu státu a práva došlo v období následujícím po okupaci vojsky varšavské smlouvy k mnohým personálním i organizačním změnám. Stejně jako politická moc, ale i jednotlivé instituce, bylo vedení Ústavu nuceno zaujmout určité stanovisko k předchozímu období, zejména pak první polovině roku 1968. Tak vznikla série dokumentů, kterými se Ústav vůči minulé době vymezoval. S přímými odkazy na základní dokument ÚV KSČ *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, které bylo schváleno na konci roku 1970, pracovala *Kritická analýza činnosti Ústavu státu a práva ČSAV v období od XIII. do XIV. sjezdu KSČ* (dále jen *Kritická analýza*).⁴¹⁰ Ta vznikla z podnětu oddělení školství a vědy ÚV KSČ a byla dokončena v polovině února roku 1972. Šlo o dílo kolektivu pracovníků Ústavu vedeného Viktorem Knappem a zvláštní komise v čele s Jurajem Vysokajem. Dohled nad prací vykonával ZO KSČ a před předložením prezidiu ČSAV byla analýza projednána všemi odděleními Ústavu.

V centru pozornosti *Kritické analýzy* stáli zejména jednotlivci, kteří byli označeni za revizionisty. Mezi jinými i Zdeněk Mlynář, především v kontextu fungování mezioborového týmu, který byl označován za centrum „revizionistických a pravicově oportunistických názorů“. Kritické výpady proti Mlynářově osobě v době, kdy již na Akademii věd nepůsobil, tak určitým způsobem uzavřeli jeho vědeckou kariéru, i když poněkud ponurým způsobem. Samotnému textu *Kritické analýzy* předcházely texty dílčí, které vytvořil ředitel Ústavu Viktor Knapp v souvislosti s prováděním kritického hodnocení Ústavu. Oproti finálnímu textu je v hodnocení Mlynářovy vědecké práce Knapp o poznání věcnější, a přestože je značně kritický, neuchyluje se k osobním výpadům. Z tohoto důvodu je z jeho textů patrnější, které názory konkrétně byly problematické a dostaly se do rozporu s oficiální politikou strany.

⁴⁰⁹ V rámci Politologického ústavu pak vznikl také nový mezioborový tým pro přípravu perspektivní koncepce komplexního rozvoje Československa, který na Mlynářův tým do jisté míry navazoval. *Ustavení nového mezioborového výzkumného týmu*, Bulletin ČSAV 15, č. 9, září 1969.

⁴¹⁰ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 122.

V prosinci roku 1969 vypracoval Viktor Knapp zprávu, v níž se vyjadřoval zejména k politickému působení Ústavu v předmětném období.⁴¹¹ V této zprávě reflektoval úzký vztah práva a politiky, který vlastně politiku stavěl do pozice jednoho z předmětů zkoumání právní vědy.⁴¹² Ačkoli prakticky popírá významnější angažmá Ústavu v politice Pražského jara, nevyklučuje působení jeho jednotlivých pracovníků, ať už aktivní, v politických funkcích, nebo činností žurnalistickou, která se vymykala jeho kontrole.

Pracovníci Ústavu se především ztotožnili s výsledky lednového pléna ÚV KSČ, které naznačilo směry řešení některých důležitých státoprávních otázek, například vztahu Čechů a Slováků ve společném státě, upevnění socialistické zákonnosti a podobně. Ústav reagoval na aktuální politickou atmosféru roku 1968, ovšem Knapp připomíná, že si zachoval „zdrženlivost a rozvahu a nevyvíjel extremistickou či dokonce protisocialistickou činnost“. Stejně tak i v zaměření vědecké činnosti nebyly výstupy politicky problematické, opět až na jednotlivé výjimky.⁴¹³ K takovým patřila i činnost „Mlynářova“ týmu, jakožto jakéhosi centra politické aktivity v rámci Ústavu. Jeho fungování však bylo na samotném Ústavu prakticky nezávislé a on sám neměl mnoho možností jeho směřování ovlivňovat. Knapp se věnoval i konkrétním politickým vystoupením v rámci Ústavu, jakým bylo například vyslovení nesouhlasu se vstupem vojsk Varšavské smlouvy do Československa, ale i další akty, podporující tehdejší politiku. Všechny nevhodné projevy však byly následně zrušeny, případně prohlášeny za neplatné.

V polovině roku 1970 začal Ústav pracovat na vytyčení úkolů pro pětiletý plán výzkumné činnosti na období 1971–1975. Rada Ústavu projednala na svém zasedání 21. května 1970 podklady, které vycházely zejména z usnesení stranických orgánů a současné politiky strany tak, aby zaměření výzkumné činnosti Ústavu bylo s nimi v souladu. Po projednání jednotlivými odděleními Ústavu byly materiály i s připomínkami opět předloženy Radě ústavu na jejím zasedání 24. srpna.⁴¹⁴ Nová linie strany si stanovila za cíl zejména „konsolidaci politického života“ a boj proti „antisocialistickým a pravicovým silám“. Pro Ústav státu a práva z tohoto zaměření plynuly zejména úkoly v oblasti ideologie, „jejíž podceňování v minulých letech vedlo zejména k uvolňování prostoru nežádoucím vlivům a myšlenkám“.⁴¹⁵

⁴¹¹ Ve smyslu usnesení 59. Zasedání prezidia ČSAV ze dne 12. 11. 1969. Tamtéž, Inv. č.: 123.

⁴¹² „Politické působení ústavu spočívalo tady v prvé řadě v plnění jeho výzkumných úkolů.“ Tamtéž.

⁴¹³ Knapp uvádí jako příklad činnost Ivana Bystřiny a Michala Lakatoše vyjadřujících se k postavení socialistického podniku a socialistického vlastnictví. Tamtéž.

⁴¹⁴ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 118.

⁴¹⁵ Tamtéž.

Také v následujícím období se tak stal boj proti antikomunismu a revizionismu pro Ústav jednou z klíčových otázek. Ještě v červenci roku 1970 vytvořil Viktor Knapp dokument nazvaný *Analýza dosavadní výzkumné činnosti Ústavu státu a práva ČSAV v oblasti boje proti antikomunismu a plán dalšího postupu*.⁴¹⁶ Hned na začátku upozornil autor na dvojnásobný rozměr vědecké práce a to na stránku badatelskou a kritickou. Vzhledem k tomu, že kritika byla v předcházejícím období prováděna nesystematicky a soustředila se pouze na dílčí otázky, představoval autorem sestavený seznam prací zejména přehled publikací, které se v rámci svého tématu relevantně vypořádávají s „revizionistickými“ případně „buržoazními“ koncepcemi. K tomuto účelu byl mimo jiné vytvořen i specifický multilaterální úkol *Kritika soudobých buržoazních, reformistických a revizionistických politických a právních ideologií*, na kterém měly kromě Ústavu státu a práva spolupracovat také podobně zaměřené vědecké instituce Sovětského svazu a Východního Německa.⁴¹⁷

Podrobnější analýzu představoval dokument, který byl vytvořen ke konci roku 1971.⁴¹⁸ Jeho autorem byl opět Viktor Knapp a tentokrát se zaměřil na konkrétní otázky výzkumu „antikomunistických, buržoazních a revizionistických ideologií“ v letech 1966–1971. Kromě již zmíněných výtek bylo podle Knappa problematické zaměření kritiky na zahraniční, případně na starší literaturu, přičemž byly takřka opomíjeny aktuální revizionistické tendence, které se začaly prosazovat na Ústavu. Za jejich konkrétní nositele označil, jako už ve svých předchozích zprávách, především Zdeňka Mlynáře, Michala Lakatoše a Ivana Bystřinu.⁴¹⁹

Doplněná verze Knappovy analýzy pocházela z 25. ledna 1972.⁴²⁰ Knapp se v novém dokumentu podrobněji věnoval konkrétním představitelům revizionismu, ale i následné konsolidaci Ústavu. Podle Knappa byla v předmětném období kritika revizionistických názorů podceňována, nebyla důsledná a spíše než formy ideologického boje připomínala výměnu názorů. Tímto způsobem škodlivé názory nejen „pronikly“ do Ústavu, ale „nevelká skupina revizionistických teoretiků poněmhu nabývala rozhodujícího vlivu“. K vyhocení situace mělo dojít po vzniku „Mlynářova týmu“, kdy obzvláště postavení Zdeňka Mlynáře na Ústavu, v návaznosti na jeho politické styky a funkce, značně posílilo.⁴²¹

⁴¹⁶ Vypracována ve smyslu usnesení sekretariátu ÚV KSČ ze dne 27. 4. 1970. MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 120.

⁴¹⁷ Ústav státu a práva AV SSSR a Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht“ v Postupimi-Babelsbergu.

⁴¹⁸ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 120.

⁴¹⁹ Jako práci „čelící, i když dobovou formou, těmto tendencím“ uvádí například vlastní publikaci z roku 1967 *Filosofické problémy socialistického práva*, ale zmiňuje i další autory v jednotlivých odvětvích. Tamtéž.

⁴²⁰ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 120.

⁴²¹ Knapp jmenuje například úzkou spolupráci s ředitelem akademie věd Františkem Šormem.

Mlynářův vědecký vývoj označil Knapp za nepřímocárý, pohybující se od dogmatismu k revizionismu. „Jako u četných představitelů revizionismu v československé vědě“, vykazoval určitou rozkolísanost a v určitých konkrétních otázkách docházel i k velmi náhlým změnám názorů. Za přelomovou označil Knapp knihu *Stát a člověk*, ve které měl Mlynář pod dojmem myšlenek Oty Šika a dalších vyslovit své úvahy o nutnosti revize politického systému. Tento názor se u Mlynáře výrazněji prosadil v druhé polovině šedesátých let, kdy jej zformoval do tezí o takzvaném „demokratickém socialismu“. Chyb se měl Mlynář dopouštět v interpretacích klasiků marxismu-leninismu, v chápání společnosti jako beztrždní, v individualistickém chápání člověka nebo v požadavku pluralitního politického systému.

Kritická analýza se v mnohém překrývala s Knappovými dřívějšími texty, ovšem byla obsáhlejší a pokrývala širší spektrum otázek. Byla rozdělena do šesti hlav, první část obsahovala hodnocení vědecké činnosti Ústavu i jednotlivých pracovníků a skupin v krizovém období mezi XIII. a XIV. sjezdem. Druhá část se podrobně zabývala zahraničními styky, třetí pak současným stavem a průběhem konsolidace situace na Ústavu, ve čtvrté hlavě byl předložen plán výzkumu. Pátá hlava shrnovala, jaké poučení z analýzy předchozího období vyplývá a jaké na jejím základě stojí před Ústavem úkoly. Součástí zprávy byla i bibliografie pracovníků Ústavu zahrnující období od 1. července 1966 do 31. prosince 1971.

Podle autorů byl jedním z předpokladů šíření a rozvíjení revizionistických názorů na Ústavu způsob fungování společenských věd, zejména potom po XIII. sjezdu KSČ v roce 1966. Usnesení sjezdu tehdy vysoce ocenilo jejich roli v rozvoji socialistické společnosti a naznačilo směry dalšího rozvoje,⁴²² ovšem překroucením některých závěrů sjezdu, vznikl podle autorů textu prostor pro „ambiciózní jednotlivce“, kteří, ač byli na Ústavu v menšině, si začali budovat pozice a prosazovat své vlastní názory. Za nejvýraznější takový podnik byl hned v samém úvodu *Kritické analýzy* označen projekt reformy politického systému, který měl být zpracován „Mlynářovým“ týmem.⁴²³ Autorům kritiky vadila nezávislost týmu i „privilegované“ postavení, které Mlynář z pozice vedoucího týmu „vyvozoval“. Zcela samostatně rozhodoval o členech týmu, případně účastnících jeho zasedání, údajně se měl snažit i o změnu zaměření Ústavu směrem k politologickému výzkumu.

Zpráva se zmiňovala také o dalších oblastech, ve kterých se šířily revizionistické myšlenky, mezi kterými vyčnívala oblast řízení národního hospodářství. I tady se však

⁴²² Formulace usnesení nebyly příliš konkrétní, kromě boje proti dogmatismu se měla věda věnovat „opravdové tvůrčí práci“ a „respektovat objektivní zákonitosti socialistické společnosti.“ Teorie měla „soustředovat všechny tvůrčí síly na řešení úkolů, jež před teoretickou frontou vytyčuje současná praxe a perspektivy vývoje naší společnosti.“ MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 122.

⁴²³ Tamtéž.

jednalo opět o stejnou skupinu autorů, jako v politické vědě. Konec konců jejich centrem se stalo Mlynářovo oddělení obecné teorie práva, kde jádro pracovního kolektivu tvořili Ivan Bystřina, Zdeněk Kryštůfek a Michal Lakatoš. V Ústavu se nicméně nevyvinula dostatečná kritika těchto tendencí a „nepřípustná ofenzivnost a shovívavost“ ve smyslu *Poučení z krizového vývoje* poskytla těmto jednotlivcům značný prostor. Členové oddělení nebyli ochotni podávat o jeho činnosti ani činnosti týmu „zprávy“ a v mnoha případech by to ani nevedlo k nápravě, vzhledem k převládající atmosféře a politickému postavení některých pracovníků. Ti se podle *Kritické analýzy* mnohem více zabývali publicistickou činností a jejím prostřednictvím se zapojovali do aktivní politiky, přičemž na oddělení prakticky neexistoval soustavný výzkum. Mnohem významnějších výsledků na poli teorie práva tak bylo paradoxně dosaženo na primárně odlišně zaměřených pracovištích. I v mnoha dalších ohledech byla ostatní oddělení stavu až na dílčí výjimky hodnocena kladně.

Na jiném místě se pak *analýza* věnuje podrobněji vlastnímu mezioborovému týmu. Ten měl sehrát „rozhodující roli v procesu pronikání revizionistických a pravicově oportunistických tendencí do československé vědy o státu a právu“.⁴²⁴ Ačkoli tým vznikl z iniciativy Zdeňka Mlynáře a byl předmětem zájmu některých odpovědných funkcionářů tehdejšího stranického vedení i stranických orgánů, vedla k jeho založení pozitivní motivace rozšíření multidisciplinárního výzkumu. Mlynář byl ovlivněn v té době úspěšně se rozvíjícím týmem, zpracovávajícím společenské i lidské důsledky vědecko-technické revoluce a politického systému, a sám chtěl sehrát v oblasti politologické obdobnou úlohu, jako Šik se svým týmem v oblasti hospodářské.

Kritická analýza vyčítala vědecké aktivitě týmu, stejně jako práci jeho vedoucího, především nepůvodnost a eklekticismus, který měl napomoci rychlejšímu pronikání revizionistických myšlenek. Předmět zkoumání byl vymezen tak široce, že byl takřka nezvládnutelný. Hlavní role týmu však nebyla ani tak vědecká, jako politická. Proklamovaná multidisciplinarita umožnila vznik platformy, v níž se sdružovalo množství odborníků z různých oblastí, kteří se státovědnými otázkami zabývali, aktivity týmu se pak jeho vedení snažilo zkoordinovat s Šikovým týmem, zabývajícím se reformou hospodářského řízení. Tým se podle autorů *analýzy* brzy proměnil v „diskusní společnost projednávající materiály různého druhu, ale i úrovně. Stal se nicméně vlivným politickým střediskem, z něhož pod

⁴²⁴ Tamtéž.

zámkou vědeckého výzkumu vycházel koordinovaný útok proti ideologickým základům socialismu v Československu jako celku“.⁴²⁵

Analýza byla projednána a uznána kolegiem v 12. 4. 1972.⁴²⁶ Ještě v září roku 1972 byli pracovníci Ústavu povinni předložit jeho řediteli Viktoru Knappovi, buď samostatně, nebo v rámci oddělení, prohlášení o své účasti v Mlynářově týmu. Takto se vyjádřili například Jiří Grospič, Jaroslav Suchánek nebo Iva Tomsová, kteří sice přiznali, že vypracovali nějaké podkladové materiály pro tým nebo vystoupili na některém z jeho zasedání, ovšem všichni se vyhýbali označení za členy týmu a popírali jakýkoli svůj vliv na jeho koncepci nebo fungování.⁴²⁷ Jejich práce prý většinou ani nebyly přijaty kladně, protože se svými závěry od ideového směřování týmu odchýlily. Žádný z oslovených nebyl schopen podat bližší informace o existenci takzvaného „jádra“ týmu, o kterém mluvil Mlynář sám a které měly tvořit osoby mu nejbližší. Alois Sojka nebo Zdeněk Madar se účastnili některých diskuzí týmu, ovšem podle vlastních slov pouze pasivně. Jan Piller, Zdeněk Masopust, Josef Eliáš, Gejza Mencer nebo František Vychodil podle svého vyjádření neměli s týmem žádné styky ani se neúčastnili jeho jednání.⁴²⁸ Téměř čtyři roky po ukončení práce týmu byl jeho vliv na Ústavu minimalizován.

⁴²⁵ „Pokud jde o vlastní působení týmu, lze uvést ve stručnosti toto: Činnost týmu byl projevem vnitřně rozporného vývoje určité části kulturní fronty v předlednovém období. Odrážela se v ní, pokud jde o vztah ke klasikům marxismu leninismu, tendenčně jednostranná orientace k dílům mladého Marxe, interpretovaným bez kontextu s celým Marxovým dílem, a projevoval se v ní výrazný eklekticismus zaměřený na Šika, Garaudyho, ale dokonce i na Franze Kafku a Goldstückera, na některé myšlenky jugoslávských teoretiků státu a politologů, ale i na sociální, popřip. filosofickou antropologii, na teorii elit, na diletantské používání kybernetických pojmů atd. Eklekticismus byl počátkem opuštění marxismu-leninismu a cestou pronikání revizionismu, jenž zakrátko tým zcela ovládl.“ Tamtéž.

⁴²⁶ Tamtéž.

⁴²⁷ Iva Tomsová k tomu napsala: „Není mi známo, že bych kdykoli kýmkoli byla za člena přijata či byla za člena jmenována.“ Jakýkoli faktický vliv popřel i Jiří Grospič, který byl kolegiem jmenován do rady týmu, což ovšem byla pozice pouze formální. Tamtéž, Inv. č. 124.

⁴²⁸ Jedná se o vyjádření dochovaná v Archivu AV ČR.

8. Závěr

Zdeněk Mlynář po svém odchodu z Ústavu státu a práva působil až do roku 1977 na entomologickém oddělení Národního muzea. Poté, co podepsal Chartu 77, zesílil tlak režimu natolik, že se Mlynář rozhodl k emigraci do Rakouska. V letech 1982–1989 působil jako vědecký pracovník na Ústavu pro mezinárodní politiku v Laxenburgu a poté jako profesor politických věd na Univerzitě v Innsbrucku. V zahraničí byl Mlynář oceňován především jako politolog, znalec socialistických politických systémů. Své analýzy v souvislosti se samotným praktickým průběhem Pražského jara Mlynář vydal v práci z roku 1975 *Československý pokus o reformu 1968*. Už v emigraci, roku 1979, založil Mlynář nový mezioborový výzkumný projekt, na kterém se podíleli například Eduard Goldstücker, Jiří Kosta, Jiří Pelikán, Radovan Selucký, Vladimír Klokočka nebo Karel Kaplan. Téma bylo podobné tomu původnímu, ačkoli pozornost byla věnována spíše vědecké legitimizaci pokusu o reformu z roku 1968.⁴²⁹ Výsledky tohoto svého zkoumání shrnul Mlynář v publikaci *Krize v sovětských systémech 1953–1981*.⁴³⁰ Až v roce 1992 vyšel soubor Mlynářových statí, korespondence a dalších prací z období let 1975–1989 pod názvem *Stalinistou na volné noze*.⁴³¹ Mlynář vydáním svých starších textů chtěl představit svůj pohled na vývoj vlastních myšlenek, ale i celkově období, kdy se jako socialista dostal do opozice k vlastní „reálně socialistické“ politice v Československu.

Hodnocení Mlynářova působení v období padesátých a šedesátých let nutně ovlivňuje skutečnost, že on sám již jedno takové předložil ve své autobiografii *Mráz přichází z Kremle*, která poprvé vyšla v roce 1978 a poté v mnoha reedicích a v mnoha jazykových mutacích. Ačkoli má kniha do jisté míry apologetický charakter, nezapře Mlynářův literární a analytický talent a hlavně důkladnou znalost prostředí socialistické politiky a jejího zákulisí, které ještě po letech oceňovali mnozí jeho tehdejší spolupracovníci.

Zdeněk Mlynář patřil k válečné generaci, kterou lze považovat za klíčovou v hodnocení reformního hnutí šedesátých let v Československu. Specifika této generace si uvědomovali i sami její zástupci a uvědomoval si je i Zdeněk Mlynář. Ten zařadil aktivismus komunistů, kteří stáli po válce teprve na prahu dospělosti, do kontextu doby a situace, kdy se teprve rozhodovalo o dalším směřování státu a také boj za socialismus měl zcela jiný

⁴²⁹ Z. MLYNÁŘ, *Socialistou na volné noze*, s. 142–143.

⁴³⁰ Zdeněk MLYNÁŘ, *Krize v sovětských systémech 1953–1981: příspěvek k teoretické analýze*, Köln 1983. Později tuto knihu dále rozpracoval a doplnil o zkušenost Gorbačovovy přestavby. Viz Zdeněk MLYNÁŘ, *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi: příspěvek k teoretické analýze*, Praha 1991.

⁴³¹ Z. MLYNÁŘ, *Socialistou na volné noze*.

rozměr.⁴³² Později byl kritický k jejímu sektářství, nezkušenosti a naivitě, která ji přivedla do náruče stalinismu. Byla to ovšem právě tato generace, kterou komplikované životní zkušenosti postavily do čela reforem druhé poloviny šedesátých let.⁴³³ Stejně jako další její zástupci, ani Mlynářův vývoj nebyl přímočarý, alespoň v tomto je možné se ztotožnit s pozdějším Knappovým hodnocením. Studiu jeho díla i činnosti tak umožňuje sledovat amplitudy společenského i vědeckého vývoje tohoto období na jednom z jeho výrazných představitelů.

Předkládaná práce si dala za cíl postihnout vědeckou činnost Zdeňka Mlynáře v době jeho působení na Ústavu státu a práva ČSAV. Během přípravy se konstituovaly tři roviny, jejichž prostřednictvím je možné na Mlynářovy aktivity nahlížet, a které ve svém souhrnu umožnily podat komplexnější pohled. V centru pozornosti stála vlastní Mlynářova vědecká produkce, dále jeho kariérní růst v rámci Akademie věd s určitým přesahem do sféry praktické politiky, a v neposlední řadě samotná právní věda a právní teorie ve sledovaném období. Práce tak představuje Mlynáře v kontextu vývoje socialistické právní vědy v Československu, reflektuje jeho vlastní účast, ale také společenské a politické tlaky, které byly na vědu v období 50. a 60. let vyvíjeny.

Jak poukázal již Vladimír Kusín, byl Zdeněk Mlynář především představitelem určitých trendů spíše než „otcem“ mnoha myšlenek, které mu byly později, i v rámci negativních kampaní připisovány.⁴³⁴ Zároveň však vystupoval jako aktivní činitel. Jako spoluvůrce vědeckých plánů, autor mnoha prohlášení a proklamací o úkolech a směřování právní teorie, účastník konferencí a kolokvií, na kterých se formovaly pozice a postoje Ústavu státu a práva, Akademie věd a často i celé vědecké obce, ale i v rámci vlastních prací se podílel na vývoji právní vědy. Zároveň se Mlynář svou publicistickou prací a popularizační činností snažil aktuální problémy a otázky řešené na poli právní vědy i politiky přiblížit širší veřejnosti.

Zdeněk Mlynář se k teoretické práci dostal částečně pod tlakem okolností, této příležitosti však využil a začal se plně, na teoretické úrovni, věnovat své životní vášni, politice. Na Ústavu státu a práva získal příležitost se dále vzdělávat a tříbit své myšlenky. Už ve svých raných pracích z 50. let, které je možné hodnotit jako dogmatické a tendenční, prokázal značnou erudici, znalost klasiků marxismu-leninismu i západní literatury, která se v pozdější době pouze prohlubovala. Postupně nabyté jméno odborníka mu pak umožnilo

⁴³² Například viz Z. MLYNÁŘ, *Proč a jak se starat o politiku*, s. 79.

⁴³³ V. V. KUSÍN, *The Intellectual Origins of the Prague Spring*, s. 97.

⁴³⁴ *Tamtéž*, s. 106.

rozvíjet vlastní představy i v rámci praktické politiky, zpočátku nepřímo, skrze práci ve stranickém aparátu, roku 1968 pak i z pozice člena sekretariátu a posléze tajemníka ÚV KSČ.

Mlynář již od počátku vystupoval ve dvou rovinách, vědecké a politické. Míra jeho zájmu se mezi ně dělila podle dané situace, a ačkoli to bylo naznačováno, nelze jednoznačně říci, že by pro něj byla vědecká práce pouze odrazovým můstkem k vlastní kariéře politické a že ve chvíli, kdy této mety dosáhl, pozbyla pro něj smyslu. Přesto působil ve stranických strukturách dlouho a aktivně, což se nutně muselo projevit na jeho práci akademika. Zkušenosti s fungováním socialistického politického systému se odrážely v jeho teoretické práci a zároveň kontakty, získané při práci ve stranickém aparátu, posilovaly jeho pozici na Akademii věd a hrály roli například i při utváření jeho mezioborového týmu. Až v roce 1968 opustil Mlynář dočasně Akademii věd, aby se mohl plně věnovat svým politickým funkcím.

Lubomír Brokl, jeden z Mlynářových spolupracovníků, vyslovil otázku, která patrně přišla na mysl mnohým. Nebyl Zdeněk Mlynář vlastně neúspěšný ve všem, co podnikl? Mlynářův život přinesl jistě mnoho paradoxů, „jeden režim ho označil za zrádce a druhý za vlastizrádce“.⁴³⁵ Jeho představy o reformě politického systému se prosadit nepodařilo, byl ovšem jeden z mála, který si limity i nebezpečí rychlých reforem v hektickém roce 1968 uvědomoval, na což upozorňoval v rozhovoru i Petr Pithart. S Pithartem a vlastně i s Lubomírem Broklem se shoduje i hodnocení Milana Jungmanna: „Když se dostal do politické funkce, kde mohl skutečně rozhodovat a ovlivňovat společenské události, převyšoval inteligencí a vzděláním všechny kolem o hlavu, ale ukázalo se, že v politice bohužel neexistuje recept na jednoduché ‚rozvíjení komunistické hypotézy‘, jak si představoval. Dopouštěl se omylů jako ostatní, a je-li pravda, co o něm v Týdnu číslo 18/1997 tvrdí ti, kteří ho znali zblízka, nikdy se nezbavil pocitu selhání po podpisu smlouvy se Sověty v Moskvě 1968. Jako politolog byl mimořádně inteligentní, uměl dogmatickým stupiditám dodat zdání myšlenkové osobitosti, ale jako politik prohrál, co se prohrát dalo. Cítí ho, že podepsal Chartu 77 a nesl za to následky. Jeho návrat po listopadu 1989 (údajně po poradě s přítelem Gorbačovem) měl však všechny rysy lidské tragédie, zaslepenosti, která mu nedovolila pochopit, co se v české společnosti za dobu jeho exilu událo, kam se společnost posunula.“⁴³⁶

Zdeněk Mlynář byl schopným vědcem, právním teoretikem, politologem a politikem, jednou z nejvýraznějších postav reformního hnutí šedesátých let. Pohled na jeho činnost na

⁴³⁵ L. BROKL, *Prof. Dr. Zdeněk Mlynář, CSc.*, s. 164–165.

⁴³⁶ Milan JUNGSMANN, *Literárky – můj osud: kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi*, Brno 1999, s. 257.

Ústavu státu a práva ČSAV, kde se formovaly jeho názory a postoje, dává důležitý rozměr zkoumání jeho osobnosti i v kontextu jeho dalšího působení.

Seznam zkratek

ČSAV – Československá Akademie věd

ČSČH – Československý časopis historický

ČSSR – Československá socialistická republika

KSČ – Komunistická strana Československa

KSJ – Komunistická strana Jugoslávie

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

KV KSČ – Krajský výbor Komunistické strany Československa

MÚA AV ČR – Masarykův ústav a archiv Akademie věd České republiky

PF UK – Právnická fakulta

SAV – Slovenská akadémia vied

SPK – Státní plánovací komise

ÚRO – Ústřední rada odborů

ÚSP ČSAV – Ústav státu a práva Československé Akademie věd

ÚSP SAV – Ústav státu a práva Slovenské akadémie vied

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ZO KSČ – Závodní výbory KSČ

Seznam pramenů

Masarykův ústav a archiv akademie věd, Praha

Fond: Ústav státu a práva ČSAV

- Inv. č.: 69
- Inv. č.: 70
- Inv. č.: 79
- Inv. č.: 90
- Inv. č.: 101
- Inv. č.: 103
- Inv. č.: 104
- Inv. č.: 106
- Inv. č.: 110
- Inv. č.: 118
- Inv. č.: 119
- Inv. č.: 120
- Inv. č.: 122
- Inv. č.: 123
- Inv. č.: 124
- Inv. č.: 147
- Inv. č.: 442
- Inv. č.: 692
- Inv. č.: 708

Seznam literatury

- Karolina ADAMOVÁ, *Vývoj právní vědy v českých zemích v letech 1945–1989*, in: Ladislav Soukup (ed.), *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002, s. 51–72
- *Aktuální práce kolektivu našich vědců o politickém systému v Československu*, Rudé právo 47, č. 184, 6. července 1967
- Josef BLAHOSLAV, *30 let Ústavu státu a práva ČSAV*, Právník roč. 124, č. 4, 1985, s. 115–119
- Michal BOBEK – Pavel MOLEK – Vojtěch ŠIMÍČEK (eds.), *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009
- Lubomír BROKL, *Prof. Dr. Zdeněk Mlynář, CSc. (1930–1997): Mlynářův tým a jeho místo v české politické vědě*, Politologická revue 3, 1997, č. 2, s. 164–176
- Blanka CÍSAŘOVSKÁ – Vilém PREČAN (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Svazek 3. Přílohy*, Praha 2007, s. 1–3
- Jiří CVEKL a kol., *Hledání jistot. Úvahy o věčné otázce*, Praha 1966
- Milan ČERMÁK – Eduard KUČERA – Zdeněk MLYNÁŘ, *Základní otázky teorie státu a soudobé typy státu*, Praha 1968
- Milan ČIČ, *Ústavu štátu a práva Československej akademie vied jubiluje*, Právník 124, č. 4, 1985, s. 120–122
- Vladimír DELONG, *Zpráva o vědecké konferenci ke 40. výročí KSČ konané na právnické fakultě Karlovy university v Praze dne 18. 5. 1961*, Právník 100, č. 8, 1961, s. 712–715
- *Diskuse k otázkám podstaty a společenské funkce práva v socialistické společnosti*, Právník 101, č. 8, 1962, s. 700–716
- *Diskuse o předmětu socialistické vědy o státu a právu*, Právník 101, č. 6, 1962, s. 530–534
- Jindřich FIBICH, *K problému byrokratismu*, Filosofický časopis 7, 1959, s. 27–59
- Josef GLOS, *Zdeněk Mlynář, K teorii socialistické demokracie* (recenze), Právny obzor 45, 1962, č. 5, s. 307
- *Hlavní myšlenky a význam nového programu KSSS: teze referátu*. Praha 1961
- Jiří HOUŠKA (ed.), *Základní teoretické otázky výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd: materiály konference o teoretických problémech*

výstavby socialismu a komunismu konané v Liblicích ve dnech 26. až 29. dubna 1961, Praha 1962, s. 7.

- Milan CHURÁŇ a kol., *Kdo byl kdo v našich dějinách 20. století. I. A–M*, Praha 1998
- Zdeněk JIČÍNSKÝ, *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*, Praha 1992
- Milan JUNGMANN, *Literárky – můj osud: kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi*, Brno 1999.
- Karel KAPLAN, *Československo v letech 1945–1948. I. část*, Praha 1991
- Karel KAPLAN, *Pravda o Československu 1945–1948*, Praha 1990
- Karel KAPLAN, *Kořeny československé reformy 1968. II. reforma trvale nemocné ekonomiky*, Brno 2000
- Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968, Společnost a moc*, Praha 2008
- Jiří KLABOUCH, *Vědecká výchova v Ústavu státu a práva ČSAV 1955–1958*, Právník 124, č. 4, 1985, s. 156–161
- Viktor KNAPP, *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*, Praha 1998
- Viktor KNAPP, *O možnosti použití kybernetických metod v právu*, Právník 102, č. 1, 1963, s. 5–24
- Kolektiv autorů, *Socialistické Československo*, Praha 1962
- Kolektiv autorů, *Překonání důsledků kultu osobnosti a dogmatismu ve vědě o státu a právu*, Právník roč. 102, č. 8, 1963, s. 621–633
- Arnošt KOLMAN, *Filosofie a současnost. Poznámky k jedné filosofické otázce*, Literární noviny 8, č. 48, 1959, s. 9
- Michal KOPEČEK, *Obraz vnitřního nepřítele – revizionismus na stránkách Otázek míru a socialismu v letech 1958–1969*, in: Zdeněk Kárník – Michal Kopeček (edd.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, Sv. I., Praha 2003, s. 225–252
- Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009
- Eduard KORUNKA, *O společenské funkci práva*, Právník 104, č. 2, 1965, s. 264–278
- Antonín KOSTLÁN, *Věda v Československu v letech 1953–1963: zamyšlení nad současným stavem bádání a jeho možnostmi*, In.: Hana Barvíková (red.), *Věda v*

Československu v letech 1953-1963. Sborník z konference (Praha, 23.-24. listopadu 1999) , Praha 2000, s. 567–588

- *K perspektívám politické vědy*, Nová mysl 20, č. 6, 1966, s. 11–14
- Zdeněk KRYŠTŮFEK, *Obhajoba kandidátské práce z oboru dějin politických ideologií*, Právník 99, č. 8, 1960, s. 787–791
- Zdeněk KRYŠTŮFEK, *Komunistické právo v Československu*, In: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 931–951
- Jan KUKLÍK, *Ústavní vývoj 1960–1989*, In: Jan Kuklík a kol., *Vývoj československého práva*, Praha 2011, s. 208–229
- Jan KUKLÍK a kol, *Vývoj československého práva 1945–1989*, Praha 2011
- Vladimír V. KUSIN, *The Intellectual Origins of the Prague Spring. The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956–1967*, Cambridge 1971
- Vladimír V. KUSÍN, *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*, London 1972
- Zdeněk KÜHN, *Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu*, In: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 60–92
- Michal LAKATOŠ, *Poznámky k otázce metod vědy o státu a právu*, Právník 103, č. 1, 1964, s. 1–10
- Radomir D. LUKIĆ, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Beograd 1956
- Pavel MACHONIN a kol., *Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace*, Bratislava 1969
- Karel MALÝ, *K teorii a praxi socialistického zákonodárství*, in: Ladislav Soukup (ed.), *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002, s. 43–49
- Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1948*, Praha 2004
- Jaroslav MAREK, *Zdeněk Mlynář: Z dějin západoevropských politických ideologií I, Praha, 1961*, ČSČH roč. 9, č. 5, 1961, s. 769
- Pavel MARŠÁLEK, *Proměna české právní vědy 1945–1989*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1948*, Praha 2004, s. 29–59

- Pavel MARŠÁLEK, *Základní koncepty marxisticko-leninské právní teorie*, in: Jan Kuklík a kol., *Vývoj československého práva 1945–1989*, s. 412–419
- Vladimír MIKULE, *Vzpomínka na Zdeňka Mlynáře*, *Právní praxe* 45, č. 7–8, 1997, s. 511–512
- Charles Wright MILLS, *Mocenská elita*, Praha 1966
- *Mimořádné rozšířené zasedání vědeckého kolegia ČSAV pro vědu o státu a právu*, *Právník* 102, č. 5, 1963, s. 416–424
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Nová učebnice dějin politických teorií*, *Právník* 97, č. 1, 1958, s. 77–87
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Politický program „Spiknutí rovných“ v posledních letech Velké francouzské revoluce*, *Stát a právo IV*, 1957, s. 5–43
- Zdeněk MLYNÁŘ, *O diskuzi „věčné“ a věčné. K otázkám lidové demokracie*, *Právník* 97, č. 5, 1958, 426–436
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Marxismus nebo pozitivismus?*, *Filosofický časopis*, roč. 7, 1959, s. 436–443
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Stát v soustavě socialistické demokracie*, *Nová mysl*, 1959, č. 10, s. 1071–1087
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Byrokratismus a „metodologické instrumenty“ J. Fibicha*, *Filosofický časopis*, roč. 7, 1959, s. 522–552
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Filosofie a praxe*, *Nová mysl* 3, 1960, s. 287–299
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Leninovy myšlenky o překonání parlamentarismu a naše historické zkušenosti*, *Filosofický časopis* 6, 1960, s. 843–863
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Vedoucí úloha strany v rozvoji socialistické státnosti*, *Právník* 100, č. 5, 1961, s. 385–401
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Z dějin západoevropských politických ideologií, část I: renesance a reformace*, Praha 1961
- Zdeněk MLYNÁŘ, *K teorii socialistické demokracie*, Praha 1961
- Zdeněk MLYNÁŘ, *K rozvoji socialistické státnosti v komunistickou samosprávu*, *Otázky marxistické filozofie* 16, 1961, č. 1, s. 17–29
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Perspektivy socialistické státnosti. K programu KSSS*, *Právník* 100, č. 10, 1961, s. 833–850

- Zdeněk MLYNÁŘ, *Rozšiřování socialistické demokracie a zákonitost růstu a upevňování vedoucí úlohy strany – základní podmínka vyspělé socialistické společnosti*, Praha 1961
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Věda o státu a právu řeší nové úkoly výstavby vyspělé socialistické státnosti a socialistického práva*, Právník 101, č. 5, 1962, s. 333–334
- Zdeněk MLYNÁŘ, *K teoretickému pojetí pracovněprávního poměru*, Právník 101, č. 6, 1962, s. 453–464
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Předpoklady celospolečenského řízení v systému politické organizace společnosti za socialismu a výstavby komunismu*, In: Jiří Houška (ed.), *Základní teoretické otázky výstavby socialismu a komunismu ve světle výsledků společenských věd. Materiály konference o teoretických problémech výstavby socialismu a komunismu v Liblicích ve dnech 26. až 29. Dubna 1961*, Praha 1962, s. 503–569
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Některé podněty Celostátní konference pracovníků společenských věd*, Právník 101, č. 9, 1962, s. 811–816
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Socialistická demokracie a problémy řízení*, Nová mysl 9, 1962, s. 1047–1053
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Všelidový stát – leninský pojem*, Nová mysl 11, 1963, s. 1372–1381
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Demokracie a disciplína*, Nová mysl 7, 1964, s. 777–785
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Funkce práva v naší společnosti*, Praha 1964
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Stát a člověk. Úvahy o politickém řízení za socialismu*, Praha 1964
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Některé teoretické podněty kybernetiky při analýze mechanismu státně politického řízení*, Právník 103, č. 3, 1964, s. 230–244
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Nová cesta vědy o státu a právu*, Právník 103, č. 3, 1964, s. 280–284
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Otázky rozvoje socialistické demokracie a státnosti*, Záznam přednášky ze semináře „Základní problémy vývoje ČSSR“, Praha 1965
- Zdeněk MLYNÁŘ, *K některým novým úkolům našeho práva*, Socialistická zákonost roč. 13, č. 1, 1965, s. 1–6
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Minulost a budoucnost naší státnosti*, Právník 104, č. 5, 1965, s. 397–412

- Zdeněk MLYNÁŘ, *Proč a jak se starat o politiku*, in: Jiří Cvekl a kol., *Hledání jistot. Úvahy o věčné otázce*, Praha 1966, s. 77–110
- Zdeněk MLYNÁŘ, *K problematice relativní samostatnosti socialistické politiky. Příspěvek k teorii politiky*, *Právník* 105, č. 8, 1966, s. 687–672
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Některé problémy charakteru politiky a státu v socialistické společnosti*, *Právník* 106, č. 10, 1967, s. 928–942
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Poznámky o vztahu socialistické politiky a vědeckotechnické revoluce*, *Právník* 107, č. 2, 1968, s. 81–90
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Právo, právní věda a náš politický vývoj*, *Právník* 107, č. 5, 1968, s. 377–379.
- Zdeněk MLYNÁŘ, *K demokratické politické organizaci společnosti*, *Nová mysl* 5/1968, s. 607–627
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968. Analýza teorie a jeho praxe*, Köln, 1975
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlo*, Köln 1978
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Krize v sovětských systémech 1953–1981: příspěvek k teoretické analýze*, Köln 1983
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi: příspěvek k teoretické analýze*, Praha 1991
- Zdeněk MLYNÁŘ, *Socialistou na volné noze*, Praha 1992
- Zdeněk MLYNÁŘ – Pavel TIGRID, *Nad rozbitým džbánkem jedné politiky* *Svědectví* č. 89, 1990, s. 354
- Zdeněk MLYNÁŘ – Václav PAVLÍČEK, *Politická organizace ve vztahu k vývoji sociální struktury socialistické společnosti*, In: Pavel Machonin a kol. (edd.), *Sociální struktura socialistické společnosti. Sociologické problémy soudobé československé společnosti*, Praha 1967, s. 642–659
- *O zákonnosti v trestním právu a řízení*, *Právník* 102, č. 7, 1963, s. 583–599
- Václav PAVLÍČEK a kol., *Ústavní právo a státověda*, II. díl *Ústavní právo české republiky*, Praha 2011
- Petr PITHART, *Osmašedesátý*, Praha 1990
- Jiří PŘIBÁŇ, *Sociologie práva*, Praha 1996
- Jiří PŘIBÁŇ, *Komunistická teorie státu a práva: kritický nástin strukturních znaků a vývoje československé právní teorie v období let 1948–89*, in: Karel Malý – Ladislav

- Soukup (eds.), *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1948*, Praha 2004, s. 60–74
- Jiří PŘIBÁŇ, *Na stráži jednoty světa: Marxismus a právní teorie*, In: Michal Bobek – Pavel Molek – Vojtěch Šimíček (eds.), *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, Brno 2009, s. 39–59
 - *Přípravy perspektivního plánu vědy o státu a právu 1964 – 1970*, *Právník* 102, č. 7, 1963, s. 614–620.
 - Radovan RICHTA a kol., *Civilizace na rozcestí*, Praha 1966
 - *Slavnostní zasedání rozšířené vědecké rady Ústavu státu a práva ČSAV pořádané ke 40. výročí založení Komunistické strany Československa dne 25. Května 1961*, *Právník* 100, č. 8, 1961, s. 716–724
 - Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisceví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011
 - Ladislav SOUKUP (ed.), *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002
 - *Spoločné zasadnutie vedeckých kolégií vied o štáte a práve ČSAV a SAV*, *Právny obzor* 51, 1968, s. 284–285
 - K. SVOBODA, *O nové organizaci Československé akademie věd*, *Právník* 101, č. 5, 1962, s. 422–425.
 - František ŠAMALÍK, *Význam sociologie pro vědu o státu a právu*, *Právník* 102, č. 3, 1963, s. 177–185.
 - Miroslav ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 2009
 - Ota ŠIK, *Ekonomika, zájmy politika: (jejich vzájemné vztahy do socialismu)*, Praha 1962
 - Ota ŠIK, *K problematice socialistických zbožních vztahů*, Praha 1964
 - Soňa ŠTRBÁŇOVÁ – Antonín KOSTLÁN (red.), *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*, Praha: Academia, 2011
 - Josef TOMEŠ a kol., *Český biografický slovník XX. století. II. díl K-P*, Praha 1999
 - *Ustavení nového mezioborového výzkumného týmu*, *Bulletin ČSAV* 15, č. 9, září 1969
 - *Ustavující zasedání vědeckého kolegia věd o státu a právu*, *Právník* 103, č. 4, 1964, s. 383.

- *Vědecká konference Ústavu práva ČSAV o marxisticko-leninském pojetí státu*, Právník 98, č. 7, 1959, s. 670–690
- *Vědecké zasedání věnované výsledkům XXII. sjezdu KSSS*, Právník 101, č. 5, 1962, s. 432–434
- *Vědecké zasedání k otázkám sociálního průzkumu ve vědě o státu a právu*, Právník 102, č. 3, 1963, s. 239–247
- Ladislav VOJÁČEK – Karel SCHELLE – Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, Plzeň 2010
- Jitka VONDROVÁ (ed.), *Ekonomická reforma 1965-1969*, Praha 2010
- Michael VOŘÍŠEK, *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak sociology from a komparative perspective*, Praha 2012
- Vladimír VRECIÓN, *O kybernetické analýze procesů řízení socialistického státu*, Právník 103, č. 2, 1964, s. 134–148
- Vladimír VRECIÓN, *K problémům automatizace a kybernetické analýzy v právu*, Právník 103, č. 4, 1964, s. 347–357
- Ota WEINBERGER, *K problému použití kybernetických metod v oboru práva*, Právník 102, č. 5, 1963, s. 368–381
- Stanley B. WINTERS, *Science and Politics. The rise and Fall of the Czechoslovak Academy of Sciences*, Bohemia 35, č. 2, 1994, s. 268–299
- *XII. Sjezd a nové úkoly vědy o státu a právu*, Právník 102, č. 1, 1963, s. 1–5
- *Zpráva o stavu a hlavních úkolech vědy o státu a právu*, Právník 101, č. 5, 1962, s. 344–356
- *Zpráva z 8. zasadnutia vedeckého kolégia ČSAV pre vedy o štáte a práve*, Právník 117, č. 1, 1968, s. 174

Elektronické zdroje:

- Bohumil PEČINKA, *Dějiny se nedějí, ale dělají. Rozhovor s profesorem Lubomírem Broklem*, 20. 5. 2008, <http://www.revuepolitika.cz/clanky/308/dejiny-se-nedeji-ale-delaji> (19. 12. 2013)
- Программа Коммунистической партии Советского союза, http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/III_program_KPS_S.htm (10. 3. 2014)
- <http://www.ilaw.cas.cz/index.php?page=61> (31. 3. 2014)

Přílohy

Seznam materiálů

Seznam materiálů mezioborového týmu „Rozvoj politického systému“ předaných Ústavem státu a práva ČSAV oddělení školství a vědy ÚV KSČ dne 11. března 1970.

(MÚA AV ČR, Fond Ústav státu a práva ČSAV, Inv. č.: 90)

1. Studie č. 7 – V. Klokočka: Politické a ústavní instituce v kapitalistických zemích
2. Studie č. 8 – I. Tomsová atd.: Ústřední státní správní orgány
3. Studie č. 10 – K. Bertelman: Několik slov o metodě
4. Studie č. 11 – K. Bertelman: Teorie lidského a společenského zájmu
5. Studie č. 12 – P. Pithart: Problematika institucionalisace konfliktních vyústění sociálních rozporů
6. Studie č. 13 – L. Brokl: Sociální struktura a politický systém
7. Studie č. 14 – L. Brokl: K problémům demokracie
8. Studie č. 15 – M. Jodl: Mocenské elity
9. Studie č. 16 – P. Peška: Ústavní úprava politických vztahů a procesů
10. Studie č. 17 – Z. Jičínský: Funkce práva se zřetelem k čs. právnímu řádu
11. Studie č. 18 – V. Pavlíček: Politické svobody
12. Studie č. 19 – J. Fibich: Organizační dynamika a byrokratické disfunkce politického systému
13. Studie č. 20 – F. Šamalík: Sociální inženýrství
14. Studie č. 21 – B. Weiner: Podnik a závod jako sociální systém
15. Studie č. 22 – J. Opat: Samospráva v Jugoslávii
16. Studie č. 23 – M. Kalenská: Pracovní smlouva a poměr v některých buržoazních státech
17. Studie č. 24 – M. Kalenská: Vývoj podniků z hlediska pracovního práva
18. Studie č. 25 – J. Suchánek: Zemědělský družstevní podnik
19. Studie č. 26 – I. Bystřina: Problematika společenského vlastnictví
20. Studie č. 27 – M. Bárta: Postavení a role ZV ROH
21. Studie č. 28 – M. Kalenská: Účast zaměstnanců na řízení ve Francii a NSR
22. Studie č. 29 – S. Stuna: Ekonomická integrace a centrální řízení
23. Studie č. 30- K. Kaplan: Čs. politický systém 1945–1953

24. Studie č. 31 – O. Janeček: Představy a úvahy čs. odboje – 2. svět. válka
25. Studie č. 32 – E. Broklová: Politický systém předmnichovské ČSR
26. Studie č. 33 – Soukup – Charvát: Teorie modelových principů v politické vědě
27. Studie č. 34 – F. Charvát: Teorie závislosti systémů společenské totality
28. Studie č. 35 – O. Weinberger: Pojem zájmu a jeho teleologické explikace
29. Studie č. 37 – M. Král: Věda a řízení společnosti
30. Studie č. 38 – Kotačka – Musil: K některým aspektům místní politické participace
31. Studie č. 39 – J. Čáp: Poznatky z průzkumu ve Východočeském kraji k činnosti NV a poslanců
32. Studie č. 40 – J. Grospič: Analýza společenské funkce a vývojových tendencí socialistických zastupitelských institucí
33. Studie č. 41 – V. Horský: Dějinný kontext říjnové revoluce
34. Studie č. 42 – M. Lakatoš: Problém opozice
35. Studie č. 43 – J. Fibich: Přehled politických modelů socialismu
36. Studie č. 44 – Grospič – Jičínský: Politické a státoprávní řešení stavu českého a slovenského národa
37. a) b) Zpravodaj č. 1 a 2 (L. Habán)
38. V Klokočka: Proces tvorby vrcholné státní vůle
39. V. Klokočka: Základní otázky socialistického politického systému
40. B. Suchánková: Úvaha o rozvoji kulturních organizací v ČSSR
41. R. Richta: Ekonomika jako civilizační dimenze
42. R. Richta: Osnova studie modelových variant politického systému
43. Studie č. 36: K. Hlavatý: Metodiky systémového inženýrství
44. Z. Mlynář: Význam demokratických forem správy na pracovištích-teze
45. B. Frejka: Světový populační vývoj
46. V. Pařízek: Některé otázky výstavby naší vzdělávací soustavy
47. V. Pařízek: Obecné teoretické poznámky k výstavbě teorie modelových principů v politické vědě
48. Kotačka – Musil: Některé sociologické aspekty místní politické apatie
49. M. Kálenská: Teoretické koncepce pracovní smlouvy a pracovního poměru v některých buržoazních státech
50. Z. Mlynář: Poznámky o vztahu socialistické politiky a vědecko technické revoluce
51. Z. Mlynář – Vztah věd o státu a právu k politické vědě
52. Z. Mlynář: K problematice sociální struktury politického systému

53. Z. Mlynář: K problému demokracie
54. Z. Mlynář: Vývoj politického systému v ČSSR – oddíl A – str. 1–42, 2. kapitola – str. 60–116
55. P. Levit: Budoucnost státní správy
56. P. Levit: Poznámky k problematice politických svobod
57. P. Levit: Teze – Metody exaktní analýzy, syntézy a řízení politického systému
58. P. Levit: K některým otázkám funkce politických a ústavních institucí ve vyspělých kapitalistických zemích
59. Tým – adresář
60. Tým – běžná korespondence – pozvánky, rozesílání podkladů, omluvenky atd.
61. Seznamy pracovníků jednotlivých skupin, zápisy a závěry ze schůzí skupin a rad, plány práce a zprávy o dosavadní činnosti týmu a o plnění jednotlivých úkolů
62. Totéž c poř. čís. 61 – adresované ak, Knappovi
63. Různé dílčí části studií
 - a. Obecná charakteristika úkolů (str. 1–8)
 - b. Úvahy o problematice povahy a funkce práva se zřetelem k čs. právnímu řádu (str. 1–12)
 - c. Ústavní úprava politických vztahů a prostředků (str. 1–19)
 - d. Některé problémy a nedostatky čs. právní regulace (str. 13–31)
 - e. K některým východiskům a otázkám z dosavadní práce týmu str. 21–40
64. Různé studie – neúplné
 - a. Hospodářský zákoník – str. 50–64
 - b. Poznámky o opozici – str. 1–16
 - c. Návrh obsahové koncepce průzkumu postoje obyvatelstva – str. 1–2
 - d. Závěr – str. 30–34
65. Osnova referátu pro Smolenickou konferenci (státoprávní uspořádání Čechů a Slováků)

Anotace

Diplomová práce se věnuje osobnosti právníka a politologa Zdeňka Mlynáře v době jeho působení na Ústavu státu a práva Československé akademie věd. Zdeněk Mlynář patřil k vůdčím osobnostem a ideologům Pražského jara, v první polovině roku 1968 byl členem a posléze tajemníkem Ústředního výboru KSČ a osobně se podílel na politické části Akčního programu komunistické strany. Jeho ideologický vývoj však nebyl přímočarý, vedl od oddaného ideologa a dogmatika padesátých let k reformátorovi druhé poloviny let šedesátých, přičemž po celou tuto dobu Mlynář působil na vědeckém pracovišti Akademie věd v oboru teorie práva. Předkládaná práce mapuje Mlynářův ideologický a názorový vývoj v tomto období, především na základě jeho publikační činnosti, ale také archivních materiálů.

Pro účely práce bylo více než dvanáctileté působení Zdeňka Mlynáře na Akademii věd rozděleno do tří úseků: období aspirantury mezi lety 1957 a 1959, dále období jeho působení v čele Oddělení teorie státu a práva v letech 1960–1966 a následně období práce na politické reformě, přičemž zvláštní pozornost je věnována fungování interdisciplinárního týmu „Rozvoj politického systému v socialistické společnosti“, jehož vznik Mlynář inicioval a následně jej vedl. Závěrečná kapitola potom pojednává o způsobech, jakými se vedení Ústavu státu a práva vyrovnalo se změnou politiky v roce 1968 a nástupem normalizace. Zdeněk Mlynář, který byl v té době již vyloučen z komunistické strany a nebyl pracovníkem Ústavu, byl označen za jednoho z nejvýraznějších představitelů revizionismu na Ústavu a jeho práce byly podrobeny ostré kritice.

Cílem práce je podat přehled Mlynářovy vědecké práce, také v souvislosti s jeho politickým působením, kterému byly mnohé jeho aktivity podřízeny. Jeho osobnost přitom není nahlížena izolovaně, ale v širších souvislostech vývoje socialistické právní vědy v padesátých a šedesátých letech.

Klíčová slova:

Zdeněk Mlynář, Ústav státu a práva ČSAV, socialistická právní věda, věda o státu a právu, socialistická právní teorie, optimální model politického systému

Summary

This thesis deals with the personality of prominent lawyer and a political scientist Zdenek Mlynar during his tenure at the Institute of State and Law of the Czechoslovak Academy of Sciences. Mlynar was one of the leading figures and ideologues of the Prague Spring; in the first half of 1968 he was a member of the Central Committee of the Communist Party and later he became its secretary. He was also one of the authors of the 'Action Programme' of the Communist Party, precisely of its political part. Nevertheless his ideological development was not straightforward; he started as a devoted ideologue and dogmatist in the 1950s to become a reformer in the second half of the 1960s. And during that whole time period Mlynar had been employed as a scientist at the Academy of Sciences in the field of the legal theory.

For the purpose of this thesis was Mlynar's more than twelve-year long tenure at the Academy of Sciences is divided into three periods: a research assistantship between 1957 and 1959, his tenure as a head of the Department of Theory of State and Law between 1960 and 1966 and then the time of his work on the political reform in 1968, with a special attention being paid to the interdisciplinary team "Development of the political system in the socialistic society" which was initiated and subsequently lead by Mlynar himself. The final chapter discusses ways in which the administration of the Institute of State and Law coped with the change of policy in 1968 and with the beginning of the normalization. Later was Mlynar, who at the time was already expelled from the Communist Party and was no longer employed by the institute, named one of the most prominent representatives of revisionism and its work have been subjected to a sharp criticism.

The thesis intends to present Mlynar's ideological and academic evolution in the broader context of the development of socialistic jurisprudence in 1950s and 1960s. The aim is to provide an overview of the Mlynar's scientific work in connection with his political activities, which were very often crucial to his work in academia.

Key words:

Zdenek Mlynar, Institute of State and Law of the Czechoslovak Academy of Sciences, socialistic legal science, socialistic legal theory, optimal model of political system